

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
Oddelek za zgodovino

Diplomsko delo

Bogdan Šteh

Politika in slovenski vojaki med 1.svetovno vojno

Mentor:izr. prof. dr. Walter Lukan

Ljubljana 2005

Delo posvečam svojemu očetu, ki me je podprl pri odločitvi za študij.

Kazalo

1.	Predgovor	4
2.	Vloga spominske literature pri proučevanju prve svetovne vojne	6
3.	Odnos avstro-ogrskih vojaških oblasti do slovenskega naroda	9
3.1.	Slovenci ob izbruhu 1. svetovne vojne	9
3.2.	Zvesti kmetje in protidržavna inteligenca	12
4.	Politični profil slovenskega vojaka med 1. svetovno vojno	17
4.1.	Zanimanje za politiko med slovenskimi vojaki	19
4.2.	Časopisje med vojaki in njihova strankarska pripadnost	23
4.3.	Odnos slovenskega vojaka do habsburške monarhije in slovenskega nacionalnega vprašanja	27
4.4.	V zapisih izpostavljeni politični dogodki	29
5.	Slovenski vojak o politiki med 1. svetovno vojno	33
5.1.	Izpostavljeni pisci	33
5.1.1.	Avtorji dnevnikov	33
5.1.2.	Avtorji spominov	34
5.2.	Slovenski vojaki o politiki v svetovnem merilu	36
5.2.1.	Sarajevski atentat in začetek vojne	36
5.2.2.	Leto 1915 - vstop Italije in Bolgarije v vojno	37
5.2.3.	Leto 1916 - prve mirovne pobude	39
5.2.4.	Revolucionarno leto 1917	41
5.2.5.	Leto 1918 - konec vojne	44
5.3.	Slovenski vojak in notranja politika	47
5.3.1.	Odhod na fronto	47
5.3.2.	Leto 1915 - v zaledju soške fronte	49
5.3.3.	Leto 1916 - smrt cesarja	51
5.3.4.	Leto 1917 - obnova parlamentarnega življenja v avstrijski državni polovici	55
5.3.5.	Leto 1918 - razpad monarhije	58
6.	Politika v vojaških uporih leta 1918	64
6.1.	Asistenčne čete in novo formiranje avstro-ogrske vojske leta 1917	64
6.2.	Upor mornarjev v Boki Kotorski	65
6.3.	Upori slovenskih vojakov v zaledju	67
6.3.1.	Upor v Judenburgu	69
6.3.2.	Upor v Murauu	69
6.3.3.	Upor v Radgoni	70

6.4.	Upori frontnih polkov	71
7.	Dobrovoljci	72
8.	Sklep	78
9.	Viri in literatura	80
9.1.	Arhivski viri	80
9.2.	Tiskani arhivski viri	80
9.3.	Objavljeni dnevniki in objavljene korespondence	80
9.4.	Spominska literatura	81
9.5.	Enciklopedije, leksikoni, priročniki	81
9.6.	Strokovna literatura	82

1. Predgovor

Pričujoči tekst govori o slovenskih vojaki, udeležencih prve svetovne vojne in njihovih političnih nazorih. Vojna, katerakoli, še posebno pa svetovna, je grozljiva stvar, vendar so ravno vojne tisto, kar že od začetka zgodovinarstva najprej pride v ospredje zanimanja proučevalcev preteklosti. Pri tem tudi sam nisem izjema, saj se je ravno z branjem knjig o obeh velikih svetovnih spopadih začelo tudi moje zanimanje za zgodovino. Res je, da vojne s svojo neznansko krutostjo in brezkompromisnostjo po eni strani odbijajo, a je na drugi strani čas vojn tudi čas intenzivnega dogajanja, ki človeka pritegne, da mu posveti več časa. Tudi mene osebno je pritegnilo, ko sem v 3. letniku študija zgodovine pripravljaj seminar na temo: slovenski vojak in politika med 1. svetovno vojno. Dejstvo, da je šlo za do sedaj še precej neraziskano področje, me je vzpodbudilo, da sem sprejel pobudo svojega mentorja in seminar razširil v diplomsko delo, s katerim bom zaključil svoj dodiplomski študij.

Kot sem že omenil, se je področje mojega proučevanja, kljub dejstvu da je šlo za velik svetovni spopad, v katerem smo sodelovali tudi Slovenci in da je čez naše ozemlje tekla ena od pomembnih frontnih črt, izkazalo za še precej neraziskano. Tako se je bilo treba lotiti zadeve pri samih temeljih – virih. Poleg arhivskih virov¹ bi tu opozoril predvsem na dve skupini virov. Ker je politično prepričanje predvsem stvar posameznika, ki svoje prepričanje ne nujno tudi izrazi v javnosti, so se za najboljši vir izkazali že objavljeni dnevnik in spomini udeležencev 1. svetovne vojne. Seveda je potrebno biti pri uporabi tovrstnih virov previden, saj se je treba nenehno zavedati, da so objavljeni zapisi le manjšina v primerjavi s kolektivno izkušnjo vojakov v svetovnem spopadu. Pričujoča analiza naj zato služi le za izhodišče za še bolj poglobljeno študijo o tem vidiku vojakove osebnosti. Ravno zaradi zavedanja o pomanjkanju ustreznega števila spominskih zapisov za relevanten vzorec sem se odločil sklepe izpeljane iz analize te literature podkrepiti z uporabo arhivskega gradiva avstroogrške armade. Pri teh virih gre za poročila, ki so zajela vso slovensko vojaštvo in tako nudijo dragocen vir za preverjanje zaključkov, do katerih sem prišel na podlagi analize spominske literature. Ravno v pritegnitvi še več virov iz vojaških arhivov vidim možnost za še globlje razumevanje političnega mišljenja med slovenskimi vojaki in še trdnejše zaključke.

Pisanje o vojni in njenih udeležencih pogosto zaide v malikovanje posameznih junakov in junaških dejanj. Ponekod upravičeno, marsikdaj pa se zmage ali poraze pretirano pripisuje poveljnikom,

¹ Arhivske vire, hranjene v dunajskem vojnem arhivu mi je priskrbel moj mentor, prof. dr. Walter Lukan. Za njegovo pomoč se mu najlepše zahvaljujem.

pozablja pa se na vse tiste tisoče mož, ki so zmago izbojevali ali zanjo padli. Moje pisanje ne bo govorilo o kakšnih izjemnih osebnosti (morebiti je bil še najbližji temu Ljudevit Pivko, vendar je bil zaradi sodelovanja z Italijani pogosto prezrt), temveč o mislih, ki so jih slovenski vojaki izrekli o razlogu za svoje bivanje na fronti – politiki. Njihove misli morda niso ravno izjemne ali revolucionarne, odsevajo pa stanje duha povprečnega vojaka na fronti, njegovo sposobnost analize stanja okrog sebe in njegove lastne politične preference. Zgodovino res ponavadi pišejo zmagovalci in velike osebnosti, toda zanemariti vpliv “malih” ljudi na zgodovinski proces in pustiti ta vprašanja ob strani bi bilo napačno in nepošteno do njih. Samo s proučevanjem množic se namreč da priti do relevantnih zaključkov o dejanskem stanju v času in prostoru. In ne pozabimo – tudi veliki voditelji ne bi uspeli postati tako veliki, če jim ne bi sledila množica. Ta množica pa – podobno kot vojaki v mojem delu – dela politiko.

2. Vloga spominske literature pri proučevanju prve svetovne vojne

Prva svetovna vojna je pustila pečat na slovenskem ozemlju, saj je ena od ključnih frontnih črt (bojna črta na Soči med Avstro-Ogrsko in Italijo) potekala ravno po slovenskem etničnem ozemlju. Velika večina slovenskih vojakov je ravno tu dala svoj maksimum v prepričanju, da se borijo za svojo domovino in interese lastnega naroda. Nedvomno je bil ta svetovni spopad pomemben del slovenske zgodovine in zgodovine našega etničnega ozemlja, tako zaradi mnogovrstnih učinkov tega spopada, kot zaradi novosti, ki jih je vojna prinesla v življenje Slovencev². Ravno te spremembe in osebno doživljanje vojne s strani vojaka najlažje spremljamo prek spominske literature. Glede nje Branko Marušič v uvodu k izdaji dnevnika Albina Mlakarja ugotavlja, da so slovenski udeleženci prve svetovne vojne na različnih bojiščih in v vojnem ujetništvu napisali vrsto spominskih zapisov, ki so izhajali kot daljši članki v časopisju, nekateri pa so doživeli tudi knjižno izdajo. Število objav sicer ni primerljivo s številom izdanih spominov udeležencev druge svetovne vojne na slovenskih tleh.³

V obdobju od 1918 do 1941 je slovensko časnikarstvo največ pisalo o dogodkih na jugovzhodni ali balkanski fronti. Ob smrti kralja Petra je v časniku Jutro izšel krajši podlistek o kraljevem življenju, v katerem so opisali tudi “neustrašnega kralja” v svetovni vojni in njegov obisk vojakov v Beogradu med avstrijsko ofenzivo.⁴ Številni članki so opisovali srbski umik čez Albanijo kot dokaz herojskega duha, požrtvovalnosti in žrtvovanja za idejo svobode. Pojavljajo se tudi (večinoma neupravičeni) očitki o krivdi antante za srbski poraz.⁵ Druga zelo zastopana tematika so bili dobrovoljci, ki so široko predstavljeni v tiskani besedi. Vrh teh prizadevanj je bila izdaja zbornika Dobrovoljci kladivarji Jugoslavije.⁶ Kljub izčrpni predstavitvi so se dobrovoljci pogosto pritoževali, da njihova vloga v javnosti ni dovolj predstavljena.⁷ Poleg zbornika so začeli izhajati tudi spomini posameznih dobrovoljcev, npr. Vitomirja Jelenca in Josipa Jerasa.⁸ Nam veliko bližja soška fronta v času med obema vojnama ni pustila kakšen odmevnejši odziv v tiskani besedi, morda zato, ker se na tej fronti ni borilo za jugoslovansko državo, temveč za Avstro-Ogrsko. Nekaj zabeležij o soški

2 Petra Svolfjšak, Prva svetovna vojna in Slovenci. Oris slovenskega zgodovinopisja, publicistike in spominske literature o prvi svetovni vojni, v: Zgodovinski časopis (ZČ) 47 (1992), št. 2, str. 263.

3 Albin Mlakar, Dnevnik 1914 – 1918. Turistična agencija K.C.K. d.o.o., Kobarid 1995, str. 5 – 6.

4 Kralj Peter v svetovni vojni, v: Jutro, 17. 8. 1921 in Kralj Peter v rovu, v: Jutro 21. 8. 1921.

5 Svolfjšak, Prva svetovna vojna, str. 270 – 271.

6 Dobrovoljci kladivarji Jugoslavije 1912 – 1918. Sreske organizacije saveza ratnih dobrovoljca kraljevine Jugoslavije v Ljubljani in Mariboru, Ljubljana 1936.

7 Svolfjšak, Prva svetovna vojna, str. 272.

8 Vitomir Feodor Jelenc, 1914 – 1918. Spomini jugoslovanskega dobrovoljca. Učiteljska tiskarna, Ljubljana 1922; Josip Jeras, Planina smrti, Ljubljana 1929.

fronti najdemo ravno v spominski literaturi, npr. v prvi izdaji spominov Ivana Matičiča Na krvavih poljanah⁹ in v spominih Vinka V. Gabrca z naslovom Brez slave.¹⁰ O prostovoljskem gibanju med slovenskimi vojnimi ujetniki v Italiji je pisal le njihov idejni vodja, Ljudevit Pivko, najprej v svojih spominih z naslovom Proti Avstriji,¹¹ in nato obširneje v knjigah Carzano¹² in Rame ob ramenu.¹³

V obdobju po letu 1945 se pozornost piscev preusmeri na soško fronto, vendar gre v večini za ljubitelje zgodovine. Strokovno zgodovinopisje se ni moglo znebiti občutka, da je bil slovenski narod, kot pripadnik Avstro-Ogrske monarhije poraženec v prvi svetovni vojni. Poražencem pa čas po drugi svetovni vojni ni bil naklonjen.¹⁴ Spricho pomanjkanja osnovnih raziskav je dobila spominska literatura neprecenljivo vrednost, saj je postala eden poglavitnih kazalcev vojakovega doživljanja vojne. Zapisi nam sicer ne omogočajo posplošitve, lahko pa jih uvrstimo v del kolektivne izkušnje vojakov v prvi svetovni vojni.¹⁵ Nekatere teme iz časa med obema vojnama se nadaljujejo. Dobrovoljsko gibanje je še vedno zelo priljubljena tematika. Temeljno delo je ponovno prispeval urednik zbornika Dobrovoljci kladivarji Jugoslavije, Ernest Turk. Leta 1978 je objavil delo Dobrovoljci proti Avstro-Ogrski.¹⁶ V delu je skušal v stilu časa po drugi svetovni vojni, nacionalnemu značaju dobrovoljskega gibanja dodati nekatere, pogojno rečeno, revolucionarne smernice. Po njegovem je bil edini interes dobrovoljcev borba za razpad Avstro-Ogrske. Leta 1966 so izšli prenovljeni spomini Ivana Matičiča z naslovom Skozi plamene prve svetovne vojne.¹⁷ Lastnim spominom je avtor dodal še nekaj novih virov in dokumentov, tako da lahko le še z rezervo govorimo o spominih. Na splošno so spomini slovenskih vojakov, objavljeni po letu 1945, skromni zapisi, ki naštevajo dogodke v avtorjevem življenju, ni pa prisotno razmišljanje o vzrokih zanje. Pokažejo vso grozljivost vojne in so v opisovanju le te precej bolj realistični, kot spomini dobrovoljcev iz obdobja med obema vojnama.¹⁸

V času po letu 1992 so začeli izhajati tudi spomini vojakov bolj konzervativnega političnega

9 Ivan Matičič, Na krvavih poljanah. Trpljenje in strahote z bojnih pohodov bivšega slovenskega planinskega polka. Učiteljska tiskarna, Ljubljana 1922.

10 Vinko V. Gaberc-Gaberski, Brez slave. Spomini na svetovno vojno. Samozaložba, Ljubljana 1935.

11 Ljudevit Pivko, Proti Avstriji. Slike iz borb Jugoslovanov na italijanski fronti proti Avstriji. Klub dobrovoljcev v Mariboru, Maribor 1923.

12 Pivko, Proti Avstriji. Carzano. Klub dobrovoljcev v Mariboru, Maribor 1924.

13 Pivko, Proti Avstriji. Rame ob ramenu. Klub dobrovoljcev Maribor, Maribor 1928. Že leta 1924 je izšla Pivkova kratka brošura o prostovoljcih v Italiji v srbohrvaškem jeziku. Glej: Pivko, Naši dobrovoljci u Italiji. Klub dobrovoljaca u Mariboru, Maribor 1924.

14 Svolfšak, Prva svetovna vojna, str. 547 – 548.

15 Prva tam, str. 552.

16 Ernest Turk, Dobrovoljci proti Avstro-Ogrski. Med prvo svetovno vojno 1914 – 1918. Založba Borec, Ljubljana 1978.

17 Ivan Matičič, Skozi plamene prve svetovne vojne. Po neskončni poti s slovenskim planinskim polkom. Zavod Borec, Ljubljana 1966.

18 Svolfšak, Prva svetovna vojna, str. 555.

prepričanja, kot so npr. Franc Rueh, Albin Mlakar in Franc Zupančič.¹⁹ Leta 1993 je Petra Svoljšak pripravila obsežen pregled slovenske historiografije, publicistike in spominske literature o prvi svetovni vojni.²⁰ Pregled ni pomemben le zato, ker nam lahko skrajša iskanje literature po ločenih bazah podatkov, temveč tudi zato, ker avtorica dela in njihove avtorje umesti v zgodovinski prostor in čas in oceni verodostojnost samega pisca in vsebine, ki jo je zapisal. Veliko se objavlja tudi pisma vojakov ali še neobjavljene dnevnike. V večini gre za osebe, ki v vojni niso iskale možnosti za prevratniška dejanja, politično propagando ali aktivizem. Njihova pričevanja so dragocena za dograditev slike o kolektivni izkušnji slovenskih vojakov, udeležencev prve svetovne vojne.

19 Albin Mlakar, *Dnevnik 1914–1918*; Franc Zupančič, *Dnevnik 1914–1918*. Slovenska matica, Ljubljana 1998; Franc Rueh, *Moj dnevnik 1915–1918*. Slovenska matica, Ljubljana 1999.

20 Glej delo, citirano pod opombo 1.

3. Odnos avstro-ogrskih vojaških oblasti do slovenskega naroda

Vsaka vojska je zadovoljna, če so njeni vojaki navdani s patriotičnimi čustvi in motivirani za borbo. V veliki meri je ta motivacija odvisna od reakcije javnosti in stališča politikov do dogodka, ki je pomenil začetek vojaškega spopada. Ravno tako je pomembno mnenje, ki ga imajo vodilne vojaške strukture o narodu. Glede na to mnenje so vojaške oblasti oblikovale svoja merila za odnos do vojakov določene narodnosti. Odnos podrejenih do nadrejenih pa pomembno vpliva na moralo vojakov in njihovo zvestobo.

3. 1. Slovenci ob izbruhu 1. svetovne vojne

Umor prestolonaslednika Franza Ferdinanda, 28. junija 1914 v Sarajevu, je šokiral vso slovensko javnost. Slovenci so za umorjenim nadvojvodo iskreno žalovali, tudi tisti, ki so sicer bili po političnem prepričanju jugoslovansko usmerjeni. Eden od teh, Ivan Lah je razumel atentat kot sredstvo za uresničitev velikosrbskih, ne pa jugoslovanskih idej. Po njegovem mnenju se je s tem pokazalo, da je Bosna in Hercegovina, "srbska in hoče biti srbska", tudi za ceno največjih žrtev, kar naj bi v tem času menila večina treznih ljudi.²¹ Celo simpatizer državi sovražnega in malo pred vojno razbitega dijaškega gibanja Preporod, Srečko Puncer iz Celja, je atentat označil za sramoto za vse Jugoslovane, ki bo še podkrepil vladne špekulacije o nelojalnosti Slovencev.²² Reakcija javnosti na atentat nikakor ni presenetljiva. Ubiti prestolonaslednik je veljal za človeka velikega ugleda. Pričakovalo se je, da bo po prevzemu oblasti razrešil notranja trenja v monarhiji, pri čemer se bo ozrl tudi na jugoslovansko vprašanje.²³ Podobno enotno kot narod je nastopila tudi politika. Predvsem za politike v Vseslovenski ljudski stranki (VLS) je bil atentat velik šok, saj jim je Gavrilo Princip s svojimi strelji dobesedno odstranil najpomembnejšo realno politično opcijo, na katero so lahko računali. Na izredni seji kranjskega deželnega odbora, ki jo je 1. julija 1914 sklical kranjski deželni glavar dr. Ivan Šušteršič, so soglasno izrazili žalost "zvestega naroda v Kranjski vojvodini," ogorčenje nad hudodelsko velikosrbsko propagando in proti njenim, "v krvi namočenim rokam".

21 Janko Pleterski, Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo. Slovenska matica, Ljubljana 1971, str. 10.

22 Janez Cvirn, Obesiti za pete in scvreti nad ognjem. Slovenci in habsburška monarhija, v: Zgodovina za vse (1995), št. 2, str. 9. Srečko Puncer je izjavil: "Ta čin je spraval v sramoto vse Jugoslovane, dasi niso krivi ti, ampak hudoben anarhist in morilec. Najboljša kazen zanj bi bila, da bi ga obesili za pete nad ognjem. Ta atentat mora vsak dober Slovenec obsojati iz moralnih in praktičnih razlogov. Iz moralnih, ker smo izgubili tako dobrega diplomata – bodočega vladarja, iz praktičnih pa zato, ker nam bode sedaj vlada vedno očitala nelojalnost, dasi ni menda na svetu bolj cesarju in rodbini vdanega naroda kakor je ravno slovenski. Naj v miru počiva."

23 Janko Pleterski, Dr. Ivan Šušteršič. ZRC SAZU, Ljubljana 1998, str. 314 – 315.

Takšno besedilo je podprl tudi predstavnik liberalne, Narodno napredne stranke (NNS) Karel Triller.²⁴ Do pravih razlik med mnenjema obeh strank je prišlo šele, ko je želel Šušteršič spremeniti žalovanje za prestolonaslednikom v spodbujanje vojaškega nastopa proti Srbiji. Tako je na žalnem shodu Slovenske ljudske stranke (SLS), 5. julija 1914, v Unionski dvorani v Ljubljani, poleg hvaljenja pokojnega nadvojvode kot podpornika avstrijskih Jugoslovanov, pozval tudi na vojno s Srbijo.²⁵ Še korak dlje pa je napravil po žalnem shodu, ko je, menda brez vednosti strankinega vodstva, izdal skrivno okrožnico zaupnikom stranke, v kateri jih je pozval, naj mu sporočajo podatke o pojavljanju velikosrbstva, protiaustrijskega in razširjanja “nepatriotičnega” tiska. Za svoja dejanja naj bi imel podporo raznih somišljenikov, med drugim tudi dr. Janeza Evangelista Kreka. Ta se je ob izbruhu prve svetovne vojne postavil odločno na avstrijsko stran, je pa res, da ga ni najti med protisrbskimi kričarji. Razmere je ocenjeval bolj trezno, kar izpričuje tudi njegov članek v Domoljubu z dne 16. julija 1914, ki nosi naslov “Kaj zdaj!” V članku je označil vse možne špekulacije o razpadu monarhije kot zmotne.²⁶

Pri pojmu patriotizem je potrebno dodati, da se v habsburški monarhiji pojma patriotizem in domoljubje ne prekrivata, temveč se lahko celo izključujeta. Izraz patriotizem se je vedno nanašal na lojalnost in pripadnost širši skupnosti (torej monarhiji), če pa gre za pripadnost ožji domovini, Slovenci raje govorijo o domoljubju ali rodoljubju.²⁷ Ni bil vsak patriot domoljub in obratno.

Ravno sumničenja o “nepatriotičnosti” Slovencev so v poletju in zgodnji jeseni 1914 postala povod za preganjanje Slovencev kot veleizdajalcev. Vse dežele, v katerih so živeli Slovenci, so izkusile te pregone, posebno Štajerska in Koroška. Kljub temu, da je bilo aretirano kar veliko število ljudi, ni dokazov, da bi preganjanja bistveno vplivala na slovensko javno mnenje. Tudi dnevniški zapisi in memoarska literatura vojakov, ki so bili vpoklicani v vojsko ob koncu leta 1914 ali začetku leta 1915, ne vsebujejo nobenih pripomb glede preganjanja Slovencev ob začetku vojne. V zavest javnosti je preganjanje stopilo šele konec maja 1917, ko so poslanci Jugoslovanskega kluba spisali več interpelacij o preganjanju Slovencev. Te interpelacije so v prvi vrsti služile promociji političnega programa kluba.²⁸

Razmere po posameznih deželah so bile zelo različne. Na Štajerskem je bilo v drugi polovici leta

24 Pleterski, Šušteršič, str. 315.

25 Ibid.

26 Walter Lukan, Janez Evangelist Krek in slovensko nacionalno vprašanje, v: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXII (1982), št. 1-2, str. 43 – 44.

27 Pleterski, Šušteršič, str. 318.

28 Walter Lukan, Die Habsburgermonarchie und die Slowenen im Ersten Weltkrieg, Manuskript, str. 7.

1914 v postopku 951 oseb, večinoma iz spodnještajerskih okrajev Maribor, Celje in Ptuj, ki so bili že pred vojno problematični zaradi narodnostno-političnih bojov za oblast.²⁹ To nam lahko da slutiti, da je pri pregonih šlo za nadaljevanje teh trenj na lokalni ravni, pod krinko patriotizma, ne pa za načrtno delovanje oblasti na Štajerskem. Temu pritrjuje tudi mnenje vojaške komisije v odgovoru na interpelacije Jugoslovanskega kluba, kjer vodja komisije, podmaršal von Schenk, ugotavlja, “da so agresivne politične tendence tako nemških kot slovenskih vodij že pred vojno dosegle takšno napetost, da je bil že majhen povod dovolj, da so do sedaj bolj ali manj potuhnjene stvari prišle na plan,” nejasno pa je bil opredeljen tudi pojem “politično sumljiv”, saj so bili nekateri prijeti že zaradi branja določenega slovenskega ali hrvaškega časopisa.³⁰ Komisija je na območju deželnega obrambnega sodišča v Gradcu (to sodišče je imelo pristojnosti tudi prek meja dežele Štajerske) naštel 910 aretiranih civilistov, od tega 117 duhovnikov (aretacije teh so še posebno v ospredju pri interpelacijah), od tega so proti 246 podali obtožnice (vendar le proti 5 duhovnikom), obsodili pa so jih 165 (3 duhovnike).³¹ Glede Koroške je vladna komisija povzela pritožbe Jugoslovanskega kluba, ki je trdil, da se je takoj po začetku vojne na Koroškem začela daljnosežna akcija proti vodilnim slovenskim elementom, da bi s tem označili koroške Slovence za izdajalce domovine in jih tako narodnostno kompromitirali. Odgovornost za pregone naj bi nosila predvsem deželna vlada, ki hujskaštva ni kaznovala, žrtev pa ni rehabilitirala.³² Poseben primer med deželami, naseljenimi s Slovenci, je bila Kranjska. Tu se je preganjanje osredotočilo na konfinacijo posameznikov, prepoved izhajanja posameznih časopisov in delovanja društev. Kranjska je bila namreč dežela, kjer so Slovenci predstavljali večino prebivalstva in so v njej držali ključne pozicije upravne avtonomije, zato bi množične represalije lahko izzvale politični odpor. Ta bi lahko ogrozil delovanje deželne uprave in vključitev dežele v vojni napor.³³ Tudi zaradi drugačne politične situacije kot v drugih deželah, se na Kranjsko nanaša veliko manj odmevnih pritožb kot na druge dežele. Deželna vlada na Kranjskem je predpisala, da je potrebno pred aretacijo predložiti dokaze o sumljivih dejanjih osumljenca, za konfinacijo pa je bilo potrebno predložiti naznanilo predpostavljenega vojaškega poveljstva. Skupaj je bilo na policijsko direkcijo pripeljanih 108 ljudi, le 6 pa so jih kot sumljive internirali.³⁴ Vladno poročilo za Primorsko se je omejilo le na razpravo o šolstvu in jezikovnem položaju,³⁵ čeprav se tudi tam niso izognili preganjanju. Interpelacija Jugoslovanskega kluba je

29 O preganjanjih na Štajerskem glej: Martin Moll, *Erster Weltkrieg und politische Justiz in Österreich–Ungarn. Empirische Befunde aus der slowenischen und deutschsprachigen Steiermark*, v: Zbornik Janka Pleterskega, ZRC SAZU, Ljubljana 2003, str. 253 – 283.

30 Poročilo vojaške komisije, v: *Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914 – 1917. Poročili vojaške in vladne komisije*. Pripravil dr. Janko Pleterski. Arhivsko društvo Slovenije, Viri 1, Ljubljana 1980, str. 31.

31 Poročilo vojaške komisije, Viri 1, str. 33.

32 Poročilo vladne komisije za Koroško, Viri 1, str. 35 – 36.

33 Pleterski, *Prva odločitev*, str. 22.

34 Poročilo vladne komisije za Kranjsko, Viri 1, str. 75.

35 Poročilo vladne komisije za Primorsko, Viri 1, str. 82 – 89.

poročala o transportu več tisoč jetnikov iz Trsta na grad Rihemberg, od koder so jih 400 do 500 premestili v Ljubljano.³⁶ Vojaške osebe se pri preganjanju redko pojavljajo med žrtvami. Martin Moll za Štajersko med osumljenimi omenja le 5 vojakov,³⁷ pa še za te ni jasno ali so bili slovenske narodnosti. Tudi med prilogami k poročilu vladnih komisij najdemo le en primer pritožbe slovenskega vojaka, tudi ta pa je le v posredni zvezi z preganjanji ob začetku vojne. Pritožbo je na poveljstvo "K.u.k. Traindivision Nr. 3" 29. aprila 1917 naslovil koroški odvetnik in politik dr. Janko Brejc.³⁸ Protestiral je, da so mu zaradi domnevne politične nezanesljivosti zavrnili prošnjo za povzdignjenje v rang oficirja. V pritožbi ne zanika, da se ukvarja tudi s politiko, vendar dodaja, da so člani katoliške konzervativne stranke, ki ji pripada, ne glede na nacionalnost zvesti domovini in prežeti s patriotizmom. Za gonjo proti njemu obtožuje graška časopisa Tagespost in Grazer Tagblatt, ki sta morala po sklepu sodišča javno objaviti, da mu je bila s pisanjem obeh časopisov povzročena krivica. Zaradi tega je predlagal, da se njegova prošnja za povzdignjenje v rang oficirja obravnava še enkrat, saj naj bi 1. junija 1917 ponovno nastopil vojaško službo.³⁹

3. 2. Zvesti kmetje in protidržavna inteligenca

Odnos, ki ga imajo nadrejeni do podrejenih, je eden pomembnih elementov za lojalnost le teh do svojih predpostavljanih. Iz tega razloga je mnenje avstro-ogrskih vojaških struktur o Slovencih kot narodu in o Slovencih kot vojaki dejavnik, ki se ga ne sme prezreti. Preseneča, da znotraj avstroogrške vojske ni obstajal enoten pogled na vprašanje o zvestobi Slovencev, saj nam nekatera ključna poročila kažejo veliko razliko med ocenami vrhovnega armadnega poveljstva (Armeeoberkommando/AOK) in njej podrejenega poveljstva Jugozahodne fronte, ki je vodila operacije na bojišču proti Italiji.

Ravno vse večja verjetnost, da bo v vojno na strani antante stopila Italija, je narekovalo AOK, da se je začelo zanimati za lojalnost Slovencev. V poročilu iz 16. decembra 1915⁴⁰, ki je bilo naslovljeno

36 Viri 1, str. 10. Med njimi naj bi bilo Slovencev 125, na seznamu, ki ga je tržaško namestništvo 9. julija 1916 poslalo ministrskemu referentu na Dunaju, pa ni nekaterih bolj znanih aretirancev, npr. dr. Gregorja Žerjava. O tem glej: Pleterski, Prva odločitev, str. 28 – 29.

37 Moll, Erster Weltkrieg, str. 277.

38 Janko Brejc je bil 1901 izvoljen za poslanca kranjskega deželnega zbora, 1903 pa je mandat odložil. Po preselitvi v Celovec je postal predsednik Katoliškega političnega in gospodarskega društva za Slovence na Koroškem. Zavzemal se je za večjo uporabo slovenskega jezika v javnem življenju. Po razpadu monarhije je bil povabljen v narodno vlado. Slovenski biografski leksikon, 1. del, Zadržna in gospodarska banka v Ljubljani, Ljubljana 1925 – 32, str. 604. O Brejcu glej: Andrej Rahten, Pozabljeni slovenski premier. Politična biografija dr. Janka Brejca (1869–1934), v: Studia Carinthia XX, Celovec / Dunaj / Ljubljana 2002.

39 Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914 – 1917. Priloge k poročilu vladne komisije (izbor). Pripravil dr. Janko Pleterski. Arhivsko društvo Slovenije, Viri 2, Ljubljana 1982, str. 130 – 134.

40 Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA) / Kriegsarchiv (KA), AOK, Nabt. K. Nr. 17.728 / III / 1915: Haltung der Slovenen im Kriege.

na vsa važna politična in vojaška mesta v državi, je načelnik AOK, general Franz Conrad von Hötzendorf, lojalnost slovenskih vojakov ocenil zelo pozitivno. Pri tem se je oprl na rezultate poizvedb obveščevalne službe, ki jih je pripravil stotnik von Gross, temeljili pa so na poročilih zaupnika AOK, stotnika Viktorja Andrejke, Slovenca, ki je opravil več pogovorov s pomembnimi, v slovenski politiki dejavnimi osebami. Poročilo poudarja, da so Slovenci že od časa pokristjanjevanja navezani na Nemce, s prevzemom nemške kulture pa je postal ta odnos še bolj iskren.⁴¹ Kmetje, ki sestavljajo največji del prebivalstva, so s cesarjem in njegovo vladarsko hišo povezani z vzorno zvestobo. Velik vpliv med kmečkim prebivalstvom ima duhovščina. Kmetje so tudi glavna volilna baza za t.i. Slovensko ljudsko stranko, pod vodstvom deželnega glavarja dr. Ivana Šušteršiča in dr. Kreka. Ta stranka naj bi obsegala večino volilnega telesa in naj bi se do sedaj izognila skrajnim vplivom.⁴² Za nekoliko bolj nevarno je označena meščanska inteligenca, ki sestavlja liberalno stranko. Znotraj nje naj bi se pred vojno izoblikovala radikalna linija pod vodstvom nekdanjega ljubljanskega župana dr. Ivana Hribarja, ki je bila srbofilsko in rusofilsko usmerjena.⁴³ Radikalni protiukrepi usmerjeni k krepitvi ljudske stranke, ponovno vzpostavljen nemški vpliv v ljubljanskem mestnem svetu ter odstranitev Hribarja in njegovih pristašev so te tendence umirili. Za resnično nevarno je Conrad označil le južnoslovansko organizacijo naprednih srednješolcev, ki je sledila "velikojugoslovanskim načrtom",⁴⁴ v glasilu Preporod pa je propagirala revolucijo proti Avstriji. Tudi ta drugi poizkus zasajanja južnoslovanskih in rusofilskih tendenc med Slovence je naletel na odpor večine in je ob izbruhu vojne, zaradi energičnih protiukrepov oblasti, zamrl.⁴⁵ O drži slovenskih vojakov ob začetku prve svetovne vojne poročilo pravi: "Že na severovzhodnem in jugovzhodnem bojišču so se slovenski polki, zaradi ljudem prirojene vzdržljivosti in poguma, brez ozira na slovanskega nasprotnika, zelo izkazali. Izbruh vojne z dednim sovražnikom Italijo je še dvignil navdušenje in spodbudil, na meji svoje dežele, za lastno grudo bojujoče se sinove naroda, za vedno nova junaška dejanja."⁴⁶ Podobno patriotično

41 V originalu: "Die Beziehung wurde mit der Entwicklung der deutschen Kultur immer inniger."

42 V originalu: "Diese Partei bildet die ausgesprochene Majorität und war bisher jedem äusseren Einfluss unzugänglich."

43 V originalu: "Weniger harmlos ist die meist in den Städten vertretene Intelligenz, die heute die liberale Partei unter dem gegenwärtigen Bürgermeister von Laibach Dr. Ivan Tavčar bildet und in welcher vor dem Kriege parteipolitische Abstufungen vorhanden waren, deren radikale Zweige unter dem ehemaligen Bürgermeister von Laibach Dr. Hribar unter dem Einfluss der in den Nachbarprovinzen um sich greifenden südslawischen Bewegung die ersten Anzeichen einer mit der bisher ausnahmslosen bewiesenen Loyalität im Gegensatze stehenden staatgefährlichen, nämlich serbo- und in weiterer Folge russophilen Strömung sichtbar werden liessen."

44 V originalu: "Grossüdslawische Pläne."

45 V originalu: "Charakteristisch ist, dass auch der zweite, an und für sich schon gefährliche Versuch, südslawische und russophile Tendenzen unter die Slovenen zu verpflanzen, am Widerstande der in der Majorität vorhandenen besonnenen Elemente scheiterte und durch die angesichts des Krieges doppelt energischen Gegenmassnahmen der Behörden in nichts zusammenfiel."

46 V originalu: "Schon auf dem nordöstlichen und südöstlichen Kriegsschauplatze haben die slovenischen Regimenter infolge der dem Volke eigentümlicher Tapferkeit und Widerstandskraft ohne Rücksicht auf den slavischen Gegner Grosses geleistet. Der Ausbruch des Krieges gegen den Erbfeind Italien erhöhte noch die Begeisterung und spornete die an den Grenzen ihres Landes für die eigene Scholle kämpfenden Söhne des Volkes zu immer wieder neuen

razpoloženje naj bi prežemalo tudi prebivalstvo zaledja. Ravno zaradi vojne z Italijo naj bi slovenski narod v avstro-ogrski armadi videl branilca narodnega ozemlja. Poveljnik čet na soški fronti, general Svetozar Borojevič, je med ljudstvom slavljen kot narodni junak. Glede politikov se ocenjuje, da se po internaciji nekaterih nevarnih elementov (npr. Hribar, Ilešič) ostale politike lahko oceni kot lojalne in patriotske. Kot sumljiv se omenja voditelj primorskih Slovencev Gustav Gregorin, ki je z vednostjo oblasti odpotoval v Švico, sedaj pa se v tisku Slovencev v Ameriki pojavlja kot član Jugoslovanskega odbora.⁴⁷ Glede na predstavljene Andrejkine izsledke je vrhovno armadno poveljstvo prepoznalo v slovenskem narodu lojalen element, ki lahko, s pametno izrabo njihovega patriotizma in ogorčenega sovraštva do Italijanov, postane trdna bariera na jugozahodni meji cesarstva in varna straža pred prodorom italijanske iredente.⁴⁸ AOK je tudi zaprosilo notranje ministrstvo in predsedstvo ministrskega sveta za materialno in moralno podporo slovenskemu tisku doma in v emigraciji, da bi s tem pomagali pri razvoju patriotskega občutka in ugodnega političnega prepričanja med prebivalstvom.⁴⁹

Conrad je poročilo kot ukaz poslal tudi na poveljstvo Jugozahodne fronte. Tam so prevladovali ljudje nemškonacionalne politične usmeritve, ki so želeli predstaviti slovensko inteligenco kot državi nevarno skupino nasproti ostalemu prebivalstvu, ki se obnaša lojalno do države. S tem namenom so se na poročilo AOK odzvali z več svojimi poročili o drži Slovencev v vojni. Poveljnik Jugozahodne fronte, nadvojvoda Evgen, je 15. januarja 1916 poslal AOK svoje poročilo z naslovom *Haltung der Slovenen*.⁵⁰ Dokument vsebuje tudi poročilo ljubljanskega gimnazijskega profesorja dr. Josefa Bischofa in poročilo kranjskega deželnega predsedstva. Poveljstvo Jugozahodne fronte je v poročilu izrazilo svoje zadržke do stališč AOK o Slovencih in opozarjalo, da najnovejša poročila o prestopu večjega števila slovenskih vojakov 17. pehotnega polka in številne obsodbe Slovencev

Heldentaten an." Tudi sicer ima Conrad o slovenskih vojaki zelo dobro mnenje. V nekem poročilu AOK iz leta 1914 so Slovenci omenjeni skupaj z Nemci, Hrvati in Slovaki, kot vojaki, ki so izpolnili svoje vojaške dolžnosti in se zelo izkazali. Za Slovence, Slovake in Hrvate je rečeno, da se pri njih ni pojavil nacionalizem, ki so ga lahko opazili pri nekaterih drugih narodnostih v armadi. ÖStA / KA, B / 762: 1. Nachlaß Dr. Robert Nowak. Manuskript: Die Klammer des Reichs, str. 367.

47 Gustav Gregorin (1860-1942), pred vojno vodilni slovenski politik v Trstu in od 1911 državnozborni poslanec iz Goriške, je med prvo svetovno vojno emigriral v Švico in se pridružil Jugoslovanskemu odboru v Londonu. Novembra 1918 je v Ženevi sodeloval na pogovorih o ustanovitvi nove jugoslovanske države. Bil je tudi član jugoslovanske delegacije na pariški mirovni konferenci. Branko Marušič, Gustav Gregorin, v: Enciklopedija Slovenije, 3. knjiga, Mladinska knjiga, Ljubljana 1989, str. 385.

48 V originalu: "Das Armeeoberkommando erblickt in dem slovenischen Volke ein loyales Element, dessen Förderung unter kluger Ausnützung seines Patriotismus und erbitterten Hasses gegen die Italiener im Stande wäre, eine feste Barriere an der Südwestgrenze des Reiches und einen sichern Halt gegen das Wiederaufleben der italienischen Irredenta zu schaffen, und aus diesem Grund im Interesse des Gesamtstaates und der Wehrmacht besonders wünschenswert wäre."

49 V originalu: "Ferner wurde das k.k. Ministerium des Innern und das k.k. Ministerratpräsidium gebeten, durch die moralische und materiale Subventionen der aus- bzw. inländischen slovenischen Presse im günstigen Sinne auf die weitere Entwicklung der patriotischen Gefühle und politischen Gesinnung der Bevölkerung einzuwirken."

50 ÖStA / KA, AOK, Nabt. K. Nr.1328 / 1916.

zaradi žalitve veličanstva in protidržavnega delovanja, zahtevajo odložitev od AOK predlaganih ukrepov. Dodalo je še, da sluti, da je bil obveščevalec AOK slovenske narodnosti, zaradi česar naj bi jim, ali zaradi interesov Slovencev ali zaradi simpatij do Slovencev, poročal pristransko.⁵¹ Poveljstvo Jugozahodne fronte sicer ne zanika lojalnosti večine slovenskega prebivalstva, opozarja pa, da lahko na podlagi svojih lastnih poizvedb sklepa, da je predvsem politično dejaven del slovenske inteligence usmerjen panslovansko in sovražno do monarhije. Zaradi italijanske vojne napovedi se je ta skupina potuhnila in namerava prikrivati svojo pravo politično usmeritev vsaj do takrat, ko bodo Italijani poraženi.⁵² Nadvojvoda Evgen zato poziva AOK k zadržanem ravnanju s Slovenci, pri čemer se ne sme spregledati pogumnih dejanj slovenskih vojakov. V priloženem poročilu dr. Bischofa ta med drugim obtožuje kranjskega deželnega glavarja dr. Šušteršiča, da je želel ovirati ustanovitev enote prostovoljnih kranjskih strelcev, oziroma je zanje zahteval slovenski poveljevalni jezik, tudi zastava naj bi bila v barvah slovanske trobojnice.

S tem pa še ni bilo konec opozarjanja poveljstva Jugozahodne fronte na nevarno slovensko inteligenco. Marca 1916 je na vsa pomembnejša poveljstva, ki so imela opravka s slovenskimi vojaki, razposlalo brošuro, v kateri je pojasnjevalo politične cilje slovenske inteligence.⁵³ Avtor brošure, major avditor dr. Albin Schager niti ni skrival, da je krlatico nemškega kanclerja Theobalda Bethmann Hollwega o odločilnem spopadu med Germani in Slovani razumel kot navodilo za obračun z avstrijskimi Slovani.⁵⁴ Temeljni namen brošure je bil pojasniti razliko med zdravim, avstrijsko usmerjenim narodom in politično sumljivo, vendar ne nujno odkrito veleizdajalsko inteligenco.⁵⁵ Schager sistematično analizira stališča obeh glavnih slovenskih strank (SLS in NNS) do jugoslovanskega vprašanja. Za liberalce ugotavlja, da je pred izbruhom vojne v stranki vse bolj v ospredje prodirala radikalna struja, ki si je prizadevala za ustanovitev vojaštvu sovražne narodnosocialne organizacije po vzoru stranke Klofač – Choc.⁵⁶ Ker je liberalni tisk

51 V originalu: "Mit Rücksicht auf diesen Bericht glaubte das Kommando der SW Front auch annehmen zu dürfen, dass der Berichtstatter des AOK slovenischer Nationalität ist und das AOK ausschliesslich im Interesse der Slovenen oder infolge seiner Sympathie für die Slovenen doch nicht objektiv unterrichtet hatte."

52 V originalu: "Nach diesem, von einer zweifellos autoritativen Stelle, der politische Landstelle, verfassten Bericht glaubt der Kommando der SW Front [...] annehmen zu dürfen, dass entgegen der Ansicht des k.k. Ministerpräsidenten und des Berichterstatters des AOK ein Teil der Intelligenz der Slovenen, insbesondere der politische führende Teil, sicher allslavisch und monarchiefeindlich gesinnt ist. Das Kommando schliesst sich ferner auch in der Richtung der Darstellung der k.k. Landesregierung in Krain an, dass diese wahre Gesinnung der slovenischen Intelligenz jetzt deshalb nicht zum Ausdruck kommt, weil sie der Ausnahmezustand niederhält und weil sie es momentan für zweckmässiger hält, die wahre Gesinnung zu verbergen, u.zw. wenigstens solange zu verbergen, bis ihre gefährlichen nationalen Gegner – die Italiener – [...] niedergedrungen sind."

53 ÖStA / KA, Evb. K. Nr.5895 / 1916: Die politischen Ziele der slowenischen Intelligenz. Glej tudi: Rok Stergar, "Politični cilji slovenske inteligence." Nekaj drobcev o vohunih in vojaki, v: Zgodovina za vse V (1998), št.1, str. 21 – 29.

54 Stergar, "Politični cilji", str. 21.

55 Prav tam, str. 27.

56 Die politischen Ziele, str. 4. V originalu: "Die radikale Strömung nahm im slowenisch-liberalen Parteilager in der Folge immer mehr zu. Unter ihrem Schutze vollzog sich die Gründung einer slowenischen **nationalsozialen**

obširno spremljal stavko ljubljanskih dijakov marca 1914, sestavljalec brošure sklepa, da se poleg šolske mladine tudi velik del liberalne stranke nagiba k južnoslovanskim in velikosrbskim idejam. Po izbruhu vojne in izolaciji nekaterih vidnih predstavnikov (Hribar, Ilešič) naj bi se južnoslovanska struja znotraj stranke potuhnila.⁵⁷ Na drugi strani pa naj bi bila SLS bolj naklonjena ideji Velike Hrvaške, oziroma združitvi vseh Jugoslovanov znotraj monarhije.⁵⁸ Za njenega predsednika Šušteršiča brošura sodi, da je “dovolj pameten, da je vedel, da se mora kot voditelj stranke, ki želi imeti velik vpliv, izogibati navadnemu hujskaštvu, za katerega je imel v stranki dovolj drugih ljudi”.⁵⁹ Njegov govor na žalni manifestaciji za umrlim prestolonaslednikom se zdi sicer primeren, a v ostrem nasprotju z dotedanjo držo SLS.⁶⁰ Realna politična slika slovenske politike pa je bila drugačna kot je nakazovala brošura, saj so si vse slovenske politične skupine (z izjemo preporodovcev) uresničitev slovenskih nacionalnih ciljev predstavljale v okviru preureditve monarhije.⁶¹ Od vojaških zadev brošura omenja le spor glede poveljevalnega jezika in zastave pri kranjskih prostovoljnih strelcih. Večinoma gre za ponovitev očitkov, ki jih je v svojem poročilu navedel že Bischof.⁶²

Slovenska javnost je v veliki večini označila atentat na prestolonaslednika kot sramotno dejanje. Tudi vse politične opcije so si glede obsodbe dejanja enotne. Pregarjanja ob začetku vojne so le malo vplivala na javno mnenje, vojaki jih niso niti zaznali, saj skoraj niso bili udeleženi v njih. Vrhovno armadno poveljstvo je ocenilo držo Slovencev, tudi vojakov, ob začetku vojne za vzorno. Poveljstvo Jugozahtodne fronte se s tako oceno ni strinjalo, vendar se v poročilih, ki opozarjajo na nezvestobo dela slovenskega prebivalstva, ukvarjajo le z delovanjem političnih oseb. Za vojake je navadno navedeno le, da bi lahko podlegli propagandi “nepatriotične inteligence.”

Organization, der die bekannte militärfeindliche Klofač – Choc-Partei zum Vorbild diente.” Mišljena je češka narodna socialistična stranka, pod vodstvom državnih poslancev Václava Klofáča in Václava Choca.

57 Die politischen Ziele, str. 8.

58 Ibid.

59 Die politischen Ziele, str. 15. Glej tudi: Stergar, “Politični cilji”, str. 25.

60 Die politischen Ziele, str. 12.

61 Stergar, “Politični cilji”, str. 28.

62 Prav tam, str. 14 – 15.

4. Politični profil slovenskega vojaka med 1. svetovno vojno

Na naslednjih straneh bom skušal s pomočjo analizirane spominske in dnevniške literature predstaviti politični profil slovenskega vojaka, udeleženca 1. svetovne vojne. Ne gre sicer že za dokončno študijo o vplivu politike na slovenske vojake, saj smo omejeni na vire, ki so bili do sedaj publicirani in na voljo za analizo. To bo le začetni vpogled v razmišljanje oseb v vojaški suknji v prvi svetovni vojni. Velika večina slovenskih vojakov se je borila v vrstah avstro-ogrske armade, upošteval pa sem tudi spomine posameznih Slovencev, ki so se borili v armadah antantnih sil, predvsem v srbski vojski. Dobrovoljsko gibanje med Slovenci bo širše predstavljeno v posebnem poglavju.

Podlaga za analizo so sledeči, kronološko razporejeni, spominski in dnevniški zapiski – skupaj 28 del:

Dnevniki in korespondenca

1. Eva Holz, Dnevnik Cirila Prestorja iz 1. svetovne vojne, v: Kronika 34 (1986), št.1-2, str. 72 – 88.
2. Franc Reberšek, Pisma slovenskega vojaka iz 1. svetovne vojne, v: Borec XL (1988), str. 767 – 814.
3. Karel Jagodič, Med življenje in smrtjo. Iz dnevnika in pisem iz 1. svetovne vojne, v: Borec XL (1988), str. 659 – 766.
4. Leopold Vadnjal, Zapiski vojaka 1914 – 1921. Borec XLI (1989), št. 12, str. 1235 – 1407.
5. Alojz in Tomaž Košar v pismih iz 1. svetovne vojne. Uredil, povezal in za tisk pripravil Janko Moder, v: Borec XLIV (1992), str. 47 – 78.
6. Albin Mlakar, Dnevnik 1914-1918. Turistična agencija K.C.K. d.o.o., Kobarid 1995.
7. Dominik Kacin, Dnevnik iz avstrijsko–ruske fronte na Karpatih in spomini iz vojaške bolnišnice v Romuniji iz let 1917– 1918, v: Borec 555-556 (1997), str. 29 – 60.
8. Davor Kernel, Pisma avstroogrškega vojaka 1917–1918, v: Zgodovina za vse V (1998), št.1, str. 57 – 76.
9. Franc Zupančič, Dnevnik 1914–1918. Slovenska matica, Ljubljana 1998.
10. Franc Rueh, Moj dnevnik 1915–1918. Slovenska matica, Ljubljana 1999.
11. Miomir Križaj, Pisma poročnika Jezerška iz soškega bojišča, v: Vojnozgodovinski zbornik

(VZZ) (2000), št. 4, str. 6 – 11.

12. Miomir Križaj, Še o poročniku Egonu Jezeršku in pisma njegovega brata Janka Jezerška, v: VZZ (2000), št. 5, str. 29 – 42.
13. Mitja Močnik, Dnevnik Edvarda Brankoviča 1915–17, v: VZZ (2000), št. 5, str. 58 – 66.
14. Matija Malešič, Vojni dnevnik 1914, v: VZZ (2001), št. 6, str. 28 – 43.
15. Miomir Križaj, Dopisovanje vojnega invalida, v: VZZ (2001), št. 7, str. 39– 44.

Spominska literatura

16. Vitomir Feodor Jelenc, 1914 – 1918. Spomini jugoslovanskega dobrovoljca. Učiteljska tiskarna v Ljubljani, Ljubljana 1922.
17. Josip Jeras, Planina smrti, Ljubljana 1929.
18. Vinko V. Gaberc – Gaberski, Brez slave. Spomini na svetovno vojno. Samozaložba, Ljubljana 1935.
19. Dobrovoljci kladivarji Jugoslavije 1912 – 1918. Sreske organizacije saveza ratnih dobrovoljaca kraljevine Jugoslavije v Ljubljani in Mariboru, Ljubljana 1936.
20. S.K. Podobirski, Iz svetovne vojne. Družba Sv. Cirila in Mohorja, Celje 1936.
21. Ivan Lah, Druga knjiga spominov. Odbor za postavitve nagrobnega spomenika dr. Ivanu Lahu, Ljubljana 1940.
22. Ivan Matičič, Skozi plamene prve svetovne vojne. Po neskončni poti s slovenskim planinskim polkom. Zavod Borec, Ljubljana 1966.
23. Franc Arnejc, Od Dnjestra do Piave. Spomini iz prve svetovne vojne. Družba Sv. Mohorja, Celovec 1970.
24. Janez Jurca, V daljavi so želje. Mohorjeva družba, Celje 1974.
25. Andrej Zlobec, Za blagor očetnjave. Spomini od 1914 do 1945. Mladinska knjiga, Ljubljana 1981.
26. Franjo Lubej, Za sokolskim praporom. Založba Borec, Ljubljana 1985.
27. Ljudevit Pivko, Proti Avstriji. Založba Obzorja, Maribor 1991.
28. Anton Grahek, Spomini na prvo svetovno vojno in ujetništvo. Založba Mladika, Ljubljana 2001.

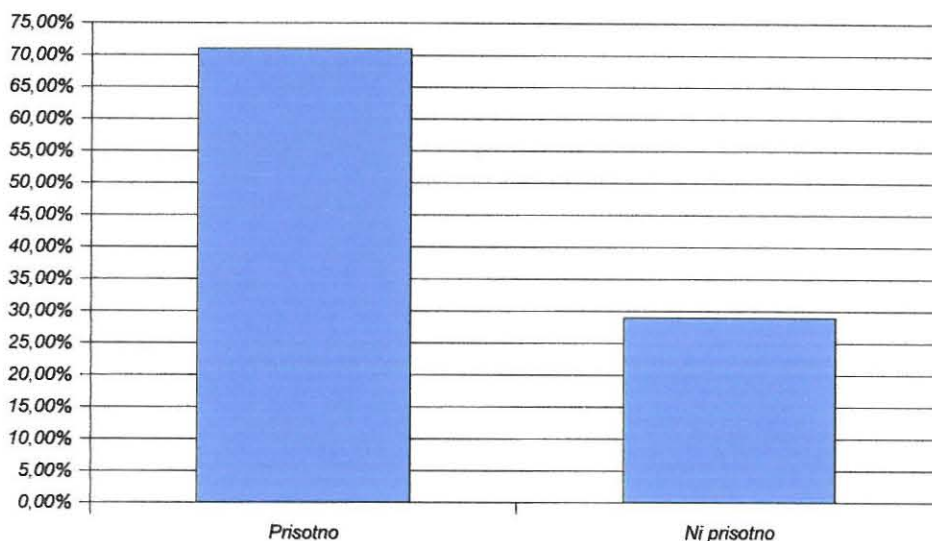
Našteta dela nam bodo služila za osnovni vzorec pri ugotavljanju zanimanja za politiko med slovenskimi vojaki. Pri vprašanih, ki se bolj poglobljajo v politično prepričanje posameznikov, pa bom pod drobnogled vzel le tisti del osnovnega vzorca, pri katerem se pojavlja politična tematika. V vseh izračunih in grafičnih prikazih je odstotni delež zaokrožen na cel procent.

b uporabi spominske literature se nam zastavi vprašanje verodostojnosti zapisanega. Ravno iz tega razloga sem že na začetku ločil izdane dnevnikove vojakov in objave pisemske korespondence od spominske literature. Dnevnik in pisma, ki so nastala v obravnavanem času, so bolj verodostojni vir o razmišljanju vojakov v tistem času, kot kasneje pisani spomini. Pogosto se pri spominih pojavljajo sodbe o dogodkih, ki so bolj odsev časa v katerem so bili napisani, kot pa dejanskega stanja med 1. svetovno vojno. Nepomemben tudi ni vpliv založniške politike, ki je krojila izdajanje dnevnikov in spominov. V času med obema vojnoma se je večinoma izdajalo spomine oseb, ki so bile dejavno udeležene pri jugoslovanskem zedinjenju. Bolj raznovrstna je postala memoarska literatura šele v 60. letih 20. stoletja (takrat izidejo prenovljeni spomini Ivana Matičiča), pomembne prispevke je ob koncu 80. in v začetku 90. let 20. stoletja objavljala revija Borec. V času po slovenski osamosvojitvi se je število objav dnevninskih in spominskih zapisov iz časa 1. svetovne vojne še povečalo. Še vedno pa je tovrstnega materiala premalo, da bi lahko samo na podlagi spominske literature izdelali relevantno študijo. V raziskavo bi bilo nujno vključiti še dodatne vire, predvsem poročila vojaških enot, kjer so služili Slovenci in zapisnike procesov pred vojaškimi sodišči. Vključitev teh virov v raziskavo bi pripomogla k še tehtnejšim zaključkom o politični miselnosti slovenskih vojakov med 1. svetovni vojno.

4. 1. Zanimanje za politiko med slovenskimi vojaki

Čeprav politika ni prevladujoča tema v dnevnikih in spominih slovenskih vojakov, je količina zapisov na to temo tolikšna, da je ne kaže spregledati. Predvsem vpoklic rezervistov je v vojsko pripeljal ljudi, ki so se v civilnem življenju zanimali za politično dogajanje okrog njih, ali so bili celo aktivno udeleženi pri političnem odločanju. Z izbruhom vojne pa njihovo zanimanje ni zamrlo in tudi med boji se trudijo ostati na tekočem s političnimi dogodki.

Prisotnost politične tematike v spominskih zapisih slovenskih vojakov

SKUPNO ŠTEVILO analiziranih zapisov (vsi zapisi)

N = 28

PRISOTNO: 20 ali 71%

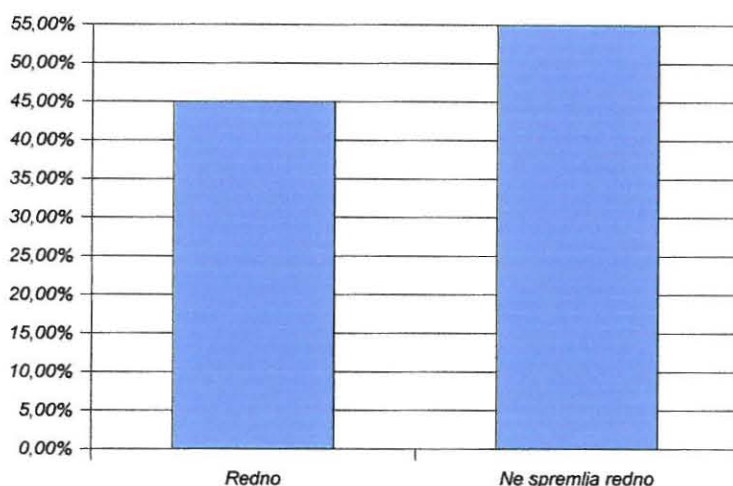
NI PRISOTNO: 8 ali 29%

Iz grafa je razvidno, da skoraj $\frac{3}{4}$ piscev dnevniške ali spominske literature v svojih zapiskih omenja tudi dogodke, ki so povezani s politiko. Vendar je med pisci precejšnja razlika v podajanju političnega dogajanja – nekateri posvečajo politiki cele odstavke, ali je politika edini zapis v dnevniku za tisti dan, nekateri pa s politiko opravijo na hitro, v stilu: “Avstrijska nota za Ameriko. Avstrija sprejela vse pogoje”, kot se Ciril Prestor spominja konca vojne.⁶³ Politika je prišla skoraj do vsakega vojaka, ta pa jo je lahko različno sprejemal, kot nekaj pomembnega ali kot nekaj obrobnega. Več zapisov s politično tematiko najdemo pri osebah, ki so se med vojno odločile delovati (odkrito ali prikrito) proti Avstro–Ogrski. Politika je tudi bolj prisotna v dnevnikih ali spominih oficirjev kot pa navadnih vojakov, obstajajo pa tudi izjeme. Ne smemo zanemariti tudi vpliva okolja, iz katerega je vojak izhajal, in njegovega predznanja.

Morda je celo bolj kot sama prisotnost politike v dnevniški in spominski literaturi pomembno, ali je posameznik redno spremljal politične dogodke, ali ne. Posameznik, ki politiko spremlja redno, mora imeti zanj poseben interes, ki najbrž izvira še iz njegovega civilnega življenja, in ima o političnih dogodkih svoje mnenje, lahko pa je tudi sam pred vojno bil aktiven v politiki.

⁶³ Holz, Dnevnik Cirila Prestorja, str. 87. (29. 10. 1918)

Redno ali neredno spremljanje političnih dogodkov med slovenskimi vojaki

SKUPNO ŠTEVILO analiziranih zapisov (samo tisti, kjer se pojavlja politična tematika)

N = 20

REDNO: 9 ali 45%

NE SPREMLJA REDNO: 11 ali 55%

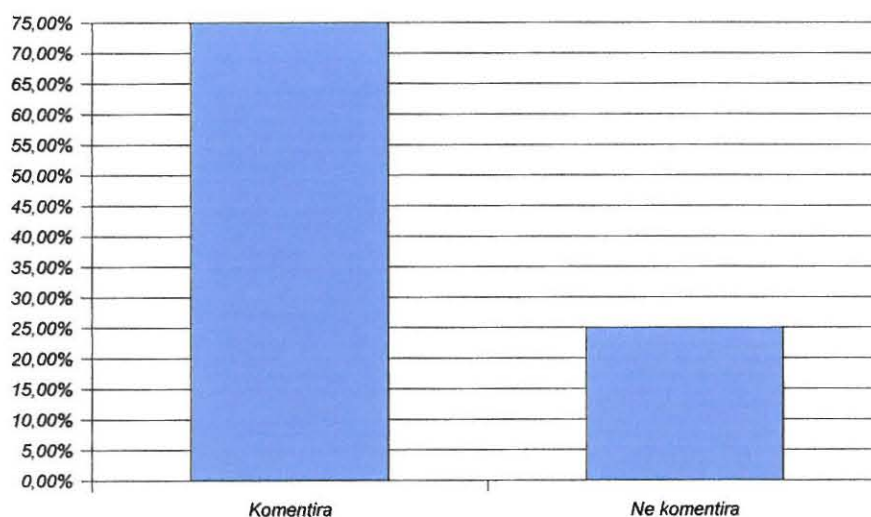
Za kriterij rednega spremljanja političnih dogodkov smo vzeli enakomerno porazdeljeno pisanje o političnih dogodkih, brez večjih oscilacij skozi čas vojne, ter omenjanje večine pomembnejših medvojnih političnih dogodkov (vstop Italije v vojno, Majniška deklaracija, revolucija v Rusiji). Protihabsburško usmerjeni vojaki so bolj redno spremljali politične dogodke, kot pa prohabsburško usmerjeni. Oficirji so bili bolj na tekočem s političnimi dogodki kot navadni vojaki. Seveda pa to, da le slaba polovica redno spremlja politiko, še ne pomeni, da ima druga polovica manj interesa za politiko. Njihovo neredno ukvarjanje s politiko lahko z veliko verjetnostjo pripišemo maršem, bivanju na frontni črti ali na izpostavljenih postojankah (predvsem na Tirolskem so bili vojaki na vrhovih tudi po 3 tedne brez stika z zaledjem). Svoje je dodala tudi vojaška komanda, ki je pazila, kakšne novice so prihajale do vojakov. Anton Grahek se spominja odrezanosti od zaledja v zadnjem letu vojne takole: "Pisma ni nobeden dobil, časopisi so nam tudi bili ustavljeni. Tako smo bili popolnoma odrezani od zaledja. Zato tudi nismo nič znali, kaj se godi za našim hrbtom."⁶⁴ Ob

⁶⁴ Grahek, Spomini, str. 163.

takšnem dogajanju tudi interes posameznika ni bil ključen za (ne)zanimanje za politiko. Včasih tudi dobra obveščенost ni pomagala pri treznem razmisleku o dogajanju, predvsem v domovini ob koncu 1. svetovne vojne. Eden od redkih slovenskih vojnih ujetnikov v Angliji, Karel Jagodič, kljub dobri informiranosti ne more dojeti novega položaja v domovini ob koncu vojne in piše: “Novice dobivam iz časopisa, vendar so bodisi grozljive, ker opisujejo neverjetne stvari, ali pa splošna poročila, tako da si moreš posameznosti šele sam misliti; seveda dobim tako, se mi zdi, na splošno napačno podobo, ker si razmer doma gotovo ne zamišljam takih, kakršne so v resnici; sprememba je pač prevelika in nenavadna, da bi jo mogel človek tu dojeti.”⁶⁵ Le redki so pričakovali tako vratolomen konec vojne, zato je bilo ujetnikom, sploh če so v ujetništvu bivali dalj časa, skoraj nedojemljivo, do kakšnih sprememb je prišlo.

Vojak je lahko politiko spremljal pasivno in le zbiral informacije, lahko pa si je o političnih dogodkih ustvaril tudi lastno mnenje. V tem primeru v dnevnikih ali spominih poleg opisa dogodka stoji tudi posameznikov komentar.

Komentiranje političnih dogodkov s strani vojakov

SKUPNO ŠTEVILO analiziranih zapisov (samo tisti, kjer se pojavlja politična tematika)

N = 20

KOMENTIRA: 15 ali 75%

NE KOMENTIRA: 5 ali 25%

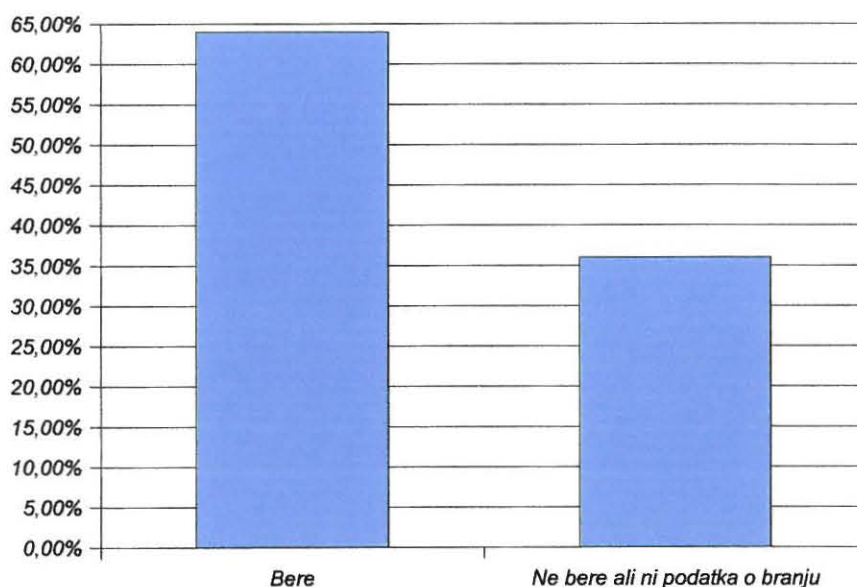
⁶⁵ Jagodič, Med življenjem in smrtjo, str. 719. Pismo mami iz ujetništva, 28. 12. 1918.

Le redki med vojaki, ki so se zanimali za politiko, ostajajo pasivni spremljevalci političnih dogodkov. Pri dnevnikih navadno stoji poleg izpisa dogodka še krajši pripis lastnega mnenja o zadevi, zlasti če je dogodek povezan z narodnostnim vprašanjem. V spominski literaturi so komentarji navadno obširnejši, vendar je potrebno pri interpretaciji teh komentarjev postopati previdno. Protihabsburško usmerjeni pisci v spominih, izdanih po končani vojni, ali celo po 2. svetovni vojni, pretiravajo s svojimi “vizionarskimi” komentarji, ki po vsebini ne sodijo v čas prve svetovne vojne ali neposredno po njej. Posebej velja to za spomine objavljene v času med obema vojnama, pisci pa izhajajo iz vrst dobrovoljcev.

4.2. Časopisje med vojaki in njihova strankarska pripadnost

Vojak na fronti ali tik za njo, je seveda težje prihajal do novic o politiki kot vojak v zaledju ali civilist. Eden od virov informacij so bila pisma vojakom na fronto, vendar so ta šla preko cenzure, zato na tak način navadno vojak ni mogel priti do nekih tehtnejših informacij o dogajanju v politiki. Drugi, precej pomembnejši vir informacij, pa so bili časopisi.

Branje časopisov med vojaki

SKUPNO ŠTEVILO analiziranih zapisov (vsi zapisi)

N = 28

BERE: 18 ali 64%

NE BERE ALI NI PODATKA O BRANJU: 10 ali 36%

Kar 2/3 vojakov, zajetih v našo analizo, je bralo časopise, pa tudi za preostanek ni možno izključiti, da se časopisa niso posluževali, vendar smo omejeni na zapisane izjave o branju časopisov. Za nekatere je možno trditi, da glede na podatke, ki jih najdemo pri njih, lahko rečemo, da so jih vzeli iz časopisov. Veliko vojakov ne navaja natančno, iz katerega časopisa so črpali informacije. Od slovenskega tiska sta prisotna oba največja dnevnik na Slovenskem, Slovenec in Slovenski narod, in to ne glede na politično pripadnost vojaka. Poleg dnevnikov se med čtivom pojavlja še Edinost, Slovan, Ljubljanski zvon, Sokolski vestnik. Od tujih časopisov najdemo v Zupančičevih spominih večkrat omejen graški časopis Tagespost, v ujetništvu v Rusiji pa prebira lokalni tisk. Ivan Lah prebira Arbeiter Zeitung, Ivan Matičič pa kupi v Galiciji izvod časnika Slowo Polskie. Zanimivo je, da se med obravnavanimi pisci spominov najde kar nekaj publicistov. Slovenski dobrovoljec Vitomir Jelenc je že kot študent pisal za revijo Dan, ki je zastopala jugoslovansko politično in kulturno ideologijo. Med vojno je v Solunu delal v uredništvu Srbskih novin. Ivan Lah je objavljajl svoje prispevke v Slovanu. Vinko V. Gaberc je ob izbruhu vojne delal v uredništvu Polaer Tagblatt (poluradnem glasilu cesarsko-kraljeve mornarice), prej pa pisal za Slovenca in Edinost. Želel si je postati vojni poročevalec, kar mu ni uspelo ne pri Slovencu ne pri Slovenskem narodu, ker sta oba imela ljudi, ki so jima bili (najbrž politično) bližje.⁶⁶ Obstajali so posamezniki, ki se jim ni zdelo smiselno brati časopisov. Poročnik Egon Jezeršek je zapisal: "Časnikov ne čitam nobenih – se mi zdi vse to preneumno – le toliko vem, da je še vojna in da te ne bo tako kmalu konca."⁶⁷ Nasprotno je njegov brat, Janko Jezeršek, celo iz fronte domov pošiljal zahteve po časopisih: "Pisal sem ti kaj je s knjigami, dalje ali ste še naročeni na Tedenske Slike, Ljubljanski zvon, Slovan – pa ne dobim nobenega odgovora. Žal bi mi bilo, v resnici žal, ko bi letnike prekinili, ker s tem zgubijo vso vrednost. V slučaju, da jih niste dalje naročili, naročite prec iz moje kase."⁶⁸ Pozive za nakup časopisov je kasneje še večkrat ponovil. Nad pisanjem časopisov so se znali vojaki tudi pritoževati. Karel Jagodič je zapisal sledečo misel: "Kaj vedo ti zadaj iz časopisov, kaj vedo povedati o človeški usodi! Kaj piše danes v njih? Nič novega! Topovska dejavnost! Kakšna ironija!"⁶⁹ Vinko V. Gaberc si je dovolil tudi malce spreminjati naslove časopisov, saj je časopis Ostdeutsche Rundschau, zavaljo "nabuhle in zaokrožujoče vsenemške politike", preimenoval v Runddeutsche Ostsau.⁷⁰ Pohvalil je dunajski tednik Muskete, ki je objavil karikaturu zanemarjenega vojaka z levjo grivo, lepo oblečenega oficirja z oslovsko glavo in generala z odlikovanji brez glave. Gaberc karikaturu in ravnanje lista komentira: "S tem je bilo rečeno, da so bili v bitkah vojaki levi, oficirji osli, generali pa brez glave. Res je, da so list zaplenili,

66 Gaberc, Brez slave, str. 234 .

67 Križaj, Pisma poročnika Jezerška, str. 6. Pismo iz Judenburga , 27.11.1914.

68 Križaj, Še o Jezeršku, str. 26. Pismo 7. 8. 1917.

69 Jagodič. Med življenjem in smrtjo, str. 701.

70 Gaberc, Brez slave, str. 83.

a vsekakor je za svobodo tiska v stari Avstriji značilno, da si je v vojnem času upal prinašati take nezdrave reči. Zanimivo je, da so vojaki in tudi oficirji tolmačili kratico AOK, ki je pomenila Armeeoberkommando (vrhovno poveljstvo vojske) čisto po svoje, češ da znači "Alles ohne Kopf"(vse brez glave)."⁷¹

V zadnjem letu vojne se je poostril nadzor nad razširjenostjo slovenskega časopisja med vojaki. Dne 11. junija 1918 je poveljstvo 87. pehotnega polka poročalo, da so med pošto, ki jo svojci pošiljajo vojakom na fronto, tudi časopisi, v katerih naj bi bila objavljena pisma, ki so ob neredih v Judenburgu izražala boljševidne ideje, zaradi česar je potrebno poostriiti kontrolo nad pošto.⁷² Nadzor so res poostriili. Anton Grahek se spominja dogajanj s časopisi proti koncu vojne: "Jaz sem dobival v roke časopis, kateri je bil tudi ustavljen. Večkrat je prišel, a so vse izvode zaplenili. Nisem si mogel raztolmačiti, kaj je temu vzrok. Pisal sem na uredništvo, ki mi je sporočilo, da je na vojno pošto prepovedano pošiljati časopise. Sedaj mi je bilo šele jasno, da je časopis gotovo poročal resnico, zato je bil prepovedan."⁷³ Vnašanje prepovedanih časopisov je postalo hudo kaznivo dejanje, tudi če je šlo za tako banalen primer, kot se je pripetil Franju Lubeju. Podpolkovnik ga je namreč obtožil "silno predkane" nakane za vnos prepovedanega čtiva: "In paket je zavil v časopis, v katerem je polno klevet in podtikanj o trdnosti armade in države. Spretno ste skušali vtihotapiti časopis na fronto. Ali veste, da je to najstrožje prepovedano in da se oficir, ki to zagreši, kaznuje po zakonu o veleizdaji!"⁷⁴ Prepoved pa discipline ni okrepila, temveč po pričevanju Janka Jezerška, še okrepila uporni duh v že tako napetem vzdušju v armadi ob koncu vojne. "Naše fante so torej zopet premestili na nemška tla, pač žalostno dovolj, tudi tu je že vse tako napeto, da mora v kratkem kaj zaropotati, posebno, ker ne dobivamo vojaki časopisov, torej se nimamo za nič smisla vojskovati za one, ki to prepovedujejo."⁷⁵ Avstrijska vojaška oblast se je zavedala moči časopisov, zato je skušala preprečiti vojakom, da bi brali čtivo, ki bi lahko kvarljivo vplivalo na disciplino v vojski.

Ostala literatura se redko pojavlja med vojaki. Matičič omenja, da je med pohodom v Italijo 1917 iz neke italijanske hiše vzel izvod Dantejeve Božanske komedije. Janko Jezeršek je prek domačih naročil romane, ki jih je izdajala Slovenska matica. Poročnik Leo Mežan, ki sicer v svojih pismih sploh ne spregovori o politiki, v enem od pisem poroča, da bere Ano Karenino. O kakšnem sumljivem tisku in literaturi ni sledu tudi pri vojnih ujetnikih v Rusiji, ki se jih je povojna oblast v

71 Gaberc, Brez slave, str. 147 – 148.

72 Reinhard Eugen Bösch, Die Haltung der südslawischen Soldaten des österreich-ungarischen Heeres im ErsteWeltkrieg. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades, Wien 1982, str. 146 – 147.

73 Grahek, Spomini, str. 159.

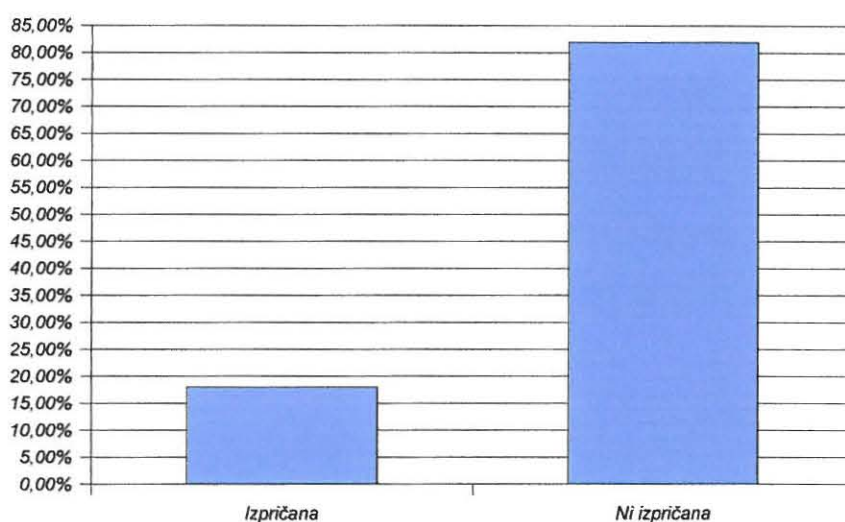
74 Lubej, Za sokolskim praporom, str. 100.

75 Križaj, Še o Jezeršku, str. 38. Pismo 14. 7. 1918.

kraljevini SHS tako bala, da je v Mariboru osnovala sprejemno taborišče za vojne ujetnike. Tam so nastavili policijskega uradnika, ki je skrbel za “odkrivanje boljševističnih idej in literature med ujetniki.”⁷⁶

Strankarska pripadnost je izpričana le pri nekaterih posameznikih.

Politična pripadnost vojakov strankam

SKUPNO ŠTEVILO analiziranih zapisov (vsi zapisi)

N = 28

IZPRIČANA: 5 ali 18%

NI IZPRIČANA: 23 ali 82%

Med redkimi vojaki, ki razkrijejo svojo strankarsko pripadnost, je le en član Slovenske ljudske stranke (SLS), Franc Rueh, ki se je med študijem v Grazu pridružil katoliškemu akademskemu društvu Zarja, med vojno pa je bil na strani mlade struje znotraj SLS, ki je delovala proti predsedniku SLS in kranjskemu deželnemu glavarju dr. Šušteršiču. Ostale 4 osebe z izpričano strankarsko pripadnostjo so člani Narodno napredne stranke, slovenskih liberalcev. To so Ivan Lah, Janko Jezeršek, Franjo Lubej in Ljudevit Pivko. Pri ugotavljanju strankarske pripadnosti smo izhajali iz izjav piscev, ali jasnih namigov, h kateri opciji se nagibajo (npr. članstvo v Sokolu je močan namig za vsaj simpatizerstvo z liberalno opcijo, pomembno je tudi branje časopisov, čeprav

⁷⁶ Pavle Čelik, Slovenski stražniki 1918 – 1941. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana 2002, str. 25.

ni bila nobena redkost, da so vojaki prebirali tako Slovenca kot Slovenskega naroda). V primeru Janka Jezerška je k identifikaciji pripomoglo naključje. Na zadnjo stran enega od ohranjenih pisem Janka Jezerška so domači kasneje, verjetno v času pomanjkanja papirja po končani vojni, izpisali seznam simpatizerjev Jugoslovanske demokratske stranke (tako so se po novem imenovali liberalci). Skupaj je šlo za 24 imen iz krajev v okolici Tržiča.⁷⁷ Pogojno bi lahko k tem petim prišteli tudi brata Janka Jezerška, Egona, za katerim je objavil osmrtnico Slovenski narod. Bil naj bi tudi član Sokola, vendar tu raje puščamo vprašanje strankarske pripadnosti odprto. Sicer pa v stilu pisanja in v odzivih na politične dogodke strankarska pripadnost ne igra velike vloge. V odzivih, predvsem ko gre za stvari povezane z narodnim vprašanjem, so si vsi pisci bolj ali manj enotni.

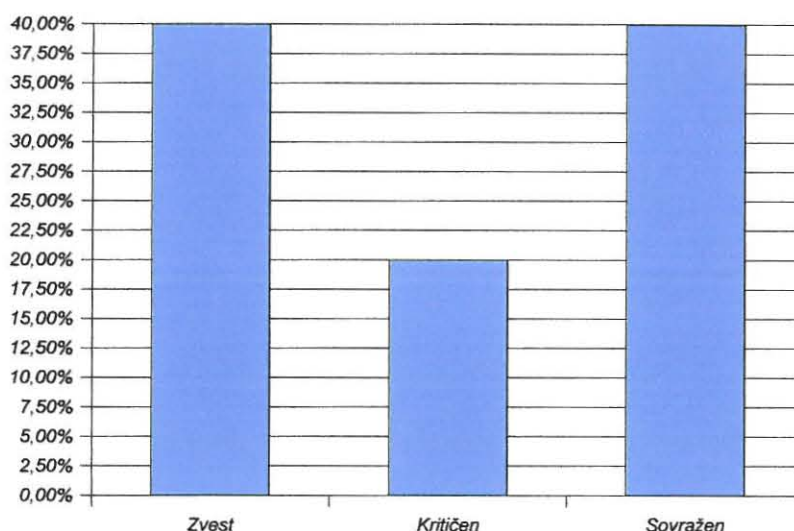
4.3. Odnos slovenskega vojaka do habsburške monarhije in slovenskega nacionalnega vprašanja

Le redki posamezniki so pričakovali, da bo ob koncu vojne monarhija razpadla. Že pred vojno pa so bile postavljene smernice, po katerih naj bi tekel nadaljni narodni razvoj. V svojem odnosu do oblasti se pisci delijo na sledeče:

- pisec je oblastem zvest in proti njim nima pritožb
- pisec je kritičen do razmer v državi in do oblasti, vendar nima namena škodovati oblastem
- pisec izraža sovraštvo do države in oblasti

⁷⁷ Križaj, Še o Jezeršku, str. 37. Pismo je sicer datirano 21. 5. 1918.

Odnos vojakov do države in oblasti

SKUPNO ŠTEVILO analiziranih zapisov (samo tisti, kjer se pojavlja politična tematika)

N = 20

ZVEST: 8 ali 40%

KRITIČEN: 4 ali 20%

SOVRAŽEN: 8 ali 40%

Vojaki zelo jasno izražajo svoj odnos do oblasti in države. Število državi zvestih in sovražnih posameznikov je sicer izenačeno, vendar le navidezno. Kot sem že omenil, so v vzorcu nadpovprečno zastopani vojaki, ki so bili protihabsburško orientirani. Ti pa ne predstavljajo večine med slovenskimi vojaki, ki so ohranili zvestobo monarhiji do konca vojne. Sovražno nastrojeni posamezniki namenjajo v svojih spominih več prostora politiki, kot pa državi zvesti posamezniki. Državi sovražne zapise večinoma najdemo v spominih izdanih po končani vojni, medtem ko se v dnevnikih najde le malo tovrstnih zapisov.

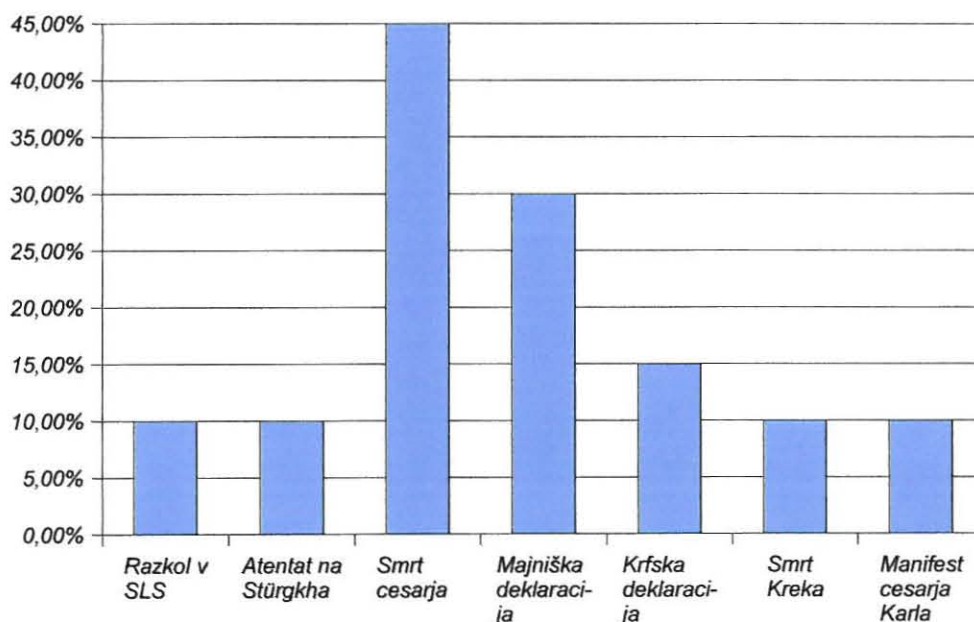
Zapise glede nacionalnega vprašanja lahko razvrstimo v tri skupine:

- prohabsburško usmerjeni pisci (piscu se zdi sedanji položaj Slovencev primeren ali pa zagovarja združitev vseh Južnih Slovanov znotraj monarhije v enotno tvorbo pod žezlom Habsburžanov)
- protihabsburško usmerjeni pisci (pisec vidi prihodnost Slovencev izven monarhije)
- pisci, ki se nejasno ali sploh ne opredelijo do narodnostnega vprašanja.

ujetnikov iz Rusije. Pogosto lahko opazimo, da v času, ko je že izvedena oktobrska revolucija, vojaki še vedno govorijo o buržoazni revoluciji v Rusiji. Vprašljiv je tudi nizek procent zapisov o mirovnih prizadevanjih cesarja Karla med vojaki, ki so bila podprta z močno propagando. Možno je, da so vojaki za prizadevanja vedeli, niso pa jim pripisovali prevelikega pomena.

Pri notranjepolitičnih dogodkih pa so v ožji izbor prišli v grafu navedeni dogodki:

Izpostavljeni politični dogodki – notranja politika

SKUPNO ŠTEVILO analiziranih zapisov (samo tisti, kjer se pojavlja politična tematika)

N = 20

RAZKOL V SLS: 2 (osebi) ali 10%

ATENTAT NA PREDSEDNIKA VLADE STURGKHA: 2 ali 10%

SMRT CESARJA: 9 ali 45%

MAJNIŠKA DEKLARACIJA IN DEKLARACIJSKO GIBANJE: 6 ali 30%

KRFSKA DEKLARACIJA: 3 ali 15%

SMRT KREKA: 2 ALI 10%

MANIFEST CESARJA KARLA: 2 ali 10%

Smrt dolgoletnega monarha Franca Jožefa I. je najbolj odmevala med vojaki. Lahko celo trdimo, podobno kot za vstop Italije v vojno, da vojak ni mogel izpustiti novice o smrti cesarja, saj so vsi morali priseči novemu. Dejansko so vsi vedeli za smrt, le nekateri tega ne zabeležijo, drugi pa v tistem času še niso bili na fronti. Cesarjevi smrti po številu omemb sledi majniška deklaracija in gibanje, ki ga je deklaracija sprožila. Informacije o teh dogodkih so vojaki zajemali ali iz časopisov ali so jih o dogodkih obveščali domači prek pisem, če take vesti ni prestregla cenzura. Vsi ostali dogodki so manj v ospredju in so plod specifičnega zanimanja posameznih vojakov.

Večina slovenskih vojakov se je med vojno uspela informirati o aktualnih političnih dogajanjih in jih tudi zapisati v dnevnik, oziroma v poveljne spomine. Vsaj polovica slovenskih vojakov je med vojno redno spremljala politične dogodke. Večina je prepisanim novicam dodala tudi svoj komentar. Strankarska pripadnost pri večini vojakov ni izpričana, oziroma so politično neopredeljeni. Glavno sredstvo za informiranje je bil časopis, po katerem tudi dosti povprašujejo. Prepoved pošiljanja časopisov na fronte sprejmejo vojaki z negodovanjem. Strankarska pripadnost ni vplivala na izbor časopisa, ki ga je vojak prebiral. Glede slovenskega narodnostnega vprašanja so slovenski vojaki večinoma zmernih usmeritev. Med tistimi ki se intenzivneje ukvarjajo s politiko, najdemo tudi bolj ekstremna stališča.

5. Slovenski vojaki o politiki med 1. svetovno vojno

Politična podoba povprečnega slovenskega vojaka, ki je skicirana v prejšnjem poglavju, bo nadgrajena s preходом na bolj osebni nivo analize. V središču zanimanja bo posameznik, njegovo osebno zanimanje za politiko in njegova lastna stališča do političnih dogodkov. Pozornost bo usmerjena tudi na ujemanje mnenj posameznikov o istem dogodku. Analiza je razdeljena na tri dele: v prvem delu so na kratko predstavljeni izpostavljeni pisci, drugi del vsebuje pisanje vojakov o dogodkih v svetovni politiki, v tretjem delu pa je analizirano pisanje vojakov o notranjepolitičnih temah in o jugoslovanskem združevanju.

5.1. Izpostavljeni pisci

Politika ni količinsko enako zastopana pri vseh piscih. Nekateri pisci so v svojih dnevnikih in spominih zapustili več zapisov o politiki od drugih. Gre za pisce, ki so politično opredeljeni in so bili večinoma vpeti v politiko že pred začetkom 1. svetovne vojne. Z njihovimi mislimi se bomo v nadaljevanju pogosto srečevali, zato jih bomo zaradi lažjega razumevanja njihovih zapisov na kratko predstavili.

5.1.1. Avtorji dnevnikov

Omembe politike v dnevnikih so večinoma skope in le redko komentirane. Eden od razlogov za to bi lahko bilo dejstvo, da je do spomladi 1917 vladal v Avstriji vojni absolutizem. Politični komentarji bi lahko piscem povzročili težave. Zato so se komentarem raje izogibali, dnevnike pa skrivali.⁷⁸ Največ zapisov s politično vsebino najdemo v dnevnikih treh slovenskih oficirjev v avstroogrski armadi, Franca Rueha, Albina Mlakarja in Franca Zupančiča. Vsi trije avtorji so v svojih političnih stališčih prohabsburško usmerjeni.

Franc Rueh (1887–1968) je edini pisec dnevnika, ki je tudi strankarsko opredeljen. Že kot študent se je v Gradcu (Graz) pridružil katoliškemu akademskemu društvu Zarja in bil nekaj časa tudi predsednik društva. V svojem dnevniku omenja tudi udeležbo na sestanku v ljubljanski Unionski kleti, ki je veljala za shajališče privržencev SLS. V dnevnikiških zapisih se kaže kot pripadnik mlade struje znotraj SLS, ki je med vojno prišla v konflikt z vodstvom stranke in njenim predsednikom

⁷⁸ Sonja Mavsar, Slovenski vojak v prvi svetovni vojni. Analiza dnevnikov, spominov in pisem vojakov izdanih po 1945. Diplomatska naloga na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, Ljubljana 2004, str. 81.

Šušteršičem. Prvič je na fronto krenil 28. avgusta 1915 kot kadet, drugič pa oktobra 1916, tokrat že kot rezervni poročnik. Pri svetovni politiki ga zanimajo predvsem dogodki, ki bi lahko pripeljali do sklenitve miru. Kot veren človek je budno spremljal mirovna prizadevanja papeža Benedikta XV. Jugoslovansko združevanje vidi le v okviru monarhije.

V podobnem stilu piše svoj dnevnik tudi Albin Mlakar (1893–1986), ki pa ga ne smemo zamenjati z njegovim soimenjakom, ki je bil označen za najznamenitejšega slovenskega častnika avstroogrške vojske v 1. svetovni vojni.⁷⁹ Njegovi zapiski o politiki so količinsko skromnejši od Ruehovich, vendar toliko bolj pronicljivi, še posebno glede narodnega vprašanja.

Podoben interes za politiko kot Rueh kaže v svojem dnevniku tudi nadporočnik Franc Zupančič. Njegova življenska pot je v marsičem podobna Ruehovi. Tudi on je študiral v Gradcu in se izučil za geometra. Decembra 1914 je bil z 27. domobranskim polkom prvič poslan na fronto. Dne 9. avgusta 1917 so ga Rusi zajeli ob ponesrečenem napadu na romunski fronti. Iz ujetništva se je vrnil novembra 1918 in bil demobiliziran. Za razliko od Rueha in Mlakarja, Zupančič politične dogodke, ki jih zapiše v dnevnik le redko komentira, če pa jih že, potem je komentar omejen na nekaj besed. Njegov dnevnik je zanimiv predvsem zaradi dobrega opisa revolucije v Rusiji, ki jo je spremljal kot vojni ujetnik. Ravno opis revolucije in dogodkov, ki so mu sledili, obsega največji del njegovih političnih zapisov v dnevniku.

Ostali pisci dnevnikov politične dogodke omenjajo le občasno in jih ne komentirajo. Med pisci dnevnikov ni zaslediti oseb z odklonilnimi stališči do habsburške monarhije. Protihabsburško usmerjeni posamezniki so svoje poglede na politiko med 1. svetovno vojno podali v po vojni objavljenih spominih.

5.1.2. Avtorji spominov

Popolnoma drugačen je bil položaj za avtorje, ki so svoje spomine objavili po končani vojni. Protihabsburško naravnani posamezniki so v spominih namenili veliko prostora komentiranju političnih dogodkov. Nekateri so celo revidirali svoj zgodovinski spomin in so slikali politične razmere na Slovenskem med vojno precej drugače od realnega stanja. Posamezniki, ki so bili aktivni udeleženci združevanja Jugoslovanov, so želeli lastne želje po združitvi južnih Slovanov v

⁷⁹ Albin Mlakar je bil doma iz Divače, njegov soimenjak, ki se je proslavil z razstrelitvijo italijanskih položajev na gori Monte Cimone na Tirolskem, pa je bil doma iz Planine pri Postojni. Mlakar, Dnevnik, str. 5. O tem drugem Albinu Mlakarju glej; Janez J. Švajncar, Albin Mlakar – pozabljeni vojak, v: Kronika 38 (1990), str. 50 – 56.

monarhiji s Srbijo prikazati kot prevladujočo miselnost med Slovenci. Spomini monarhiji naklonjenih avtorjev vsebujejo manj omemb politike, so pa zato bolj reprezentativni za večino slovenskih vojakov.

Najbolj odločni nasprotniki avstroogrške monarhije so bili Slovenci, ki so se pridružili dobrovoljskem gibanju. V njem je že od vsega začetka sodeloval tudi Vitomir Feodor Jelenc (1885–1922). V svojih spominih na vojna leta v skoraj panagiričnem tonu popisuje srbsko požrtvovalnost in trpljenje Srbov ob umiku čez Albanijo. Srbijo predstavlja kot jedro združevanja Jugoslovanov, samo združevanje ob koncu vojne pa dojema kot priključitev novih ozemelj Srbiji. Po vojni je bil Jelenc od 1920 do svoje smrti 1922 urednik časopisa Jutro.

Najbolj aktiven nasprotnik monarhije znotraj avstroogrške armade med 1. svetovno vojno je bil nadporočnik dr. Ljudevit Pivko. Pred vojno je bil zaposlen kot gimnazijski profesor v Mariboru. Bil je član NNS in je že pred vojno ostro nastopal proti germanizaciji Slovencev ter podpiral zbliževanje južnih Slovanov. Že od začetka vojne poizkuša delovati proti Avstro–Ogrski, vrh teh prizadevanj pa je bila akcija pri kraju Carzano na tirolski fronti, septembra 1917. S skupino somišljenikov je želel omogočiti Italijanom preboj avstroogrške bojne črte. Po ponesrečeni akciji se je skupaj z Italijani umaknil v zaledje fronte, kjer je organiziral prostovoljski odred. Ta odred je služil predvsem za propagando na frontni črti. Politično aktiven je bil tudi po povratku v novo domovino. V letih med 1919 in 1925 je bil starosta mariborske sokolske župe in predsednik mariborske Jugoslovansko–češkoslovaške lige. Dvakrat je bil izvoljen za poslanca; najprej kot kandidat Jugoslovanske demokratske stranke (JDS), nato pa 1931 na enotni režimski listi Petra Živkovića. Podpiral je jugoslovansko centralistično narodno in politično usmeritev, ki jo je zastopala lista.⁸⁰ V svojem razmišljanju o vojnem času se precej razlikuje od ostalih piscev, zlasti v odnosu do Italijanov. Medtem ko večina drugih piscev, tudi kritikov in nasprotnikov Avstro–Ogrske, borbo proti Italiji vidi kot boj za obrambo slovenskega narodnostnega ozemlja, je Pivko pripravljen sodelovati tudi z njimi. Večkrat je opozoril na dvoličnost slovenskih vojakov, ki se niso želeli bojevati proti Rusom, ruskim zaveznikom Italijanom pa niso želeli pomagati.⁸¹

Ivan Lah (1881–1938) je bil pred vojno publicist, ukvarjal se je tudi z pisateljstvom. V Pragi je študiral filozofijo in pedagogiko. Med njegovimi učitelji je bil tudi Tomáš G. Masaryk. Po promociji na praški univerzi se je naslednje leto zaposlil v uredništvu dnevnika Dan. Ob začetku vojne 1914 je bil kot politično sumljiv aretiran, zaprt na ljubljanskem gradu in nato interniran v

80 Jurij Perovšek, Ljudevit Pivko, v: Enciklopedija Slovenije, 8. zvezek, Mladinska knjiga, Ljubljana 1994, str. 362.

81 Pivko, Proti Avstriji (1991), str. 55.

raznih taboriščih. Leta 1917 so ga kot vojaka poslali na fronto v Romunijo, kjer je bil ranjen. Razpad monarhije je pričakal v bolnišnici v Pragi.⁸² Po vojni je bil zaposlen kot profesor na mestni ženski realni gimnaziji v Ljubljani. Nadaljeval je tudi s pisateljevanjem. Objavljal je v revijah *Dom in svet*, *Ljubljanski zvon* in *Slovan*. Večinoma je pisal zgodovinsko prozo in eseje o češki književnosti.⁸³ Njegovi spomini so prežeti z jugoslovanskim duhom, ki ga ohranja skozi vsa vojna leta. V ocenjevanju razširjenosti jugoslovanske miselnosti med Slovenci, je od vseh avtorjev spominov med obema vojnama še najbolj realističen.

Od piscev, ki niso sovražno razpoloženi do monarhije, velja omeniti Ivana Matičiča (1887-1979). Kot mladega fanta so ga ob začetku vojne vpoklicali v vojsko, kjer je kot vojak služil v 2. gorskem strelskem polku vse do konca vojne. Po vojni se je zaposlil kot tiskar, posvetil pa se je tudi pisateljevanju. Največji uspeh je dosegel ravno z obema izdajama svojih vojnih spominov (*Na krvavih poljanah* in *Skozi plamene prve svetovne vojne*). V spominih večkrat omenja politične dogodke, ki pa jih občasno tudi trezno, politično nepristransko, komentira. Najbolj se o politiki razpiše ob omembi mirovnih prizadevanj cesarja Karla, decembra 1916.

5.2. Slovenski vojaki o politiki v svetovnem merilu

Značilno za vse pisce spominske literature, tako dnevnikov kot spominov je, da so pri navajanju svetovnih političnih dogodkov veliko manj gostobesedni kot pri omenjanju dogodkov v domači politiki.⁸⁴ Vojne razmere so onemogočile normalen pretok informacij, ki so jih ljudje potrebovali za spremljanje političnih dogodkov po vsem svetu. Posamezniki so imeli možnost spremljanja velikih svetovnih dogodkov, v kolikor jih je naključje pripeljalo na (ne)pravo mesto ob (ne)pravem času. Tako so ujetniki v Rusiji relativno veliko pisali o poteku ruske revolucije, saj so imeli na voljo sveže informacije, medtem ko so vojaki na fronti lahko računali le na naključne vesti in objave v cenzuriranih časopisih.

5.2.1. Sarajevski atentat in začetek vojne

Atentat na avstroogrškega prestolonaslednika Franca Ferdinanda, 28. junija 1914 v Sarajevu, je pretresel tako slovensko kot svetovno javnost.⁸⁵ Večina slovenskih vojakov ali bodočih vojakov je z

82 Slovenski biografski leksikon, zv. I, str. 604.

83 Albina Lipovec, Ivan Lah, v: Enciklopedija Slovenijem, 6. zvezek, Mladinska knjiga, Ljubljana 1994, str. 90.

84 Mavsar, Vojaki, str. 92.

85 O sarajevskem atentatu glej: Vladimir Dedijer, *Sarajevo 1914*, DZS, Ljubljana 1966; Lavender Cassels, *Der Erzherzog und seine Mörder*. Sarajevo, 28. Juni 1914, Wien 1988.

atentatom seznanjena in ga sprejme kot povod za vojno. Dnevniki vojakov omenjajo atentat v povezavi z vojno napovedjo Srbiji, kot je to primer pri Albinu Mlakarju.⁸⁶ Več omemb atentata najdemo v povojni spominski literaturi. Spomini prohabsturško usmerjenih piscev na atentat se ujemajo s prevladujočimi negativnimi odzivi na atentat v slovenski javnosti. Nasprotniki monarhije v svojih spominih želijo dokazati, da so že takoj po atentatu slutili, kakšne velike posledice bo imel dogodek. Gaberc je novico o atentatu podkrepil z “vizionarsko” ugotovitvijo, da bo dogodek sprožil velike spremembe v svetu.⁸⁷ Do dejanskega izbruha vojne je minil še cel mesec dni. V vmesnem času so potekale diplomatske akcije, ki so želele preprečiti vojno, vendar so ostale brez uspeha.⁸⁸ Matičič je verjel, da se bo spor lahko rešil po diplomatski poti. Tudi objava mobilizacije Matičiču še ne pomeni dokončne odločitve za vojno: “Sicer pa mobilizacija še ni vojna, je šele priprava na vojno, če pride. A gotovo ne pride, ker Srbijo varuje Rus, Nemec se pa Rusa boji, zato ne bo drezal vanj.”⁸⁹ Žal je bila njegova ocena napačna. Dne 28. julija 1914 se je z vojno napovedjo Avstro-Ogrske Srbiji začela 1. svetovna vojna.

5.2.2. Leto 1915 – vstop Italije in Bolgarije v vojno

Osrednja dogodka leta 1915 na svetovno politični sceni sta bila vstopa Italije in Bolgarije v vojno. Novica o novih državah, zapletenih v vojno, je prišla tudi do slovenskih vojakov.

Ob izbruhu 1. svetovne vojne je Italija, sicer članica trozveze, razglasila nevtralnost. Italijanska politika ni razmišljala, da bi vstopila v vojno kot zaveznica centralnih sil. Po diplomatskih poteh je skušala izvedeti, kaj ji je pripravljena ponuditi antanta za vstop v vojno na njihovi strani, oziroma koliko je Avstro-Ogrska pripravljena na (ozemeljske) “kompensacije” za ohranitev italijanske nevtralnosti. Na pritisk Nemčije je Avstro-Ogrska pristala na pogajanja z Italijo, ki pa niso prinesla rezultatov, kot jih je Italija želela. Italija se je potem obrnila na antanto. Ta ji je obljubila celo Južno Tirolsko do Brennerja, Trst, Goriško-Gradiščansko, Istro do Kvarnerja, nekatere dalmatinske otoke, Valono, Dodekanez in še kaj, ter denarno in materialno pomoč za vstop v vojno. Dne 26. aprila 1915 je Italija podpisala tajni Londonski pakt, ki ji je zagotavljal omenjena ozemlja in jo obvezoval, da v 30 dneh napove vojno Avstro-Ogrski. Dne 20. maja 1915 je parlament, pod pritiskom od Benita Mussolinija in Gabriela D’Annunzia mobilizirane ceste, potrdil vojne kredite in izdal vladi

86 Mlakar, Dnevnik, str. 12.

87 Gaberc, Brez slave, str. 5.

88 Januzs Piekalkiewicz, Prva svetovna vojna, DZS, Ljubljana 1996, str. 17 – 32; Hugo Hantsch, Die kritischen Wochen vom Thronfolger Attentat bis zum 28. Juli 1914, v: Österreichische Militärische Zeitschrift 1964, Sonderheft 2.

89 Matičič, Plameni, str. 27.

posebna pooblastila. Uradna napoved vojne Avstro-Ogrski je nato sledila 23. maja 1915.⁹⁰

Vstop Italije v vojno slovenskih vojakov ni presenetil. Mlakar v dnevniku v začetku maja pojasnjuje premestitev svoje topovske baterije na Primorsko z dejstvom, da Avstrija ne verjame v nevtralnost dotedanje zaveznice Italije.⁹¹ Matičič v spominih pravilno ocenjuje, da je Italijo v vojno zvabila ugodna ponudba antante, zaveda pa se tudi cene za takšno "licitiranje": "Kajpak, naša soseda je še ena izmed redkih nevtralnih držav, zato se vse puli zanjo, kako in kam se bo nagnila. Račun za to barantanje bomo pa plačali mi v bojnih jarkih. Ne le mi, prav tako oni, ki bodo tičali v nam nasprotnih jarkih."⁹² Vstop Italije v vojno na strani antante je pomenil nevarnost, da si bo Italija v primeru zmage priključila ozemlja poseljena s Slovenci in Hrvati. Večina piscev je vstop Italije v vojno označila za nevarnega slovenskim interesom. Tudi pri monarhiji nenaklonjenih piscih vstop Italije v vojno izzove mešane občutke. Gabrec se je znašel v podobni dilemi kot večina drugih nasprotnikov monarhije: "Želeli smo, da bi Avstrija propadla, vendar pa nismo mogli Italiji privoščiti niti pednja zemlje, ki je naša."⁹³ Le redki posamezniki so v Italiji videli silo, ki bi jim pomagala pri združevanju Jugoslovanov. Andrej Zlobec se spominja srečanja s svojim učiteljem tik pred vojno napovedjo Italije. Učitelj je bil mnenja, da se bo z vstopom Italije v vojno začel propad avstroogrške monarhije, ki bo razpadla na več manjših držav; ena od teh bo tudi Jugoslavija.⁹⁴ Več o notranjepolitičnih razsežnostih vstopa Italije v vojno bomo spregovorili v poglavju o notranji politiki.

Želja po povrnitvi izgubljenih ozemelj v Makedoniji - izgubljenih po 2. balkanski vojni 1913 - je v vojno na strani centralnih sil pripeljala Bolgarijo. Zaradi srbskega nasprotovanja ozemeljskim kompenzacijam, antanta ni mogla ponuditi Bolgariji več od centralnih sil, te pa so bile zelo zainteresirane, da bi se Bolgarija pridružila njihovemu taboru. Poleg zaveznika v boju s Srbijo bi prek bolgarskega ozemlja dobili tudi kopensko zvezo s Turčijo. Dne 6. septembra 1915 se je bolgarska vlada s tajno vojaško konvencijo obvezala, da se bo pridružila nemško-avstrijski ofenzivi na Srbijo, najpozneje 5 dni po njenem začetku. Ofenziva nemško-avstrijskih sil se je začela 7. oktobra 1915, 14. oktobra 1915 je tudi Bolgarija napovedala vojno Srbiji, nakar so njene čete prodrle v notranjost Srbije.⁹⁵

90 Pierre Renouvin, *Evropska kriza i prvi svijetski rat*, Naprijed, Zagreb 1965, str. 251 – 257; Piekalkiewicz, *Prva svetovna vojna*, str. 249 – 250.

91 Mlakar, *Dnevnik*, str. 16.

92 Matičič, *Plameni*, str. 78.

93 Gaberc, *Brez slave*, str. 40.

94 Zlobec, *Spomini*, str. 12.

95 Renouvin, *Evropska kriza*, str. 261 – 265; Piekalkiewicz, *Prva svetovna vojna*, str. 236 – 242.

Internirani Ivan Lah je bolgarski vstop v vojno označil za izdajo, krivdo za vstop Bolgarije v vojno pa je zvalil na diplomacijo antantnih držav, ki se ni izkazala. Razočaran je nad Francozi, Angleži in Grki, ki Srbiji niso priskočili na pomoč.⁹⁶ Krivda, ki jo Lah pripisuje antantni diplomaciji, je relativna, saj je ravno Srbija z odločnim zavračanjem pripravljenosti na ozemeljske kompenzacije onemogočala antantnim diplomatom boljše izhodišče v pogajanjih z Bolgarijo. Opazka, da Grki niso pomagali Srbom ob napadu centralnih sil, kaže na Lahovo prepričanje, da zavezništvo iz časov balkanskih vojn še obstaja. Vendar je bila Grčija v času Lahovega zapisa še vedno uradno nevtralna. Predsednik grške vlade Eleutherios Venizelos je sicer želel intervenirati proti Bolgariji in je celo omogočil antantnim silam, da so se izkrcale v Solunu, za vojaški poseg proti Bolgariji pa ni imel podpore kralja.⁹⁷ Pričakovano najostrejše reakcije na vstop Bolgarije v vojno najdemo v spominih slovenskih dobrovoljcev Jelenc in Jerasa. Jelenc je za bolgarski napad izvedel v Gostivarju in napad označi za zahrbtno dejanje,⁹⁸ Jeras pa meni, da so s tem dejanjem Bolgari zatajili svoje slovanstvo in pomagali uničiti iznemoglo Srbijo.⁹⁹ Skupni napad nemških, avstroogrskih in bolgarskih čet je prisilil srbsko vojsko k umiku na Kosovo in kasneje v Albanijo. Z njo se umikata tudi Jelenc in Jeras. V spominih Jelenc tekom pohoda omenja več srečanj s starim srbskim kraljem, Petrom I. Kralj naj bi skupaj z navadnimi vojaki prenašal tegobe umika in jih hrabril, da se bodo vsi vrnili v domovino.¹⁰⁰ Verodostojnost zapisanega potrjujejo zapisi drugih prič, ki omenja stike med kraljem in vojaki na srbskem umiku.¹⁰¹

Prohabsburško usmerjeni Franc Zupančič je 5. septembra 1916, torej leto dni pozneje, v dnevnik zapisal povzetek, po njegovem duhovitega manifesta bolgarskega kralja, ki ga je objavil Slovenski narod. Manifest je poudarjal, da je Bolgarija po razbitju Srbije uresničila enotnost bolgarskega naroda, saj je sedaj gospodar skoraj vseh pokrajin, do katerih ima zgodovinske in narodne pravice.¹⁰²

5.2.3. Leto 1916 – prve mirovne pobude

Leto 1916 je s stališča dnevniške literature prelomno. Število zapisov s politično tematiko se poveča in pojavljati se pričnejo prvi resni komentarji političnih dogodkov. Osrednja tematika

96 Lah, Spomini, str. 52 – 53.

97 Renouvin, Evropska kriza, str. 264 – 265. Lah je novico o bolgarskem vstopu v vojno zapisal skupaj z novico o padcu Beograda. Ta je padel 2. decembra 1915. Grčija se je v vojno na strani antantnih sil vključila šele 1. julija 1917.

98 Jelenc, Spomini, str. 63 – 64.

99 Jeras, Planina, str. 25.

100 Jelenc, Spomini, str. 110.

101 Glej npr. Piekalkiewicz, Prva svetovna vojna, str. 245.

102 Zupančič, Dnevnik, str. 152.

dnevniških zapisov postane možnost sklenitve miru, ki ga vojaki že težko pričakujejo, saj se je vojna prevesila že v tretje vojno leto. Ravno to dejstvo je takoj po novem letu v dnevnik zapisal Rueh. Meni, da je krivca za nadaljevanje vojne treba iskati v “merodajnih krogih” (vojni dobičkarji, politiki), ki se ne zavedajo zla sproženega z začetkom vojne. Vojna je zanj rezultat materialistične dobe, ko se je vkoreninila v politiko ideja absolutne moči in nadčloveka.¹⁰³

Vojaki, naveličani vojskovanja, so bili pozorni na vsako novico o mirovniških pobudah. Zupančič si je 28. februarja 1916 v dnevnik prepisal del članka iz Tagesposta z dne 26. februarja 1916, ki je govoril o razpravi o mirovniških pogojih v spodnjem domu angleškega parlamenta.¹⁰⁴ Izpisal si je odgovor predsednika britanske vlade Herberta Henryja Asquitha (Zupančič ga zapiše kot Olsquitha) na vprašanje poslanca Snowdena o vojnih ciljih. Asquith je ponovil stališče, ki ga je izrekel že 9. novembra 1914. O miru so se pripravljene pogajati šele, ko bosta Belgija in Srbija ponovno vzpostavljeni v celotnem obsegu, Francija zadostno zavarovana pred napadi Nemčije, pravice malih evropskih narodov postavljene na nedotakljivi osnovi in pruski militarizem uničen.¹⁰⁵

Dne 21. novembra 1916 je novi avstrijski cesar Karl I. v manifestu ob zasedbi prestola izrazil željo po čimprejšnji sklenitvi miru in dne 12. decembra 1916 sta nemški in avstrijski cesar izdala skupno noto z mirovnim predlogom, ki naj bi končal vojno. V noti so centralne sile predlagale nasprotnikom, da takoj začnejo z mirovnimi pogajanjmi, niso pa podale konkretnih izhodišč za pogajanja. Nota je večkrat omenjala uspehe centralnih sil na bojiščih in izražala pripravljenost, da se borijo do konca. Zaradi arogantnega tona in odsotnosti konkretnih predlogov, je bila nota pri antantnih silah zavržena.¹⁰⁶ Rueh je za pobudo izvedel med novoletnim dopustom in mu pomeni kanček upanja, da bo vojne vendarle konec.¹⁰⁷ Isto mirovno pobudo omenja v spominih tudi Matičič. Oficirji so po prejetju cesarskega povelja 12. decembra 1916 Matičiča in soborce prepričevali, da je mir dejansko že dogovorjen in da bodo pogajanja le še formalnega značaja.¹⁰⁸ Takrat naj bi poročnik Paulus posvaril navdušene vojake: “Ne bo nič iz te moke, stvar je prenačljena. Po mojem računu bo trajal vojna še celi dve leti, ker tedaj šele bodo vse sile izčrpane.”¹⁰⁹ Ni se motil, saj do pogovorov o miru sploh ni prišlo. Matičič premišlja tudi o možnostih Avstrije za sklenitev separatnega miru. Pravilno ocenjuje, da bi ji tak maneuver težko

103 Rueh, Dnevnik, str. 33.

104 Zupančič, Dnevnik, str. 94.

105 Prim. Randal Gray, Christopher Argyle, *Cronicle of the First World War I.*, London 1990, str. 59, 183.

106 Renouvin, *Evropska kriza*, str. 341 – 343; *Kronika 20. stoletja, 1910 – 1920*. Mladinska knjiga, Ljubljana 1999, str. 113.

107 Rueh, Dnevnik, str. 84.

108 Matičič, *Plameni*, str. 239 – 240.

109 Prav tam, str. 240.

uspel zaradi politične zvezanosti z Nemčijo, pa tudi nekateri antantni zavezniki (predvsem Italija) jo želijo poraziti na bojnem polju, da bi si priključili dele njenega ozemlja.¹¹⁰

Poleg omenjene pobude je Rueh zabeležil tudi mirovno noto ameriškega predsednika Woodrowa Wilsona iz 21. decembra 1916. Ta je v noti pozval sprte strani naj jasno formulirajo svoje predloge in nato poizkušajo najti rešitev za odprte probleme. Nota je izzvala sumničenje na obeh straneh. Prva se je na noto 26. decembra 1916 odzvala Nemčija. Zahtevala je, da se mirovni pogoji določijo na neposrednih pogovorih med sprtimi stranmi, na katerih ZDA ne bi sodelovale. Dne 10. januarja 1917 so antantne sile izdale svojo noto, ki je ponovila že znane pogoje za sklenitev miru (ponovna vzpostavitev Belgije, Srbije in Črne Gore, vzpostavitev režima, ki bi vsem narodom v Evropi zagotavljal varnost in svoboden ekonomski razvoj), poleg tega pa še osvoboditev Italijanov, Slovanov (mišljeni so Jugoslovani, vendar Italija ni pristala na takšno poimenovanje), Čehoslovakov in Romunov izpod tujega gospodstva ter potisnjenje Otomanskega cesarstva v Azijo. Na takšne pogoje centralne sile niso mogle pristati, mirovna pobuda Wilsona pa je s tem propadla. Vse vlade so bile še vedno prepričane, da se nasprotnika lahko porazi na bojišču.¹¹¹ Rueh je propad note ameriškega predsednika pokomentiral z besedami: “Žalostno človeštvo, da je izročeno volji nekaterih brezvestnih ljudi, ki jo izkoriščajo.”¹¹²

5.2.4. Revolucionarno leto 1917

Leto 1917 je bilo na področju političnega delovanja zelo pestro. Novice s politično vsebino so ostale zabeležene tudi v dnevnikih in spominih slovenskih vojakov. Najbolj odmeven dogodek leta je bila oktobrska revolucija v Rusiji.

Dne 8. marca 1917 so v Petrogradu izbruhnili protesti zaradi slabe oskrbe, predvsem zaradi pomanjkanja kruha. Kmalu so se demonstracije proti lakoti in slabi upravi sprevrgle v protest proti absolutizmu. Nastale razmere je izkoristila liberalna buržoazija v dumi, ki je zvečer 10. marca 1917 pozvala carja Nikolaja II., da je potrebno v vlado imenovati osebe, ki uživajo zaupanje ljudi v državi. Ko so vojaki v Petrogradu zavrnil ukaz, da razženejo demonstrante, je carska vlada 12. marca 1917 odstopila, 14. marca 1917 pa so se predstavniki Izvršnega sveta dume in Sovjeta delavcev in vojakov dogovorili za oblikovanječasne vlade. Car Nikolaj II., ki se je takrat nahajal v štabu ruske vojske v Mogilevu, je najprej želel z vojsko zadušiti revolucijo. Generali so ga uspeli

110 Matičič, Plameni, str. 141.

111 Renouvin, Evropska kriza, str. 340 – 344; Piekalkiewicz, Prva svetovna vojna, str. 535.

112 Rueh, Dnevnik, str. 87.

prepričati, da je v interesu države ohraniti Rusijo enotno v borbi proti zunanjem sovražniku, zato so mu predlagali, da abdicira. To je tudi dejansko storil 15. marca 1917. Oblast je v celoti prešla na začasno vlado, ki jo je vodil knez Lvov.¹¹³ Le redki med slovenskimi vojaki omenijo rusko februarско (po ruskem koledarju) revolucijo. Od piscev dnevnikov jo omeni Rueh, kot možen začetek sklenitve miru.¹¹⁴ Ivan Lah, zdaj že vpoklican na fronto, je za revolucijo izvedel od svojega poveljnika, polkovnika Verblowskega. Ta mu je razložil, da so se Rusi zgrudili v lastni onemoglosti in da do zmage centralnih sil ni več daleč.¹¹⁵

Začasna vlada pa ni bila v stanju razrešiti globoke krize, v kateri se je znašla Rusija. Vztrajanje vlade pri nadaljevanju vojne so izkoristili boljševiki pod vodstvom Vladimirja I. Lenina. Dne 7. novembra 1917 so boljševiki v Petrogradu obkolili Zimski dvorec (sedež začasne vlade) in do večera aretirali vse ministre. Naslednji dan je Lenin na 2. vseruskem kongresu sovjetov razglasil zmago revolucije, obljubil kmetom zemljo, Nemčiji pa ponudil premirje.¹¹⁶ Dogajanje v revolucionarni Rusiji so lahko podrobno spremljali slovenski vojni ujetniki v Rusiji. Zupančič je politično dogajanje spremljal preko lokalnega tiska in pogovorov z ruskimi častniki v taborišču.¹¹⁷ Prve novice o boljševističnih agitatorjih je zasledil v časopisju 8. oktobra 1917. Nekateri ljudje naj bi vojakom ob gašenju požara v Bakuju kričali: "Pustite goreti buržoazijo."¹¹⁸ Dne 7. novembra 1917 je v dnevnik zabeležil, da so oblast dobili v roke boljševiki.¹¹⁹ Njegovo mnenje o boljševikih je slabo. Meni, da se bo zaradi boljševikov v Rusiji začela državljanska vojna in da hoče Lenin "Rusijo upropastiti."¹²⁰ Skrbno je spremljal tudi mirovna pogajanja s centralnimi silami glede premirja. Na teh so centralne sile postavile obsežne teritorialne pogoje, ki jih boljševiki sprva niso hoteli sprejeti.¹²¹ Zupančič je 8. januarja 1918 v dnevnik zapisal, da so bili takšni pogoji za Lenina nesprejemljivi, zato se je pripravljal na nadaljevanje vojne.¹²² V nasprotju z Zupančičem je Janez Jurca za boljševike prvič slišal šele maja 1918, ko je prispel v Omsk.¹²³ Leopold Vadnjal je sprva do boljševikov zadržan, saj o njih sliši grozne reči, negativno pa je nastrojen tudi proti kontrarevolucionarjem. Ob srečanju z boljševiki je bil prijetno presenečen in je nekatere ideje boljševizma tudi sprejel.¹²⁴

113 Renouvin, *Evropska kriza*, str. 357 – 361; Piekalkiewicz, *Prva svetovna vojna*, str. 479 – 481.

114 Rueh, *Dnevnik*, str. 107.

115 Lah, *Spomini*, str. 115.

116 Piekalkiewicz, *Prva svetovna vojna*, str. 489 – 491. Premirje je bilo podpisano potem 15. decembra 1917.

117 Mavsar, *Vojaki*, str. 93.

118 Zupančič, *Dnevnik*, str. 218.

119 *Prav tam*, str. 223.

120 *Prav tam*, str. 230; Mavsar, *Vojaki*, str. 93.

121 Piekalkiewicz, *Prva svetovna vojna*, str. 549 – 550. Mir je bil podpisan v Brest-Litovsku šele 3. marca 1918.

122 Zupančič, *Dnevnik*, str. 234.

123 Jurca, *Spomini*, str. 79.

124 Mavsar, *Vojaki*, str. 94 – 95.

Od vojakov, ki niso bili v ruskem ujetništvu, je boljševike omenil le Rueh in sicer šele 18. maja 1918, v povezavi z vojaškimi upori. V Judenburgu se je 12. maja 1918 uprl nadomestni bataljon 17. pešpolka. Po Ruehu naj bi upor izbruhnil zaradi boljševikov, ki niso hoteli na fronto, nered pa naj bi civilisti in nekateri drugi vojaki izkoristili za ropanje. Meni, da bo zaradi takšnih dejanj polk prišel na slab glas.¹²⁵

Še preden je bil na fronti ujet, je Zupančič 15. julija 1917 v dnevnik zabeležil, da časopisi (ne navede kateri) javljajo poglobitev krize, v kateri se je znašel nemški kancler Bethmann Hollweg. Kancler je moral v resnici odstopiti že 13. julija 1917, in sicer po pritisku vrhovnega poveljstva nemške vojske na cesarja in parlament. Nadomestil ga je pruski državni komisar za prehrano dr. Georg Michaelis.¹²⁶ Novico, da je cesar k posvetovanjem glede novega kanclerja pritegnil prestolonaslednika, Zupančič komentira kot obet nečesa zanimivega.¹²⁷ Vladno krizo v Nemčiji je v dnevniku zabeležil tudi Rueh. Meni, da je z odstopom Bethmann Hollwega šel s površja zadnji vplivni velikaš, ki je imel tudi mnogo sokrivde za izbruh vojne. Hkrati omeni tudi proglasitev splošne, enake in tajne volilne pravice za pruski državni zbor, kot dokaz da je v Nemčiji vzpostavljen red, kakršen bi moral biti tudi v Avstriji in na Ogrskem.¹²⁸ Rueh se tukaj moti. Vprašanje volilne pravice je stalo na dnevnem redu sej pruskega državnega ministrstva od spomladi 1917 do konca vojne, ne da bi bilo rešeno. Na seji 9. julija 1917 je Bethmann Hollweg zagovarjal splošno (enako, tajno in direktno) volilno pravico.¹²⁹

Rueh je opazil tudi 1. avgusta 1917 objavljeno mirovno noto papeža Bendikta XV., naslovljeno na vse vojskujoče se strani. Papež je že 28. julija 1915 svaril sprte strani, da drvi Evropa v samomor, če bo še naprej uničevala samo sebe, poleti 1917 pa je izdal mirovno noto in se ponudil za arbitra v sporu.¹³⁰ Mirovna pobuda ni dala nobenih rezultatov, o njeni neuspešnosti pa je bil prepričan tudi Rueh. Menil je, da je sovraštvo še preveliko in z vztrajnimi prizadevanji še poglobljeno.¹³¹

Zaradi nemške objave neomejene podmorniške vojne so Združene države Amerike 3. februarja 1917 prekinile diplomatske odnose z Nemčijo in ji potem 6. aprila 1917 napovedale vojno, šele 7. decembra 1917 pa tudi Avstro-Ogrski. Rueh 10. julija 1918 v dnevnik zapiše razloge, za vstop ZDA v vojno. ZDA stojijo – tako Rueh - na principu mirne odločitve sporov med državami na podlagi

125 Rueh, Dnevnik, str. 207.

126 Piekalkiewicz, Prva svetovna vojna, str. 536.

127 Zupančič, Dnevnik, str. 194.

128 Rueh, Dnevnik, str. 151.

129 Prim. Reinhard Patemann, Der Kampf um die preußische Wahlreform im Ersten Weltkrieg, Düsseldorf 1964.

130 Renouvin, Evropska kriza, str. 578 – 579.

131 Rueh, Dnevnik, str. 155.

pogodb, Nemčija pa se pogodb ni držala in se je zanašala na svojo vojaško moč, ki pomeni stalno grožnjo z novimi vojnami. Podmorniška vojna je ogrozila tudi Ameriko, ki se želi zavarovati s pogodbo med narodi (tu Rueh najbrž misli na Wilsonovo idejo o ustanovitvi Društva narodov, ki naj bi skrbelo za mir na svetu in reševalo spore med državami po mirni poti). Z zmago Nemčije bi na svetu zavladal militarizem, ZDA pa so intervenirale z namenom, da do zmage pomagajo demokraciji. Wilson naj bi bil tudi užaljen, ker Nemčija ni sprejela njegovega posredovanja za mir.¹³²

Za Slovence je bila velikega pomena nemško-avstrijska ofenziva pri Kobaridu, ki se je začela 24. oktobra 1917. Preboj italijanske bojne črte v zgornjem Posočju je ustvaril vtis, da lahko centralne sile vojno še dobijo. Matičič, ki je bil tudi sam udeležen pri preboju, pa je bil takrat mnenja, da Italija ne bo kapitulirala, saj ima močne zaveznike, ki ji bodo priskočili na pomoč. Matičič ne dvomi, da bo ofenziva zaustavljena, sprašuje se le, kje jih bodo zaustavili.¹³³

5.2.5. Leto 1918 – konec vojne

V zadnjem letu vojne slovenski vojaki večinoma beležijo le novice iz domačega političnega dogajanja, ki je postalo zelo živahno. Politično dogajanje v svetu je manj v ospredju piscev dnevnikov in spominov.

Rueh je 1. aprila 1918 v dnevnik zapisal, da so Nemci z ofenzivo na zahodni fronti dosegli že znatne uspehe, končni cilj ofenzive pa naj bi bila ločitev angleških čet od francoskih. Prepričan je, da bo ofenziva pripomogla k sklenitvi miru. V primeru nemške zmage bo prišlo do miru po nemškem dikatatu, kot v Rusiji, če pa jim ofenziva spodleti, bo sklenjen sporazumni mir brez zmagovalcev.¹³⁴ Rueh se je v napovedi uštel. Nemci so dosegli velike uspehe v Pikardiji, konec maja so prekoračili Marno, zaustavila pa jih je francoska protiofenziva, ki se je začela 18. julija 1918.¹³⁵ Nemčiji ni uspelo poraziti antantnih sil. Do sporazumnega mira, ki ga je napovedal Rueh, ni prišlo. Vojna se je zavlekla v jesen.

V letu 1918 se začne v dnevnikih in spominih slovenskih vojakov pojavljati predsednik ZDA, Woodrow Wilson. Rueh 10. julija 1918 v dnevnik zapiše, da je založnik Georg Müller iz Münchna

132 Prav tam, str. 215 – 216.

133 Matičič, Plameni, str. 303.

134 Rueh, Dnevnik, str. 194.

135 Piekalkiewicz, Prva svetovna vojna, str. 541 – 547.

izdal knjižico profesorja Moritz-Juliusa Bonna *Was will Wilson*.¹³⁶ Glede na kritiko, objavljeno v "Arbeiter Zeitung", se mu zdi knjižica "prav dobra". Veseli ga, da prihajajo ljudje do spoznanja, da je za centralne sile zmaga z orožjem nemogoča, zato je nujno da se pogovorijo z nasprotniki in priznajo Wilsonove principe o samoodločbi narodov.¹³⁷ Podobnega mnenja je bil takrat tudi Zlobec: "Centralne sile bodo prav gotovo premagane. Rusija je sicer v revoluciji in je prenehala biti nevarna Avstro-Ogrski, Nemčiji in Turčiji, a stanje na frontah je za centralne sile kljub temu slabo. Predsednik Wilson v svojih točkah obljublja samoodločbo vsem narodom sveta. V Turčiji se maje starodavni sultanov prestol. Rusija preplavlja svet z idejami o revoluciji."¹³⁸

Medtem ko so vojaki na frontah čakali na sklenitev miru, se je vojni ujetnik Zupančič poizkušal kar najbolje informirati o dogajanju v Rusiji in v svetu. Dne 3. marca 1918 zapiše v dnevnik, da je bil v Brestu "zaključen mir,"¹³⁹ 8. marca 1918 pa, da pogoji miru še vedno niso znani.¹⁴⁰ Sovjeti so v Brest-Litovskem miru priznali neodvisnost Poljske, Ukrajine, Finske in baltičskih držav. Ratifikacija mirovne pogodbe od strani Narodnega komiteja v Moskvi, ki jo omenja Zupančič, ni igrala važne vloge. Dne 23. julija je prek lokalnega časopisa izvedel, da so boljševiki usmrtili carja Nikolaja II. in njegovo družino, ker je grozilo, da jih bodo osvobodili kontrarevolucionarji.¹⁴¹ Podobno kot Rueh je sledil tudi dogodkom na zahodni fronti. Dne 31. julija 1918 je v časopisu prebral, da se na zahodni fronti vojna sreča obrača na francosko-angleško-ameriško stran. Antanta naj bi tudi dosegla dogovor z Japonci o vmešavanju v ruske notranje zadeve. Japonci naj bi se formirali v Samari in v drugih mestih, ki so jih zavzeli kontrarevolucionarji.¹⁴²

V Nemčiji je 30. septembra 1918 odstopil ministrski predsednik grof Georg Hertling. Novo, parlamentarno vlado, pod predsedstvom Maxa von Badna so sestavljali katoliški centrum (Mathias Erzberger), liberalci in socialni demokrati (Friederich Ebert).¹⁴³ Te stranke so že od julija 1917 tvorile parlamentarni blok, iz katerega je 19. julija 1917 izšla tudi mirovna resolucija nemškega državnega zbora za sporazumni mir brez aneksij. Vlada von Badna je 4./5. oktobra 1918 antanto zaprosila za mir na podlagi Wilsonovih 14. točk. S tem so uresničili Ruehove upe, ki jih je zapisal v dnevnik 11. septembra 1918, ob novici, da bosta Erzberger in socialist Phillip Scheidemann vstopila v vladni kabinet kot ministra. Menil je, da se bosta kot predstavnika večinskih strank

136 Moritz-Julius Bonn, *Was will Wilson*, München 1918.

137 Rueh, *Dnevnik*, str. 215.

138 Zlobec, *Spomini*, str. 86.

139 Zupančič, *Dnevnik*, str. 244. Brest-Litovski mir 3. marca 1918.

140 *Prav tam*, str. 246.

141 *Prav tam*, str. 275. Boljševiki so carja z družino ubili 16. julija 1918 v Jekaterinburgu.

142 *Prav tam*, str. 277.

143 Roger Chickering, *Imperial Germany and the Great War, 1914-1918*, Cambridge university press, Cambridge 1998, str. 188.

trudila za sklenitev miru.¹⁴⁴ Erzberger je bil potem tudi tisti, ki je 11. novembra 1918 v imenu Nemčije podpisal premirje v Compiègneu.

Ob koncu vojne se slovenski vojaki večinoma ukvarjajo z vprašanjem o državni pripadnosti slovenskega narodnega ozemlja. Omenjajo se le dogodki v svetovni politiki, ki bi lahko imeli vpliv na prihodnost Slovencev. Avtorji največ omenjajo Wilsonove točke in pomen teh točk za prihodnost narodov, ki so bili sestavni del velikih imperijev.

Karla Jagodiča, ki je bil marca 1919 še vedno v angleškem ujetništvu, je prestrašila novica o izbruhu boljševistične revolucije na Madžarskem. Kot je znano, so združeni komunisti in socialdemokrati 21. marca 1919 oklicali Madžarsko sovjetsko republiko.¹⁴⁵ Jagodiča skrbi bližina boljševistične revolucije in pričakovani odziv ljudi na boljševiško propagando: "Pa bodo naši ljudje sprejemljivi za to bratovsko slepilo? Jaz bi rekel, da ja! Želel bi si, da bi se motil, vendar se skoraj gotovo ne."¹⁴⁶ V svoji oceni je bil preveč pesimističen. Tudi v Prekmurju, ki je bilo del Madžarske sovjetske republike, boljševizem ni našel veliko pristašev.¹⁴⁷ Oblasti na Slovenskem pa so budno spremljale kakršnekoli znake pojave boljševiške agitacije.

Sredi septembra 1918 začnejo antantne sile tudi z ofenzivo na solunski fronti, ki jo hitro prebijejo. Bolgarija je 29. septembra 1918 kapitulirala (premirje je začelo veljati naslednji dan, 30. septembra).¹⁴⁸ Slovenski dobrovoljec v srbski vojski, Vitomir Jelenc, je za kapitulacijo Bolgarije izvedel od bolgarskega palamentarca. Ta mu je priznal, da je bolgarski narod krvavo plačal zmoto, ko je vstopil v vojno. Vse kar so si sedaj Bolgari želeli, je bil prost prehod domov.¹⁴⁹

144 Rueh, Dnevnik, str. 228.

145 Svetovna zgodovina, Cankarjeva založba, str. 542. Na čelu vlade je bil Bela Kuhn. Od naših krajev je sovjetska oblast zajela le Prekmurje. Kuhnova vlada je začela z reformami in sprejela ustavo, ki je bila kopija ustave Sovjetske Rusije. Po intervenciji antantnih sil je morala vlada 1. avgusta 1919 odstopiti, antantne čete pa so zavzele Budimpešto

146 Jagodič, Med življenjem in smrtjo, str. 724. Pismo mami iz ujetništva 25. 3. 1919.

147 France Filipič, Murska republika, v: Enciklopedija Slovenije, 7. knjiga, Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 242. Dne 29. maja 1919 je Vilmoš Tkalec, prej pooblaščenec za "vendske zadeve" pri Železni županiji, razglasil odcepitev Slovenske krajine (kot se je imenovalo Prekmurje v tem času) od Madžarske sovjetske republike in ustanovil Mursko republiko. Že 2. junija so madžarske čete zasedle Mursko republiko, Tkalec pa je s pristaši pobegnil v Avstrijo.

148 Piekalkiewicz, Prva svetovna vojna, str. 556 – 557.

149 Jelenc, Spomini, str. 223.

5.3. Slovenski vojaki in notranja politika

Notranjepolitični dogodki so pri slovenskih vojakih pritegnili več zanimanja kot svetovna politika. Pri tem mislimo tako na dogodke v slovenski politiki, kot na politične dogodke, ki zadevajo celotno monarhijo. Večje zanimanje je razumljivo, saj so bili tovrstni dogodki povezani z usodo narodne celote, ki so ji pisci pripadali. Obravnavali bomo tudi stališče vojakov do jugoslovanskega združevanja, ki je ob koncu vojne preraslo v ključno notranjepolitično temo.

5.3.1. Odhod na fronto

Vojna napoved Avstro-Ogrske Srbiji je bila vsaj v mestih na Slovenskem pozdravljena z navdušenjem, saj se je pričakovalo, da bo vojna trajala le kratek čas. Mobilizacija je po poročilih predsednika kranjske deželne vlade, Theodora Schwarza, potekala gladko. Pod orožje poklicani moške so navdušeno vzklikali vrhovnemu poveljniku armade (cesarju) in so vojno dojemali kot nujno in pravično stvar.¹⁵⁰ Dnevnik vojakov, ki so bili mobilizirani takoj ob začetku vojne, opisujejo vesele sprevide vojakov ob odhodu na fronto¹⁵¹. Podobni opisi se pojavljajo pri spominih monarhiji naklonjenih vojakov.¹⁵² Matičič omenja, da so se med gručami ljudi na cesti našli tudi takšni, ki so upali na poraz Avstrije v vojni. Tem osebam ljudje niso zaupali, kajti sumili so, da so provokatorji in v resnici navdušenci za vojno.¹⁵³ Celo protihabsurško usmerjeni vojaki so morali priznati, da večina med Slovenci ni razmišljala o drugačnem državnem okvirju kot tedanji monarhiji. Gaberc ugotavlja: "Vsako narodno srce je trpelo, zlasti, ker jih je bilo tudi med našimi dovolj, ki si niso mogli predstavljati, kako bo in kaj bo po porazu, ki so ga skoro vsi privoščili osovraženi Avstriji."¹⁵⁴ Izjava glede množice, ki bi privoščila poraz Avstriji je nerealna. Velika večina Slovencev je bila prepričana v zmago Avstro-Ogrske, celo tako prepričana, da so nekateri mobiliziranci pustili svoja posestva neurejena, v prepričanju, da bo avstroogrška armada na hitro opravila s sovražnikom.¹⁵⁵

Preganjanje Slovencev ob začetku vojne se v dnevnikih in spominih ne pojavlja. Celo Ivan Lah, ki so ga ob začetku vojne priprli, svojo aretacijo pojasnjuje s svojim predvojnimi delovanjem in je ne pripisuje načrtni gonji proti Slovincem. Edini, ki so bežali pred avstroogrskimi oblastmi, so bili

150 Lukan, *Die Habsburgermonarchie*, str. 5.

151 Mlakar poroča, da so mobilizirance iz Divače pospremili ob petju pevskega zbora, vzdušje pa je bilo na splošno veselo. Mlakar, *Dnevnik*, str. 12.

152 Glej npr. Matičič, *Plameni*, str. 30; Jurca, *Spomini*, str. 9.

153 Matičič, *Plameni*, str. 27.

154 Gaberc, *Brez slave*, str. 12.

155 Grahek, *Spomini*, str. 11.

preporodovci. Jeras omenja prihod Avgusta Jenka, Vladislava Fabijančiča in še nekaterih drugih v Srbijo, kjer so se priključili dobrovoljcem.¹⁵⁶ Omenjeni niso bili žrtve preganjanj ob izbruhu 1. svetovne vojne, temveč so se v Srbijo zatekli pred zaporno kaznijo, ki jim je bila izrečena že pred začetkom vojne. Na Slovenskem tudi ni bilo spontanih napadov na vse, kar je simboliziralo Srbe in Srbijo, kakršnim je bil v Zagrebu priča Pivko. Takšna ravnanja so mu krhala vero, da prihaja veliki trenutek osvoboditve slovanstva izpod nemškega jarma.¹⁵⁷ V spominih nasprotnikov monarhije je ob začetku vojne večkrat izražena bojazen, da se bodo uresničili načrti Nemcev o obračunu s Slovani med in po končani vojni. Pivko omenja izjavo zdravnika 37. pehotnega polka, da bodo Nemci v tej vojni potrgali rogove vsem avstrijskim, srbskim in ruskim panslavistom, s Čehi pa bodo obračunali po vojni.¹⁵⁸

Večina slovenskih vojakov je prvo vojno leto preživela na fronti proti Rusiji (le redki se znajdejo na srbski fronti), kjer so se nekateri seznanili s političnimi problemi rusinskega in ukrajinskega prebivalstva v Galiciji. Franc Arnejc je zabeležil prihod vrhovnega poveljnika avstroogrške vojske, nadvojvode Friderika, v ukrajinsko vas Olešca v Galiciji. Pred vasjo je nadvojvodo pozdravljaj napis, ki ga naslavlja kot rešitelja ukrajinskega naroda. Arnejc, ki ve kakšne metode je vojska uporabljala pri kaznovanju civilnih oseb zapiše: "Pač čuden rešitelj oziroma pomagač, ki jih reši življenja in pusti spraviti na oni svet."¹⁵⁹ Rusini, ki so sicer nezadovoljni s svojim položajem v Avstriji, naj bi bili kljub temu proavstrijsko usmerjeni. Kot je eden od Rusinov razložil Matičiču, jih Poljaki ob podpori Avstrije zatirajo in zavirajo njihov narodni razvoj. Vendar je pod avstrijsko oblastjo življenje še znosno, poljske oblasti pa se bojijo.¹⁶⁰

V prvem letu vojne v zapisih slovenskih vojakov ni opaziti navdušenja ali upanja na združitev južnih Slovanov. Lahova trditev o prevladujoči jugoslovanski miselnosti v javnem življenju je le deloma pravilna¹⁶¹. Dejansko je slovenska politika že pred vojno težila k združevanju južnih Slovanov, vendar le tistih znotraj monarhije, in sicer v enotno tvorbo v trialistično ali federalistično preurejeni monarhiji, na podlagi hrvaškega državnega prava.¹⁶² Ta smer je prevladovala v javnosti in pri večini slovenskih vojakov med prvo svetovno vojno. Združitev južnih Slovanov izven habsburške monarhije so podpirali le redki nasprotniki monarhije (ki pa so v spominski literaturi nadpovprečno zastopani). Pretirana je tudi trditev dobrovoljca Jelenca o tisočih in tisočih avstrijskih

156 Jeras, Planina, str. 10.

157 Pivko, Proti Avstriji (1991), str. 24.

158 Prav tam, str. 28.

159 Arnejc, Spomini, str. 33.

160 Matičič, Plameni, str. 48.

161 Lah, Spomini, str. 5.

162 Lukan, Die Habsburgermonarchie, str. 1.

ujetnikih, ki so se pridružili dobrovoljcem.¹⁶³

5.3.2. Leto 1915 – v zaledju soške fronte

Vojni absolutizem je napravil konec javnemu političnemu delovanju, kar pa seveda ni prekinilo vsakodnevnih političnih debat med posamezniki. Te so bile lahko zelo ostre, še posebej, ko so zašle na področje odnosov med narodi v monarhiji. Gaberc se je s svojim nemškim kolegom Neuwirthom, s katerim sta skupaj delala v taborišču za ruske vojne ujetnike, zapletel prav v eno teh debat. “Ko mi je povedal Neuwirth, da bo sedaj – marca 1915 – skoro konec vojne in da pride po zmagi obračun, sem planil s postelje v temno sobo, prevrgel nekaj stolov, da sem se nekoliko potolkel, ter zaklical: Hudič, če Slovani res nismo za nikamor več, nas pa pustite doma in vlačite sami talige iz blata.”¹⁶⁴ Nedolgo zatem se je zapletel še v afero z obveščevalno službo, ki je v njegovi prtljagi našla sumljivo čtivo – rusko slovnico. Tokrat se je odločil za resno politično akcijo. S pismom se je obrnil na slovenskega državnozbornskega poslanca dr. Otokarja Rybača, ki ga je dobro poznal. Želel se je poslužiti tudi vpliva in ugleda dr. Antona Korošca, vendar ga potem ni obvestil o svojih težavah.¹⁶⁵

Tudi v domači politiki je najbolj odmeval vstop Italije v vojno na strani antante. Vojaki, poslani na soško fronto (Arnejc, Mlakar, Rueh, Grahek), so boje proti Italijanom razumeli kot boj za slovensko narodnostno ozemlje.¹⁶⁶ Arnejc je bil vesel, da mu ne bo treba več na rusko bojišče, temveč bo branil “lastno domačo grudo.”¹⁶⁷ Vojaki so se na vojno z Italijo odzvali podobno kot večina slovenskega (in hrvaškega) naroda. Novo fronto ob Soči so kljub željam nekaterih antanti naklonjenih posameznikov, jemali kot obrambno vojno, še posebej po spoznanju, da italijanskega hitrega prodora ne bo.¹⁶⁸ Izjema so bili jugoslovansko ali panslavistično usmerjeni posamezniki, sovražno nastrojeni do monarhije. Vojaško poveljstvo v Grazu je 15. maja 1915, torej še pred vstopom Italije v vojno, obvestilo poveljnika mejne straže na jugozahodni fronti, konjeniškega generala Franza Rohra, o nezanesljivosti moštva 97. pehotnega polka iz Trsta. Sum o nezanesljivosti moštva je graškemu poveljstvu javilo pehotno divizijsko poveljstvo iz Ljubljane, ki je dobilo informacije, da namerava italijansko moštvo brez boja preiti na stran Italije, Slovenci pa se ne bi želeli boriti za izgubljeno stvar. Natančnejša preiskava pri oficirjih omenjenega polka je

163 Jelenc, Spomini, str. 31.

164 Gaberc, Brez slave, str. 20.

165 Prav tam, str. 25.

166 Mavsar, Vojaki, str. 84.

167 Arnejc, Spomini, str. 43.

168 Pleterski, Prva odločitev, str. 56.

pokazala, da ni bilo zaslediti širjenja nepatriotične propagande, vseeno pa divizijsko poveljstvo ni moglo izključiti škodljivih vplivov okolice na moštvo, kajti: "Panslavizem je bil v teh krajih predolgo toleriran in ohranjen, da ne bi za seboj pustil sledi".¹⁶⁹ Ivan Lah in njegovi somišljeniki so bili celo pripravljene sprejeti italijansko zasedbo slovenskega ozemlja, če bi ta prinesla konec monarhije. Med pogovorom v kavarni, še pred italijansko vojno napovedjo, je Lah razkril svoje načrte za sprejem Italijanov v Ljubljani. Sledi habsburške oblasti je želel zakriti s sežigom vseh cesarskih slik in ostale "habsburške ropotije" na Kongresnem trgu. S tem bi se simbolično osvobodili avstrijskega patriotizma. Lah vidi Italijane kot manjše zlo, ki bo prineslo konec vojne.¹⁷⁰ Njegovega mnenja pa ni delila večina slovenskih vojakov, katerih pogum na soški fronti ni ostal skrit tudi AOK. V enem od poročil za leto 1915, ki ga je podpisal načelnik AOK, Conrad, so Slovenci opisani kot dinastiji lojalni borci, ki so svojo lojalnost plačali z velikimi žrtvami. Večjih panslavističnih gibanj med slovenskimi vojaki AOK ni zaznalo.¹⁷¹

Dne 30. aprila 1915 so jugoslovanski politiki iz habsburške monarhije v emigraciji v Parizu ustanovili Jugoslovanski odbor, ki mu je predsedoval dr. Ante Trumbić.¹⁷² Slovence sta v odboru predstavljala Bogomil Vošnjak in Niko Zupanič, pozneje se jim je pridružil še Gustav Gregorin. Prizadevanja Jugoslovanskega odbora so bila v slovenski javnosti dobro poznana, saj je o njih poročalo časopisje.¹⁷³ Obstajala je nevarnost, da bo propaganda Jugoslovanskega odbora negativno vplivala na vojake. Vrhovno armadno poveljstvo avstrijske vojske je 14. maja 1915 poslalo cesarski vojaški pisarni sporočilo, da so uspeli prek poljskega časopisa *Gazeta Warszawska* pridobiti tekst Manifesta južnih Slovanov, ki so ga podpisali vsi člani Jugoslovanskega odbora in ga objavili v angleških časopisih 12. maja 1915.¹⁷⁴ Z manifestom so želeli podpisniki pridobiti podporo zahodnih sil za ustanovitev velike države južnih Slovanov, na škodo Avstro-Ogrske.¹⁷⁵ Poročilu je dodan prevod manifesta, v katerem emigrantski politiki obtožujejo Avstro-Ogrsko in Nemčijo, da sta

169 ÖStA / KA, B / 762: 1. Nachlaß Dr. Robert Nowak. Manuskript: Die Klammer des Reichs, Band II, str. 638 – 639.

V originalu: "Über die Unverläßlichkeit meldete das Infanterie – Divisionskommando Laibach: Äußerung von Mannschaft des IR 97. Laut einer privaten Mitteilung aus Görz soll sich die Mannschaft eines küstenländischen IR geäußert haben, daß die Italiener dieses Truppenkörpers im Kriegfall Italien kampflos zum Feinde übergehen werden, die Slowenen des Regiments aber nicht für eine aussichtslose Sache kämpfen wollen. Der Fall IR 97 wurde noch näher untersucht: Beim Ersatzbataillon des IR 97 wurden Verhöre der Offiziere behufs Feststellung der antipatriotischen Propaganda angeordnet. Das Ergebnis war negativ. Eine Verhetzung der slowenischen Elemente während ihrer Ausbildungszeit ist nicht feststellbar. Das vorgesetzte Truppen–Divisionskommando kann aber die verderblichen Einflüsse vor der Einreihung dennoch nicht verneinen. **Der Panslawismus wurde im Lande zu lang geduldet und genährt, um nicht Spuren zu hinterlassen.**"

170 Lah, Spomini, str. 19 – 20.

171 Nowak, Klammer, str. 376 – 377.

172 O Jugoslovanskem odboru glej: Milada Paulová, Jugoslavenski odbor, Prosvjetna nakladna zadruga, Zagreb 1925; Bogomil Vošnjak, U borbi za ujedinjenu narodnu državu, Tiskovna zadruga u Ljubljani, Ljubljana 1928.

173 Lukan, Die Habsburgermonarchie, str. 8.

174 Paulová, Jugoslavenski odbor, str. 88.

175 Nowak, Klammer, str. 643 – 645.

naprtili Slovanom bratomorno vojno in opominjajo na zgled mladih preporodovcev, ki so ob začetku vojne prebegnili v Srbijo in Črno goro, kjer so vstopili v vojsko omenjenih držav. Vsi južni Slovani naj bi upali na zmago antante, ki bo prinesla neodvisno državo narodu, ki je že danes kljub mejam enoten zaradi skupnega jezika, geografske enotnosti in nacionalne zavesti. Manifest je zagovarjal tezo o enem jugoslovanskem narodu. Bojazen AOK glede vpliva tega manifesta na vojake je bila odveč. V dnevnikih se v letu 1915 ne omenjata niti manifest niti Jugoslovanski odbor, v spominih pa se odbor omenja šele v zvezi z dogodki po letu 1915.

Vojaška poročila o politični agitaciji med slovenskimi vojaki so redka. Sumljiv primer so odkrili oktobra 1915 pri 47. pehotnem polku, v katerem je bilo 23% moštva Slovencev. General Svetozar Boroevič je 9. oktobra 1915 poročal o izidu preiskave znotraj polka, po katerem so iz polka izločili dva kadeta v rezervi in 87 mož. Proti kadetoma so tudi uvedli postopek pred vojaškim sodiščem, zaradi suma politične nezanesljivosti. Poročilo ugotavlja, da sta bila kadeta v stiku s Čehi, med katerimi se je politična agitacija širila že od 1914, sedaj pa se je očitno (v sicer omejenem krogu) razširila tudi med slovenske vojake.¹⁷⁶ Propagandi niso podlegli niti vojni ujetniki in so se tudi v ujetništvu obnašali lojalno do domovine, le malo je bilo korespondence z veleizdajalsko vsebino.¹⁷⁷

Franc Zupančič si je 13. decembra 1915 iz Tagesposta (z dne 9. 12. 1915) izpisal poročilo o sojenju zaradi veleizdaje češkemu državnozbornemu poslancu in tovarnarju dr. Albertu Kramažu in njegovemu kolegu Aloisu Rašinu.¹⁷⁸ Kot pri večini zapisov, Zupančič dogodka ni komentiral, z izpisom pa je pokazal svoje posebno zanimanje za narodnostna vprašanja v monarhiji.

5.3.3. Leto 1916 – smrt cesarja

Podobno kot pri zapisih o svetovni politiki se v letu 1916 začnejo množiti tudi zapisi o notranji politiki. Slovenski vojaki se v dnevnikih posvečajo predvsem vprašanjem o odnosih med narodi v monarhiji. Zupančič si je iz časopisa Tagespost z dne 15. januarja 1916 izpisal del članka z naslovom Der Deutsche Nationalverband und die Autonomie der Länder. Članek je povzemal

176 Nowak, Klammer, str. 640 – 641. V originalu: “Die Nachforschung nach politisch Unverläßlichen des IR 47 ergab die Notwendigkeit zwei Reservekadetten und 87 Männer aus der Front auszuschneiden. [...] Gegen die Reservekadetten wird gerichtlich oder ehrenrätlich vorgegangen, die Mannschaft als Arbeiterabteilung verwendet werden. [...] Was schon 1914 bei tschechischen Regimentern vorgekommen war, zeigte sich nun – wenn auch in geringerem Ausmaß – bei slowenischen Truppenkörpern. Die feindliche Propaganda, von regsamen Agitatoren durchgeführt, hatte Erfolg. Die zwei slowenischen Reservekadetten hatten von den Tschechen gelernt.”

177 Prav tam, str. 645. V originalu: “Bisher wurde festgestellt, daß sich die slowenische Nation im allgemeinen als stets treu verwiesen hat [...] von den Korrespondenzen der im Kriegsgefangenschaft befindlichen Slowenen ist nur ein geringeren Teil hochverrätherischen Inhalts.”

178 Zupančič, Dnevnik, str. 69 – 70.

stališča nemških nacionalcev (na liniji katerih je tudi časopis Tagespost), ki so jih ti ob Veliki noči 1916 objavili kot t.i. "Deutschen Belange". V njih so za rešitev nacionalnih problemov predlagali ustanovitev nacionalnih okrožji na Češkem. Takšne rešitve pa niso predvideli za mešane alpske dežele (Štajerska, Koroška). Te naj bi se smatrale za mešana območja z nemškim uradnim jezikom.¹⁷⁹ Zupančič zapisa ni kometiral.¹⁸⁰ Iz uvodnika Tagesposta z dne 20. februarja 1916 si je Zupančič izpisal tudi misel, tipično za nemške nacionalce, da je močna Avstrija možna le pod nemškim vodstvom. Nemški narod naj bi bil upravičen do tega, da približa zahodno kulturo narodom, ki so povezani z njim.¹⁸¹

Odnosu Nemcev do drugih narodov v monarhiji je nekaj besed v dnevniku namenil tudi Albin Mlakar. Dne 1. maja 1916 je v dnevnik zapisal, da je v časopisu prebral članek o postavljanju spomenikov padlim junakom. Spomenik naj bi bilo hrastovo drevo, vsajeno v domačem kraju padlega. Hrastovo drevo naj bi med drugim simboliziralo nemško narodnost. Sredi teh hrastov bi nato posadili lipo, kot simbol miru. Mlakar meni, da za vsem tem stoji nakana, da se po vsej državi postavijo simboli nemštva. Takšne spomenike zavrača in zdi se mu neprimerno od države, da mu želi za prelito kri postaviti nemški spomenik. Zase želi, da mu posadijo lipo: "Ko bo moje telo ležalo pokopano, sam Bog ve, kje bo živel moj duh v tej lipi še dolgo, dolgo, ter vas bo spominjal na me, ki sem dal življenje za **slovensko domovino. Torej, lipo mi vsadite!!!**"¹⁸²

Med poletnimi boji leta 1916 na soški fronti so Matičič in soborci v roke dobili italijanski zemljevid z označenim ozemljem, ki naj bi po londonskem paktu pripadlo Italiji.¹⁸³ Ob pogledu na zemljevid jih je pograbila melanholija: "Tukaj se pretegujemo za žive in mrtve, a kaj nam vse to koristi, če je pa že vnaprej razkosana naša zemlja. Vse naj hudič vzame, London in Rim in to prekleto blazno vojno, ki bo ugonobila naš narod, nas in našo zemljo! Tavžent hudičev, prmejduš, ni vredno več truda! Vržimo orožje proč, razlomimo puške in odidimo domov, pljunimo na London in njegov pakt!"¹⁸⁴ Za razliko od Matičiča, monarhiji nenaklonjeni Pivko meni, da je potrebno Italijanom pomagati pri njihovih vojnih naporih. Nikakor mu ne gre v glavo, da so se nekateri pripravljene boriti za Avstrijo samo zato, ker so na drugi strani fronte Italijani, formalno ruski zavezniki. Pivko meni, da dezertacija ne bi smela biti le rešitev golega življenja, ampak dejanje, ki naj bo večje od

179 Pleterski, Prva odločitev, str. 72; Lukan, Die Habsburgermonarchie, str. 15.

180 Zupančič, Dnevnik, str. 87, 89.

181 Prav tam, str. 92 – 93.

182 Mlakar, Dnevnik, str. 60.

183 Že omenjeni Londonski pakt je tajna, meddržavna pogodba, sklenjena med Italijo in antantnimi državami (Francija, Rusija, Velika Britanija) 26. aprila 1915 v Londonu. Njen četrti člen je določal, da naj bi pripadli Italiji po zmagi antante Južna Tirolska, Trst, Goriško, Gradiška, Istra do Kvarnerja, otoka Cres in Lošinj in še druga ozemlja.

Ilustrirana zgodovina Slovencev, Mladinska knjiga, Ljubljana 1999, str. 294.

184 Matičič, Plameni, str. 107 – 108.

samega bega. S tem namenom se je lotil svojega (sicer neuspešnega) t.i. tolminskega podjetja, ko je želel Italijanom odpreti vrzel na frontni črti pred Tolminom. Zavedal se je, da bi s tem vojna zajela širše slovensko ozemlje, a njegov cilj je bil jasen – svoboda naroda, za katero pa meni, da se lahko uresniči le ob uničenju Avstrije.¹⁸⁵

Znotraj največje slovenske stranke SLS je v teku leta 1916 prišlo do razcepa.¹⁸⁶ Med akademskimi starešinami se je že od 1915 krepilo nerazpoloženje zaradi Šušteršičevega avtokratskega vodenja stranke in občutka, da se z njim SLS preveč povezuje z Nemci. Mladi akademiki so podprli Krekovo strujo znotraj SLS, medtem ko so bila mnenja med starejšimi člani deljena, saj so Kreka imeli za nestanovitnega. Zanašali so se na Šušteršičev politični talent, veliko pa je Šušteršiču pomagala tudi podpora ljubljanskega knezoškofa Antona Bonaventure Jegliča.¹⁸⁷ Znotraj SLS sta se tako oblikovali dve liniji: stara linija okoli Šušteršiča in mlada linija okoli Kreka. Jedro spora med Krekom in Šušteršičem je bilo sprva omejeno na socialnoekonomska vprašanja, od jeseni 1916 dalje pa pri razdoru vse večji pomen pridobiva slovensko nacionalno vprašanje. Šušteršič je zagovarjal absolutno zvestobo do vladarja, Krek pa od julija 1916 ni bil več povsem prepričan, ali bo vrhovom monarhije uspelo razrešiti jugoslovansko vprašanje.¹⁸⁸ Krek in Šušteršič sta se razlikovala tudi pri mnenjih glede političnega povezovanja z sosednjimi Hrvati. Šušteršič je za politične partnerje na Hrvaškem priznaval le frankovce, Krek pa je iskal stike tudi s pravaši Mileta Starčevića.¹⁸⁹ Razkol je od slovenskih vojakov v svoj dnevnik zabeležil le Rueh, ki je v razkolu simpatiziral z Krekovo “mlado” linijo znotraj SLS. Dne 28. maja 1916 je v dnevniku izrazil razočaranje nad razmerami v ljudski stranki, v kateri je postajal dr. Šušteršič vse bolj oblasten in je začel tudi s preganjanji nasprotnikov. Kritike znotraj stranke (Jarca, Kreka) naj bi na shodu svojih zaupnikov, ki ga je sam sklical, izključil iz stranke.¹⁹⁰ Preganjal in sovražil naj bi vse, ki se mu niso pokorili. Med žrtve je uvrstil Rueh tudi samega sebe, saj je sumil, da za njegovim ponovnim vpoklicem na fronto stoji Šušteršič. Verjetnejši razlog za njegov ponoven vpoklic je bilo

185 Pivko, *Proti Avstriji* (1991), str. 61. O Pivkovi ponesrečeni akciji pred Tolminom glej: Vasja Klavora, *Koraki skozi meglo. Soška fronta – Kobarid – Tolmin 1915 – 1917*. Mohorjeva družba, Celovec – Ljubljana – Dunaj 1994.

186 O razcepu v SLS glej: Pleterski, Šušteršič, str. 344 – 353; isti, *Prva odločitev*, str. 56 – 75; Andrej Rahten, *Zadnji slovenski avstrijakant: Prispevek k politični biografiji dr. Ivana Šušteršiča*, v: ZČ 53 (1999), str. 195 – 208; Igor Grdina, *Nekronani vojvoda kranjski – dr. Ivan Šušteršič*, v: ZČ 50 (1996), str. 369 – 382; isti, *Nekaj opazk o Šušteršičevi politiki pred in med prvo svetovno vojno*, v: ZČ 53 (1999), str. 352 – 356; Lukan, *Krek*, predvsem strani od 46 do 49.

187 Pleterski, Šušteršič, str. 245.

188 Lukan, *Krek*, str. 47. Krek je podobno kot največji del slovenskih državnozbornih poslancev do konca avgusta 1917 še upal na reorganizacijo monarhije. To upanje je bilo povezano predvsem z osebo cesarja Karla. Šele ko je začasna vlada Seidlerja postala stalna, 30. avgusta 1917, je to upanje splahnelo. Lukan, *Krek*, str. 50.

189 Pleterski, *Prva odločitev*, str. 346; Lukan, *Krek*, str. 48.

190 Rueh, *Dnevnik*, str. 70. Šušteršič je sicer poskušal izključiti Kreka iz stranke, a se mu to ni posrečilo. Lukan, *Krek*, str. 46.

pomanjkanje častnikov v avstroogrski armadi.¹⁹¹ Stari struji znotraj stranke Rueh očita tudi politično kadrovanje. Brez potrebe naj bi sistematizirali mesto deželnega svetnika pri deželnem odboru in ga dodelili, po mnenju Rueha popolnoma nesposobnemu, Šušteršiču zvestemu dr. Dermastji, medtem ko so morali drugi na fronto. Zaradi kritik naj bi Šušteršič odslovil Bogumila Remca¹⁹², vodjo mladih v stranki, s položaja ravnatelja trgovske šole in ga nadomestil z Dermastjo. Rueh meni, da je očitno Šušteršičeva zvezda v zatonu – izgubljal je privrženca in vpliv.¹⁹³ Velja še opozoriti, da je ta del zapiskov v dnevniku Rueh verjetno dopisal šele po končani vojni.

Med ostalimi vojaki v tem času še ni bilo zaslediti zapisov, ki bi dokazovali, da so vedeli za razkol v največji slovenski stranki. Zapisi o razkolu se v spominih pojavljajo šele v letu 1917, ko je razdor v stranki postal jasno viden.

Na političnem področju je bila jesen 1916 burna. Na Dunaju je bil 21. oktobra 1916 ubit predsednik vlade, grof Karl Stürgkh. Odzivi slovenskih vojakov na atentat so redki in hladni. Arnejc se spominja: “Brezčutno in hladnokrvno smo sprejeli to sporočilo, kajti ta vlada je bila popolnoma trhla in nezmožna.”¹⁹⁴ Atentat omenja v svojih spominih tudi Lah. Med pogovorom s četovodjo, pristašem idej atentatorja Friedricha Adlerja,¹⁹⁵ mu je ta pokazal izvod “Arbeiter Zeitung”, kjer je bilo objavljeno poročilo iz sojenja Adlerju. Na sojenju naj bi Adler razkril vso gnilobo države in zločine prvih vojnih let.¹⁹⁶

Dne 21. novembra 1916 je na Dunaju umrl cesar Franc Jožef I., ki je dolga leta posebej povezanost vseh narodov monarhije. Njegova smrt (in smrt Stürgkha mesec dni prej) je označila začetek novih časov in je vzbujala upanje na svobodnejše notranjepolitično življenje ob ponovnem sklicu parlamenta.¹⁹⁷ Večina piscev dnevnikov in spominov je zabeležila smrt dolgoletnega monarha. Mlakar je 22. novembra 1916 v dnevnik zapisal: “V burnih časih je prevzel vlado in [v] burnih časih mu je Bog vzel težo krone.”¹⁹⁸ Pogosto vojaki omenjajo smrt starega monarha v

191 Rueh, Dnevnik, str. 70.

192 Bogumil Remc (1878–1955), politik in gospodarstvenik, je v Ljubljani 1908 organiziral dvorazredno trgovsko šolo in jo vodil vse do leta 1917. Ob sporu v SLS je podprl Kreka. Poleti 1918 je bil izvoljen kot nadomestni član v Narodni svet v Ljubljani. Janko Prunk, Bogumil Remc, v: Enciklopedija Slovenije, 10. knjiga, Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 166.

193 Rueh, Dnevnik, str. 71 – 72.

194 Arnejc, Spomini, str. 61.

195 Friederich Adler je bil sin vodje socialdemokratov v Avstriji, Viktorja Adlerja.

196 Lah, Spomini, str. 100. O procesu proti Friederichu Adlerju glej: Rudolf G. Ardelt, Der Prozeß gegen Friedrich Adler, v: Sozialistenprozesse. Politische Justiz in Österreich 1870 – 1936, ed. Karl R. Stadler, Wien/München/Zürich 1986, str. 182 – 229; Friedrich Adler, Vor dem Ausnahmegericht, Jena 1923.

197 Lukan, Die Habsburgermonarchie, str. 16.

198 Mlakar, Dnevnik, str. 113.

povezavi z prisego novemu cesarju, Karlu I. Arnejc je prisego izvršil brez navdušenja: “ Jaz sem za svojo osebo le prisiljen vojak, ker nisem navdušen za Avstrijo in cesarja, kajti vsepovsod vidim nepravilno ravnanje z nami.”¹⁹⁹ Smrt starega in nastop novega cesarja so nekateri pisci videli kot možnost za sklenitev miru²⁰⁰. Ne brez razloga, saj je Karl I. v svojem manifestu ob vstoličenju izrazil željo po miru.²⁰¹ Zupančič je zabeležil le datum cesarjeve smrti in pogreba. Smrt cesarja so pisci sprejeli zelo mirno, brez pretresov.²⁰² Rueh ugotavlja, da je šla, “ta novica, ki bi v mirnih časih povzročila toliko razburjenja, popolnoma mimo nas.”²⁰³ Kot da so vojaki, obkroženi s smrtjo vsak dan, postali za novice o smrti, tudi če je šlo za tako prominentno osebo, popolnoma brezbržni.

Vprašanje združevanja Jugoslovanov je v letu 1916 skromno zastopano v zapisih slovenskih vojakov. Jugoslovansko gibanje v okviru monarhije se je prav razvnelo šele po padcu vojnega absolutizma in Stürgkhovega režima ter ponovni otvoritvi parlamenta na Dunaju, ko združeni poslanci južnih Slovanov avstrijskega dela monarhije predstavijo majniško deklaracijo. Protihabsburško usmerjeni pisci, predvsem dobrovoljci, leta 1916 niso imeli razlogov za optimizem. Srbija, zanje “balkanski Piemont”, je bila okupirana, njena vojska pa se je reorganizirala na Krfu. Tudi položaj na frontah ni kazal, da bi utegnila antanta v kratkem zmagati in zagotoviti Jugoslovanom samostojno državo.

5.3.4. Leto 1917 – obnova parlamentarnega življenja v avstrijski državni polovici

V državnem zboru na Dunaju so vsi južnoslovanski poslanci iz avstrijske državne polovice 29. maja 1917 ustanovili Jugoslovanski klub. Temeljni program kluba je bila Majniška deklaracija, ki jo je na prvem zasedanju državnega zbora v vojni, 30. maja 1917, prebral predsednik kluba, dr. Anton Korošec. Majniška deklaracija je z zahtevo po združitvi vseh južnih Slovanov monarhije v samostojno državno telo, pod dinastijo Habsburžanov, izražala radikalizacijo narodnega gibanja Slovencev in drugih južnih Slovanov habsburške monarhije.²⁰⁴ Nastop Jugoslovanskega kluba je pri slovenskih vojaki naletel na odobravanje. Rueh je 31. maja 1917 v dnevniku pohvalil združitve slovenskih in hrvaških poslancev v enoten klub.²⁰⁵ Cilji kluba, da sodeluje pri preustroju Avstrije v demokratično, vsem narodom enako pravično državo, se mu zdijo visoko postavljeni. Pomembno se

199 Arnejc, Spomini, str. 63.

200 Glej: Jurca, Spomini, str. 61; Grahek, Spomini, str. 68.

201 Lukan, Die Habsburgermonarchie, str. 16.

202 Mavsar, Vojaki, str. 87.

203 Rueh, Dnevnik, str. 76.

204 Ilustrirana zgodovina Slovencev, str. 297.

205 Rueh, Dnevnik, str. 145. Rueh ne omenja, da sta se klubu pridružila tudi oba poslanca dalmatinskih Srbov. Očitno še ni opazil nove progresivne linije v politiki južnih Slovanov.

mu tudi zdi, da parlament ni potrdil odredb, vpeljanih po 14. paragrafu,²⁰⁶ najpomembnejše za njega pa je, da parlament ni odobril vseh obsodb, ki so jih med vojno izrekla vojaška sodišča. Pri tej točki naj bi slovenski poslanci nastopili zelo odločno. Zasedanje je Rueh označil za najpomembnejše in najuspešnejše za jugoslovanske poslance odkar obstaja parlament.²⁰⁷ Tudi monarhiji nenaklonjeni Gaberc je ustanovitev in držo Jugoslovanskega kluba v spominih ocenil zelo pozitivno, o majniški deklaraciji pa je zapisal: "Ta pogumna izjava je bila čudovit kristal volje naroda, ki je dobro pregledal svojo minuloost in hotel kreniti v drugo smer, ustvarjat si svojo bodočnost; kakršnokoli, samo da ga ne bi spominjala na preteklost."²⁰⁸ Do deklaracije se niso pozitivno izrekli slovenski dobrovoljci, tudi poznejši dobrovoljec Pivko ne. Ta se je v okviru priprav na svojo akcijo pri Carzanu večkrat podal prek frontne črte na sestanke z italijanskimi obveščevalci. V noči iz 26. na 27. julij 1917 je na enem od teh sestankov pogovor nanesel tudi na vprašanje majniške deklaracije. Pivko je deklaracijo zavrnil, ker je zanj bila poizkus zvezati Slovence z Dunajem in Habsburžani. To pa naj bi bilo v nasprotju z ravnanjem pravih nacionalistov, kakršen je bil tudi on sam. Habsburška klavzula je za Pivka taktična poteza, ki služi zavarovanju pred ukrepi vlade in pridobivanju podpore med širšimi ljudskimi množicami. Ljudske množice niso naklonjene "rešitvi" izpod habsburške monarhije, zato poslanci niso smeli dajati radikalnejših izjav o narodni samostojnosti.²⁰⁹ Prevladujoče mnenje med slovenskim prebivalstvom je Pivko ocenil pravilno, ne pa tudi takratne namene Jugoslovanskega kluba. Politiki VLS (ki je imela največ poslancev v Jugoslovanskem klubu in največ podpore med ljudmi na Slovenskem) habsburške klavzule niso uvrstili v deklaracijo iz taktičnih razlogov, temveč so z njo takrat mislili resno.²¹⁰

Na Krfu sta 20. julija 1917 srbska vlada in Jugoslovanski odbor sklenila Krfsko deklaracijo. Šlo je za sporazum o ureditvi bodoče jugoslovanske države. Z Krfsko deklaracijo je srbska vlada priznala Jugoslovanski odbor za enakopravnega partnerja pri ustanavljanju skupne države. V tedanjih razmerah je pomenila kompromis, vsebovala je veliko nedoslednosti (nejasna definicija troimenega naroda, nepriznavanje narodne individualnosti, pravice do samoodločbe).²¹¹ Deklaracijo so pozitivno sprejeli slovenski dobrovoljci in bodoči dobrovoljec Pivko. Na že omenjenem sestanku z italijanskimi obveščevalci je iz časopisa *Corriere della Sera* izvedel za nekaj dni prej podpisano krfsko deklaracijo in njim potrdil, da je to program, ki ga priznava in ki živi v srcih vseh

206 Paragraf 14, *Notstandsparagraph*, se je uporabljal v čau vojnega absolutizma, ko parlament ni zasedal. Del odredb na podlagi 14. paragrafa, izdanih v času vojnega absolutizma (do 30. maja 1917) parlament ni potrdil.

207 Rueh, *Dnevnik*, str. 145.

208 Gaberc, *Brez slave*, str. 82 – 83.

209 Pivko, *Proti Avstriji* (1991), str. 137 – 138.

210 Lukan, *Die Habsburgermonarchie*, str. 19.

211 Ilustrirana zgodovina Slovencev, str. 298. O Krfski deklaraciji glej: Dragoslav Janković, *Jugoslovensko pitanje i Krfska deklaracija 1917 godine*, Beograd 1967.

južnoslovanskih nacionalistov. Zaveda pa se, da ima Krfska deklaracija tudi šibke točke. Ni se namreč ozirala na trenutno vojno situacijo in na besede velikih držav, ki bodo imele ob sklepanju miru več besede kot revolucionarno usmerjeni begunci malih plemen, ki se v veliki večini borijo v vojni na strani Avstrije. Pivko želi Italijane prepričati, da je ideja o združitvi s Srbi in Hrvati pri Slovencih prisotna že dolgo, vendar v Avstriji nikoli ni prišla do izraza. Italijanski obveščevalec ga je opozoril, da v vojnih razmerah revolucionarji ne igrajo nikakršne vloge, med Slovani v Avstriji pa ni opaziti narodnega gibanja proti državi.²¹² Želja o združitvi Slovencev z Hrvati in Srbi, ki jo omenja Pivko, je sicer obstajala, vendar ne v kontekstu ki ga podajata Pivko in Krfska deklaracija. Prej so bile te predstave blizu ideji izraženi v Majniški deklaraciji, oziroma predvojnimi idejam SLS in NNS o združitvi Slovencev in Hrvatov (in Srbov).

Cesar Karel I. je 2. julija 1917 izdal odlok o amnestiji za politične zapornike.²¹³ Rueh je še isti dan v dnevnik zapisal, da se s pomilostitvijo končuje nemška samovlada v državi. Meni, da bi morali tudi Nemci ugotoviti, da je za nadaljnji obstoj Avstrije nujno potrebno doseči sporazum med narodi v državi. Pravilno oceni, da kljub zmagam na fronti centralnim silam primanjkuje hrane, zato bo potrebno skleniti mir, za začetek pogajanj o miru pa je potrebno najprej urediti notranje razmere.²¹⁴ Tudi Zupančič je v dnevnik zapisal novico o pomilostitvi političnih zapornikov, med drugim slovenskega državnozbornskega poslanca prof. Franca Grafenauerja, ter čeških poslancev Václava Klofáča in Karla Kramača.²¹⁵

Dne 17. septembra 1917 je Pivko pri Carzanu želel izvesti svojo dolgo načrtovano akcijo za pomoč Italijanom pri preboju avstrijske fronte na Tirolskem. Italijani ponujene priložnosti niso izkoristili. Pivko se je moral z Italijani umakniti kot dezertter. Njegova akcija je pomenila začetek t.i. Carzanske afere, ki je našla odmev tudi v slovenski in avstrijski javnosti.²¹⁶ Tako Pivkov predpostavljeni, podpolkovnik Vidale, kot preiskovalni sodnik sta bila mnenja, da je za zaroto stala veleizdajalska centrala na Češkem, ki je zveze s Pivkom vzdrževala prek njegove žene Ljudmile.²¹⁷ Afera je prišla tudi na dnevni red parlamenta. Nemški poslanci so zaradi izdajstva čeških vojakov vložili interpelacijo na domobranskega ministra, v tisku pa se je okoli Pivka dvignila polemika. Marburger Zeitung je negativno pisal o Pivku in o šolskem zavodu, v katerem je delal.²¹⁸ Časnik

212 Pivko, Proti Avstriji (1991), str. 138 – 139.

213 Pleterski, Prva odločitev, str. 121.

214 Rueh, Dnevnik, str. 146. Rueh pravilno ocenjuje, da je pomilostitev političnih zapornikov tudi povezana z mirovnimi prizadevanji cesarja Karla.

215 Zupančič, Dnevnik, str. 191. Zapis 5. julij 1917.

216 Poleg Pivka glej o Carzanu tudi: Richard G. Plaschka, Der Fall Pivko, v: Beitrage zur Zeitgeschichte (St. Pölten 1976), str. 37 – 44.

217 Pivko, Proti Avstriji (1991), str. 347.

218 Prav tam, str. 355.

Slovenec pa je opozoril, da se časopisna diskusija sploh več ne vrti okoli afere same, temveč se izrablja za agitatorstvo proti Čehom in Slovencem. Slovenec še poudarja, da Pivkova izdaja še ne pomeni, da so vsi Slovenci izdajalci.²¹⁹

Dne 8. oktobra 1917 je umrl dr. Janez Evangelist Krek, ena najvidnejših političnih osebnosti na Slovenskem v tistem času. Matičič je za novico izvedel iz časopisa 10. oktobra 1917 in jo takoj posredoval svojim kolegom. Sprva ostalim vojakom ni bilo jasno kdo je Krek, le eden od njih se je spomnil, da je Krek tisti, ki je postavil temelje združništva.²²⁰ Novico o smrti Kreka je v Rusiji zasledil tudi Zupančič, čeprav šele 17. februarja 1918.²²¹

5.3.5. Leto 1918 – razpad monarhije

Potem, ko so boljševiki z Nemci 15. decembra 1917 sklenili premirje, so se začeli iz Rusije v domovino vračati vojni ujetniki. Ravno ti povratniki so bili kasneje odgovorni za upore, ki so se pojavili v vojski. Povratniki so s seboj prinesli boljševiško miselnost in jo širili med vojake. Poveljstvo Soške armade je 19. julija 1918 poslalo opozorilo vsem svojim enotam, da so zaradi disciplinskih izgrediv povratnikov več nadomestnih bataljonov poslali predčasno na fronto. Z novimi marši prihaja še več povratnikov, za katere se ve, da so mnogi med njimi okuženi z boljševističnimi in revolucionarnimi idejami, pristaše zanje pa iščejo med vojaki. Zaradi tega morajo biti častniki takih formacij izredno budni, da tovrstne elemente hitro odkrijejo. Lojalne vojake je potrebno ločiti od teh elementov in jih podučiti v domoljubnem in dinastičnem smislu. Z prizadevanjem poveljnikov in trdimi prijemi so se doslej rešili tudi najhujše ekscesi, vzpostavilo se je red, disciplinski prekrški so se sankcionirali, podprl pa se je lojalni element v vojski.²²² Poveljstvo 87. pehotnega polka je 7. junija 1918 ukazalo, da naj se pri nadzoru pošte za moštvo (tako prispelo kot odposlano) glavno pozornost nameni korespondenci, ki prihaja iz narodnostno sumljivih okolij, oziroma je od politično sumljivih elementov.²²³

Na Slovenskem se je od jeseni leta 1917 do spomladi 1918 oblikovalo močno deklaracijsko gibanje, ki se je naslanjalo na Majniško deklaracijo Jugoslovanskega kluba.²²⁴ Od izjav strank, društev in

219 Pivko, Proti Avstriji (1991), str. 360.

220 Matičič, Plameni, str. 288.

221 Zupančič, Dnevnik, str. 241.

222 Bösch, Haltung, str. 248 – 249.

223 Prav tam, str. 246 – 247. V originalu. "Das IR 87 berichtet: [...] Es ist daher [...] die gesamte Mannschaftspost, ankommende und abgehende, auch weiterhin eingehend zu prüfen, wobei ein **Hauptaugenmerk auf jene Korrespondenzen zu lenken sein wird, welche aus sozial oder national verseuchten Gegenden stammen, bzw. von politisch unzuverlässigen Elementen geführt werden.**"

224 O deklaracijskem gibanju glej: Vlasta Stavbar, Izjave v podporo Majniške deklaracije, v: ZČ 46 (1992), str. 357 –

občin, prek zbiranja podpisov, do velikih zborovanj spomladi 1918 je naraslo v mogočno družbeno moč.²²⁵ Deklaracijsko gibanje je 24. januarja 1918 v pismu domačim omenil Janko Jezeršek: “Kakor sem čital v časnikih se puntate, imate čisto prav, saj drugače itak ne bo preje miru. Ali se je vaša občina že izrekla za deklaracijo?”²²⁶ Rueh je v svoj dnevnik 1. aprila 1918 zabeležil novico o predaji spomenice z 200.000 podpisi žensk predsedniku Jugoslovanskega kluba Korošcu.²²⁷ Dejansko ni šlo za spomenico, temveč za zaključek zbiranja podpisov žensk in deklet v podporo Majniški deklaraciji, ki sta ga s proglasom že 15. septembra 1917 začeli Franja Tavčar in Cilka Krek.²²⁸ Podpise je Korošec prevzel na veliki manifestaciji “Za Jugoslavijo” 24. marca 1918. Na tej manifestaciji je izrazil svoje prepričanje, da mora priti do združitve Slovencev, Hrvatov in Srbov v neodvisno državo, na podlagi samoodločbe narodov. Govor je zaključil z vzklikom: “Naj živi neodvisna Jugoslavija.”²²⁹ Dne 24. aprila 1918 je Rueh zabeležil tudi novico o demonstracijah v Ljubljani, med katerimi so demonstranti razbili šipe pri Šušteršiču, na Kazini, Unionu in še nekaterih drugih stavbah. Vzrok protestov naj bi bila lakota.²³⁰ Te demonstracije – zaradi skrajno slabe preskrbe – so potekale 22. in 23. aprila 1918.²³¹

Gaberc omenja v svojih spominih razhajanja med večinskim mnenjem slovenskega prebivalstva in manjšino okoli Šušteršiča. Julija 1918 je v Slovencu zasledil novico o nesporazumu med voditelji ljudske stranke glede narodne politike: “Večina jih je bila za združitev s Hrvati in Srbi v smislu majske deklaracije, deželni glavar dr. Šušteršič z deželnimi odborniki, urednikom Štefetom in nekaterimi redkimi župniki in uglednimi laiki pa za Slovenijo, ki bi ostala neostrižena in celo združena v Avstriji, ker pač niso mogli verjeti, da bi ostalo vse naše ozemlje nam, ko bi Avstrija propala.”²³² Velika večina politično osveščenega slovenskega prebivalstva je res bila za združitev vseh južnih Slovanov v okviru habsburške monarhije. Majhna skupina okoli Šušteršiča pa je zagovarjala staro formulo združitve Slovencev in Hrvatov v okviru Avstrije, in mislila, kot je Gaberc pravilno zapisal, tudi na Združeno Slovenijo.²³³

Matičič je aprila 1918 zabeležil obisk delegacije ljubljanske občine, na čelu z županom Ivanom Tavčarjem, pri 2. gorskem strelskem polku v Furlaniji. Tavčar naj bi tam izjavil, da je trpljenje

381, 497 – 507; 47 (1993), str. 99 – 106; Lojze Ude, Deklaracijsko gibanje pri Slovencih, v: ZČ 24 (1970), str. 191 – 207.

225 Ilustrirana zgodovina Slovencev, str. 301.

226 Križaj, Še o Jezeršku, str. 33.

227 Rueh, Dnevnik, str. 194.

228 Pleterski, Prva odločitev, str. 180.

229 Lukan, Die Habsburgermonarchie, str. 35 – 36.

230 Rueh, Dnevnik, str. 201.

231 Pleterski, Prva odločitev, str. 233 – 236.

232 Gaberc, Brez slave, str. 236.

233 Pleterski, Šušteršič, str. 406.

vojakov v dosedanji vojni brez konca, a še večja borba jih čaka po vrnitvi v domovino. Zvečer se je med vojaki začelo skandiranje. “Živela Jugoslavija, živio Tavčar, živela naša domovina, živela svoboda.” Matičič je ob tem pripisal: “Zadušeni krik je silil na dan.”²³⁴ Obisk Tavčarja pri slovenskih vojaki je v spomilih komentiral tudi Gaberc. Ko časnik Slovenec brani pred obtožbami, da je med vojno delal proti interesom slovenstva, opozori, da sta tudi lastnika Slovenskega naroda, Tavčar in Triller, nosila v Furlanijo srebrni rog, kot dar za nemške komandante slovenskih vojakov. Gaberc dejanj obeh liberalnih politikov ne obsoja, saj meni da je takšno ravnanje zahtevala politična situacija tistega časa.²³⁵

Notranjepolitične razmere v Avstro-Ogrski je skušal spremljati tudi Zupančič, ki se julija 1918 še vedno nahaja v Rusiji. Informacije spremlja prek ruskih časopisov, ki pa so vse drugo kot zanesljive. V dnevnik je 29. julija 1918 zapisal, da je Avstrija na predvečer revulucije. Vest iz časopisov, da je prišlo do dezertacij vojakov je pravilna, novica o postreljenih 300 slovanskih uradnikih in 150 oficirjih pa najbrž izvira iz načrtne dezinformacije časopisja. Zupančič je do poročanja časopisov, ki jih ima na voljo itak skeptičen, saj v dnevnik pripiše, da se je tovrstno pisanje bogve kolikokrat pojavilo v boljševističnih časopisih.²³⁶ V časopisih je zasledil tudi poročilo iz Zürich, da naj bi v nemških mestih v Avstriji prišlo do gonje proti cesarici Ziti zaradi govoric, da je cesarica svoji materi, vojvodinji Parmski, sporočila datum avstrijske ofenzive na Piavi, ki se je začela 15. junija 1918.²³⁷ Na Dunaju, v Gradcu in Innsbrucku naj bi se pojavili tudi letaki, ki cesarico označujejo za agentko antante.²³⁸ Te vesti so bile pravilne.

Med neuspešno ofenzive avstroogrške vojske na Piavi je Matičič med italijanskimi vojnim ujetniki naletel na češke legionarje. Češko legijo so sestavljale enote čeških ujetnikov in dezertarjev iz avstroogrške vojske. Enote so ustanovili v Rusiji, Franciji in Italiji.²³⁹ Oblečeni v italijanske uniforme so se na Piavi borili proti Avstriji. Komandant armade na Piavi, generalpolkovnik Wenzel Wurm, je ukazal vse zajete češke legionarje poloviti in jih na mestu obesiti. Matičič v spomilih omenja, da so nekateri Italijani izdali češke legionarje, svoje dotedanje soborce, v upanju da se bodo s tem prikupili Avstrijcem.²⁴⁰

Proti koncu vojne postajajo tudi prohabsburško usmerjeni vojaki vse bolj kritični do razmer v

234 Matičič, Plameni, str. 333 – 334.

235 Gaberc, Brez slave, str. 235.

236 Zupančič, Dnevnik, str. 277.

237 K neuspešni avstrijski ofenzivi na Piavi prim. Pieklakiewicz, Prva svetovna vojna, str. 559 – 560.

238 Zupančič, Dnevnik str. 287.

239 Mavsar, Vojaki, str. 86.

240 Matičič, Plameni, str. 342.

monarhiji. Tako kot večina slovenskega prebivalstva računajo na preureditev monarhije, kjer bodo tudi južni Slovani dobili svojo samostojno državo. Tako tudi Rueh v dnevniku 10. julija 1918 zabeleži, da je slovensko ljudstvo v Avstriji že zelo zavedno in zahteva "svojo samostojno državo, kjer bodo združeni vsi avstrijski bratje Hrvati, Srbi in Slovenci!"²⁴¹ Upanje da bo do take preureditve monarhije prišlo mu daje knjižica dr. Rudolpha Longman von Auen Avtonomija in njen pomen za Avstro-Ogrsko.²⁴² V njej avtor zastopa koncept nacionalnih okrožij v okviru obstoječih kronovin in to ne le za Češko. Zagovarja preureditev Avstrije na podlagi takšne avtonomije.²⁴³ Vsebinsko knjige Rueh pohvali in meni, da takšna literatura kaže na dejstvo, da nekateri boljši Nemci prihajajo do spoznanja o nujnosti preustroja države.²⁴⁴

Dne 16. oktobra 1918 je cesar Karel objavil manifest, ki je predvideval preureditev avstrijske državne polovice v zvezno državo. Za Slovence je bil problematičen zaradi določb o posebnem statusu Trsta in nejasnosti, kdaj naj bi se načela manifesta začela uresničevati.²⁴⁵ Poleg tega ni omogočal združevanja južnih Slovanov, kot ga je predvidela Majniška deklaracija in si ga je želela večina politično osveščenih ljudi. Manifest je vseboval tudi klavzulo, da preureditev ne bo z ničemer okrnila integritete dežel, ki pripadajo ogrski kroni.²⁴⁶ Manifest omenja presenetljivo malo vojakov. Arnejc ga je opazil 31. oktobra 1918 in ga le omeni.²⁴⁷ Nekoliko več besed je namenil manifestu Anton Grahek. V nekem časopisu, ki ga je dobil v roke, je na prvi strani z velikimi črkami pisalo, da je Jugoslavija ustanovljena, saj je cesar in kralj Karl razdelil Avstro-Ogrsko na štiri države, na Avstrijo, Ogrsko, Češkoslovaško in Jugoslavijo. Tovariši, ki jim je sporočil to novico, mu niso verjeli.²⁴⁸ Njihova skeptičnost je bila na mestu. Časopis, ki ga je bral Grahek, je prinašal netočne informacije. Manifest ni določil, kdaj bo do preureditve prišlo, tudi ni delil Avstro-Ogrske, temveč je predvideval le preureditev Avstrije. Cesar tudi ni ustanovil Jugoslavije, saj bi za kaj takega moral poseči v ozemeljsko integriteto Ogrske, česar pa ni nameraval.

Monarhiji prej nenaklonjeni vojaki v svojih spominih v zadnjem letu vojne vse bolj verjamejo v možnost ustanovitve jugoslovanske države zunaj monarhije in so se celo pripravljene za to Jugoslavijo tudi boriti. Andrej Zlobec ob odhodu k t.i. "zelenem kadru"²⁴⁹ razmišlja: "Še se bom

241 Rueh, Dnevnik, str. 218.

242 Rudolph Lodgman von Auen, Die Autonomie und ihre Bedeutung für Österreich-Ungarn, Prag 1918.

243 Paul Molisch, Geschichte der deutsch nationalen Bewegung in Oesterreich von den Anfängen bis zum Zerfall der Monarchie, Jena 1926, str. 231 – 232 in 255 – 256.

244 Rueh, Dnevnik, str. 213.

245 Pleterski, Prva odločitev, str. 257.

246 Allan J. P. Taylor, Habsburška monarhija 1809 – 1918, Znanje, Zagreb 1990, str. 308.

247 Arnejc, Spomini, str. 129. Arnejčeva datacija je napačna.

248 Grahek, Spomini, str. 163 – 164.

249 Zeleni kader je naziv za vojake, ki so dezertirali iz avstroogrskih enot in se skrivali v gozdovih. Vojna enciklopedija, 10. knjiga, Beograd 1975, str. 693.

boril, a ne več za staro Avstrijo, ampak za svobodo, za našo svobodo, za Jugoslavijo[...] Stoletja stara avstroogrška ječa narodov bo kmalu razpadla. Iz njene dediščine bodo zrastle nove države. Jugoslavija bo ena med njimi.”²⁵⁰ Izraz “ječa narodov”, ki ga Zlobec uporablja, je prej odsev časa v katerem so spomini nastajali (po drugi svetovni vojni), kot pa njegovega političnega prepričanja leta 1918. Medtem ko se je zeleni kader večinoma skrival po gozdovih, ne da bi se aktivno postavil proti državi, je Pivko po svoji dezertaciji v Italiji aktivno deloval proti Avstriji. S svojim odredom je pomagal Italijanom pri propagandi na fronti. Srbska vlada je Pivkovo delovanje v Italiji ocenjevala kot nasprotno njenim ciljem. Pivko se je namreč pojavljal med jugoslovanskimi vojnimi ujetniki v Italiji kot protiutež agitatorjem za vstop v srbsko vojsko.²⁵¹ Pivko sam o nesoglasjih molči in meni, da za prostovoljce ni važno kje se borijo, temveč le, da se borijo proti Avstro-Ogrski.

Razpad habsburške monarhije večina piscev zazna in tudi zabeleži. Zapisi o nastanku nove države so kratki in nekateri se omejujejo na vesti o ustanavljanju narodnih straž.²⁵² Večinoma vojaki novo državo naslavljajo z imenom Jugoslavija. Ime se je v časopisju, pri politikih in prebivalstvu od druge polovice 1918, deloma pa tudi že prej, uporabljal kot sinonim za bodočo državo Slovencev, Hrvatov in Srbov. Geografsko pojem še ni bil natančno definiran. Glavni varianti sta bili Jugoslavija v okviru preurejene Avstro-Ogrske ali pa integralna Jugoslavija, ki bi vključevala tudi Srbijo in Črno goro, ne pa Bolgarije. Rueh 29. oktobra 1918 zapiše, da je bila proglašena samostojna Jugoslavija,²⁵³ Mlakar pa isti dan v Divači Jugoslavijo razglašja za že priznano državo,²⁵⁴ kar seveda ne drži. Država Slovencev Hrvatov in Srbov, ki je bila proglašena tega dne, nikoli ni doživela mednarodnega priznanja.²⁵⁵

Vse slovenske stranke so že 16./17. avgusta 1918 v Ljubljani ustanovile Narodni svet (uradno Narodni svet za slovenske dežele in Istro). Predsedoval mu je Anton Korošec. Ustanovili so tudi pokrajinske svete, med katerimi je imel še posebno pomembno vlogo Narodni svet za Štajersko, ki mu je predsedoval Karl Verstovšek.²⁵⁶ V Zagrebu so 5./6. oktobra 1918 ustanovili vrhovno politično predstavniško telo južnih Slovanov v monarhiji, Narodno vijeće Slovencev, Hrvatov in Srbov. Tudi Narodnemu vijeću je predsedoval Korošec, kot predsednik Osrednjega odbora, ki je skliceval seje, usmerjal politiko Narodnega vijeća in ga predstavljal navzven.²⁵⁷ O teh novih oblastnih organih

250 Zlobec, Spomini, str. 84.

251 Janez J. Švajncar, O dr. Ljudevitu Pivku in njegovem delu, v: Pivko, Proti Avstriji (1991), str. 13.

252 Mavsar, Vojaki, str. 91.

253 Rueh, Dnevnik, str. 233.

254 Mlakar, Dnevnik, str. 199.

255 O položaju Slovencev v državi SHS glej Jurij Perovšek, Slovenska osamosvojitve v letu 1918, Modrijan, Ljubljana 1998.

256 Ilustrirana zgodovina Slovencev, str. 302.

257 Ilustrirana zgodovina Slovencev, str. 303.

vojaki govorijo malo, če pa že, potem so kritični do njih. Vitomir Jelenc je bil nezadovoljen s počasnimi pogajanja o združitvi Države SHS s kraljevino Srbijo: "To so bili najhujši časi za nas, bili smo na cilju, toda oni, komaj osvobojeni, so debatirali in se prepirali. Žalostno je to poglavje, eno najžalostnejših v zgodovini jugoslovanskega dobrovoljstva."²⁵⁸ Jelenc na združitev ni gledal kot na dogovor med enakopravnimi partnerji, temveč je pričakoval, da bodo južni Slovani iz bivše monarhije hvaležno sprejeli novo ureditev, ki bo nastala po srbski zamisli.²⁵⁹

Franjo Lubej je bil ogorčen nad odločitvijo vlade SHS v Ljubljani,²⁶⁰ da se tudi slovenskim vojakom, ki se vračajo iz fronte pobere orožje: "Lepo, a zakaj slovenska vlada razorožuje tudi slovenske vojake? Se nas mar boji?"²⁶¹ Gaberc je bil mnenja, da vlada ne izkorišča dovolj negotovega položaja v Avstriji, da bi pridobila čim več ozemlja, poseljenega s Slovenci. Bolj pametno se mu zdi ravnanje Narodnega sveta v Mariboru, ki je dal Rudolfu Maistru proste roke pri vojaških operacijah proti avstrijskim Nemcem.²⁶² Maister je 1. novembra 1918 prevzel poveljstvo nad Mariborom in vso Spodnjo Štajersko ter ju podredil oblasti Narodnega sveta za Štajersko, ta pa ga je imenoval za generala. Dne 23. novembra 1918 je s svojo vojsko razorožil nemško varnostno stražo v Mariboru (Schutzwehr) in zasedel narodno mejno območje na Štajerskem.²⁶³

Večina slovenskih vojakov je po prihodu domov zadovoljna z novonastalim položajem. Izjema so seveda prebivalci ozemlja, ki je bilo z londonskim paktom obljubljenemu Italiji. Mlakar opiše razočaranje takole: "Italijani so se ugnezdili na naši zemlji. Sanje o 'svobodni Jugoslaviji' se umikajo grenkemu razočaranju. Zajela nas je čudna otopelost. Domovina je v hipu zatonila ob spoznanju, da smo prišli 'z dežja pod kap'. Hinavsko dobrikanje novega trinoga se je hitro prelevilo v odkrito prizadevanje, prikazati nam nadeti jarem kot odrešenje."²⁶⁴

258 Jelenc, Spomini, str. 270.

259 Do pospešitve združevanja s Srbijo je prišlo 19. novembra 1918, ko je Pokrajinska vlada za Dalmacijo poslala Narodnem vijeću v Zagreb pobudo za takojšnjo združitev s Srbijo. Od slovenskih strank je Jugoslovanska demokratska stranka (JDS) predlog brez zadržkov podprla, v SLS pa je zahtevala od vlad in oblasti na jugoslovanskem ozemlju, da se vzdržijo dejanj, ki bi prejudicirala obliko vladavine. Obliko vladavine naj bi določila ustavodajna skupščina. Na seji Narodnega vijeća, ki jo je ob odsotnosti Korošca vodil Srb Svetozar Pribičević, so prevladali zagovorniki takojšnje združitve. Izvolili so 28-člansko delegacijo, ki je odšla na pogajanja o združitvi v Beograd. Tam so pristali skoraj na brezpogojno združitev s kraljevino Srbijo. Dne 1. decembra 1918 sta se kraljevina Srbija in država SHS združili v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kraljevina SHS). Ilustrirana zgodovina Slovencev, str. 310 – 311.

260 Dne 31. oktobra 1918 je Narodni svet v Ljubljani po sporazumu med vsemi tremi slovenskimi političnimi strankami (SLS, JDS, JSDS) imenoval Narodno vlado SHS v Ljubljani. Predsedoval ji je dr. Josip Pogačnik. Imela je vsa najvišja zakonodajna in izvršilna pooblastila, Narodno vijeće v Zagrebu je vodilo le zunanjo politiko in vojaške zadeve. Ilustrirana zgodovina Slovencev, str. 307. O prvi slovenski vladi glej: Bojan Balkovec, Prva slovenska vlada 1918 – 1921, Ljubljana 1992.

261 Lubej, Prapor, str. 116.

262 Gaberc, Brez slave, str. 243 – 244.

263 Ilustrirana zgodovina Slovencev, str. 309.

264 Mlakar, Dnevnik, str. 201.

6. Politika v vojaških uporih leta 1918

Sorazmerno s podaljševanjem vojne je rasel tudi odpor proti vojni med vojaki. Posamezniki so začeli razmišljati, da bi tudi sami dali svoj prispevek k koncu vojne. Pri tem je ruska revolucija 1917 pomembno vplivala na razpoloženje vojaštva v avstroogrski armadi. Ideje ruske oktobrske revolucije, so eden od sprožilcev dogajanja, ki mu lahko sledimo skozi vso leto 1918. Vir informacij o ruski oktobrski revoluciji so bili največkrat povratniki iz ruskega ujetništva, pri čemer pa je potrebno opozoriti, da so ti povratniki, pozneje iniciatorji vojaških uporov, bolj slabo poznali ideje ruske revolucije.²⁶⁵ Šef avstroogrške obveščevalne službe, Max Ronge, je ločil dve skupini povratnikov:

- manj izpostavljene boljševiški propagandi, ki se ne upirajo odhodu na fronto (se pa tudi ne nameravajo več boriti)
- bolj izpostavljene boljševiški propagandi; slednji naj bi bili z upori, ki so se pojavili v rezervnih formacijah nezadovoljni, ker so bili preslabo pripravljene; v Rusiji so jih namreč učili, da je dobra organizacija ključna za revolucionarno gibanje.²⁶⁶

Poleg boljševističnih idej so se zahteve upornikov vezale tudi na ideje narodnih gibanj, na stališča socialdemokracije in (posebno pri uporu v Kotorju) tudi na Wilsonove točke. Pri vseh uporih se med zahtevami pojavlja tudi izboljšanje oskrbe za vojake in za civiliste v zaledju. Ravno pomanjkanje v zaledju in želja po sklenitvi čimprejšnjega miru je v prvi vrsti gnalo vojake k uporu.

6.1. Asistenčne čete in novo formiranje avstro-ogske vojske 1917

Vojska, v kateri je prišlo do uporov, ni bila več tista, ki je šla na bojno polje leta 1914. Maja 1917 so na podlagi dotedanjih bojnih izkušenj in uporabe novih bojnih sredstev preuredili ustroj vojske, da bi odgovarjal zahtevam sodobne vojne. Formirali so 60 pehotnih divizij z novo strukturo polkov in bataljonov.²⁶⁷ Polki pa so bili po reformi bolj multietnični kot prej, da bi se tako preprečile dezintegrativne tendence znotraj vojaških enot. V praksi je takšna odločitev predvsem oteževala delo oficirjem, ki so morali voditi moštvo, s katerim so se komaj lahko sporazumevali.²⁶⁸ Skrb pred

265 Karel Pichlík, *Iz ruskega ujetništva v boj proti vojni*. Zavod Borec, Ljubljana 1968, str. 129.

266 Pichlík, *Iz ujetništva*, str. 130.

267 Richard Georg Plaschka, Horst Haselsteiner, Arnold Suppan, *Innere Front. Militärassistentz, Widerstand und Umsturz in der Donaumonarchie 1918. Erster Band: Zwischen Streik und Meuterei*. Verlag für Geschichte und Politik, Wien 1974, str. 33 – 34.

268 Plaschka, *Innere Front*, str. 36 – 37.

“okužbo” z monarhiji nevarnimi idejami je narekovala nastanitev rezervnih formacij za frontne polke v okolje, ki je bilo večini moštva tuje. Le “nemški” rezervisti so ostali na območju, kjer so se nahajali v mirnodobnem času. Od rezervnih bataljonov, ki so se rekrutirali iz slovenskega ozemlja, je bil rezervni bataljon ljubljanskega 17. pehotnega polka nastanjen v Judenburgu, rezervni bataljon tržaškega 97. pehotnega polka pa v Radgoni. Oba bataljona s slovenskim moštvom sta bila tako nameščena na ozemlju z nemško govorečim prebivalstvom.²⁶⁹ Namen teh ukrepov ni bil le osamitev moštva od vpliva civilistov, temveč tudi uporaba teh enot kot asistenčnih čet za primer upora civilnega prebivalstva. Asistenčne čete naj bi se uporabljale ob izrednih varnostnih razmerah. Za vzdrževanje reda in miru v notranjosti so bile sicer predvidene domobranske čete (Landwehr), oziroma v primeru vojne čete tretjega sklica, črnovojniške čete (Landsturm). Asistenčne čete naj bi se uporabile šele, ko bi državo ogrožalo masovno uporniško gibanje. Takrat bi nastopile kot izredne vojaške zaščitne sile, ki civilnim oblastem z uporabo potrebne sile omogočijo izvajanje odredb proti tistim, ki se jim upirajo.²⁷⁰ Pri zadušitvi uporov slovenskih vojakov spomladi 1918 so vidno vlogo odigrale ravno asistenčne čete.

6.2. Upor mornarjev v Boki Kotorski

Boka Kotorska je bila za Puljem druga najpomembnejša baza avstrijske mornarice. V začetku leta 1918 se je tam nahajal močan oddelek brodovja, ki je štel 30 ladij, med drugim 6 težkih in lahkih križark. Ladjam je iz admiralske ladje St. Georg poveljeval kontraadmiral Alexander Hansa. Ideja o upor, oz. “mirovni demonstraciji” kot so jo imenovali uporniki, je med mornarji zorela že dlje časa, udeleženi pa so jo v petek 1. februarja 1918. Na ta dan, točno opoldne, so oboroženi mornarji na križarki St. Georg planili na krov in vzklikali gesla o svobodi in miru. Upor je zajel še nekaj ladij, druge se mu niso pridružile, vendar ga tudi niso skušale zadušiti.²⁷¹ Narodnost ni bila ključna za udeležbo v tem uporu. Na to je opozoril češki zgodovinar Karel Pichlík. Po njegovem je imel upor v Boki Kotorski značaj internacionalnega nastopa vseh narodnosti, medtem ko šele v kasnejših uporih pridejo na dan zmesi nacionalističnih in socialističnih gesel.²⁷² Ravno to ta upor razlikuje od kasnejših uporov med slovenskimi vojaki.

Malo po 17. uri 2. februarja so mornarji predali kontraadmiralu Hansi memorandum z naslovom “Kaj hočemo”. Sestavljen je bil iz dveh delov: iz političnega dela in dela, ki je zadeval ukrepe za

269 Plaschka, *Innere Front* str. 39 – 41.

270 Prav tam, str. 20 – 21.

271 O mornariškem uporu v Boki Kotorski glej: Ferdo Čulinović, 1918 na Jadranu. Glas rada, Zagreb 1918; Rafael

Perhauc, *Upor mornarjev v Boki Kotorski*. Partizanska knjiga, Ljubljana 1976; Plaschka, *Innere Front*, str. 107–125.

272 Pichlík, *Iz ujetništva*, str. 127.

izboljšanje položaja mornarjev. Ker se tu ukvarjamo s politiko, bomo pozornost usmerili predvsem na politični del memoranduma. Ta je vseboval 8 točk, v katerih so mornarji zahtevali:

1. Takojšnjo sklenitev splošnega miru.
2. Popolno politično neodvisnost od drugih držav.
3. Mir na podlagi ruskih demokratskih predlogov, "brez aneksij, itd."
4. Popolno demobilizacijo in sestavitev prostovoljne milice.
5. Samoodločbo narodov.
6. Lojalen odgovor na Wilsonovo noto.
7. Večje podpore in zadovoljivo prehrano družinam mobilizirancev.
8. Demokratizacijo vlade.²⁷³

Prvi dve točki dejansko delujeta kot ena, saj je zahteva po popolni politični neodvisnosti (od Nemčije) povezana z zahtevo po sklenitvi miru, katerega bi lahko preprečila Nemčija s pritiskom na Avstro-Ogrsko.²⁷⁴ Tretja točka, ki govori o miru na podlagi "ruskih demokratičnih predlogov" kaže na to, da so mornarji poznali sovjetski dekret o miru, oz. Leninove teze iz mirovnih pogajanj v Brest-Litovsku.²⁷⁵ Tudi nadaljnje točke – demobilizacija vojske, vzpostavitev prostovoljne milice in zahteva po demokratizaciji vlade - kažejo na prisotnost socialistično usmerjenih predstavnikov med uporniki, saj se te zahteve pokrivajo s sklepi II. internacionale.²⁷⁶ Socialistično so bili usmerjeni vodje upora ali le njihov del, težko pa to trdimo za večino ostalih udeležencev. Vtis o socialistični naravi upora negira tudi točka z zahtevo po "lojalnem odgovoru na Wilsonovo noto." To, da se zahteva pojavi v memorandumu, kaže na obveščenost mornarjev o Wilsonovih 14. točkah, vendar je potrebno vedeti, da je Wilson 8. januarja 1918 zahteval avtonomijo za narode Avstro-Ogrske znotraj skupne države.²⁷⁷ Točko o demokratizaciji vlade (vlada naj bo parlamentarna, ne imenovana od cesarja) lahko povežemo z zahtevami iz drugega dela memoranduma, kjer se zahteva odprava pisemske cenzure in amnestija za upornike.

Za omenjeni prvi del memoranduma se admiral Hansa ni čutil pristojnega in ga je posredoval višjim oblastem. Hansin odgovor na memorandum je sprožil cepitev med uporniki. Nekateri so bili zadovoljni z rahlimi izboljšavami materialnega stanja za mornarje, ki ga je obljubil Hansa. Politično bolj motivirani pa so bili mnjenja, da niso dosegli ciljev, ki so si jih zastavili pred uporom. "Mirovna demonstracija" je trajala do 3. februarja, ko je bil upor zaduščen.

273 Perhauc, Upor, str. 14 – 15; glej tudi Čulinović, 1918, str. 101 – 102 in Plaschka, Innere Front str. 119 – 120.

274 Perhauc, Upor, str. 16.

275 Čulinović, 1918, str. 103.

276 Prav tam; tudi Perhauc, Upor, str. 16.

277 Perhauc, Upor, str. 17.

Delež Slovencev, ki so sodelovali v uporu, ni bil velik. Med 8 uporniki, ki so jim sodili pred vojaškim sodiščem, najdemo 2 Slovenca. Franca Bajžlja iz Stražišča pri Kranju so obsodili na deset let stroge ječe, Viktorja Žužka iz Ljubljane pa so oprostili.²⁷⁸ Ravno Žužek je po vojni realno ocenil udeležbo Slovencev v uporu. Dejal je, da so bili Slovenci sicer med uporniki maloštevilni, vendar je bilo kar nekaj vidnih udeležencev upora slovenskega rodu. Poleg njega in Bajžlja naj bi pri uporu sodelovali še Ivan Vnuk iz Prlekije, Gabrijel Marušič iz Mirna pri Gorici, "s politiko dobro seznanjeni" Srečko Lovišček iz okolice Anhova, pa Tržačani Andrej Prašelj, Gregorin in Anton Marc. Predvsem je bil pomemben Gabrijel Marušič, ki je bil član komiteja in je bil tudi zadolžen za zunanjo propagando upora.²⁷⁹

Takoj po koncu upora, k zadušitvi katerega je poleg akcije vojaških in mornariških enot prispeval tudi osip števila upornikov, so vojaške oblasti začele preiskovati politično ozadje upora. Deželni šef Bosne in Hercegovine in poveljujoči general v Bosni in Hercegovini ter Dalmaciji, Stjephan Sarkotić, je na AOK poročal, da sledi upora vodijo v Ljubljano. Posadke ladij naj bi bile pod češko-jugoslovanskim vplivom, center te agitacije pa Ljubljana. Posadke so se z agitatorji srečevale po konspirativnih shajališčih (gostilne, zapuščene zgradbe).²⁸⁰ Sarkotić meni, da se je treba ofenzivnem nastopu veleizdajalcev takoj in energično zatrei, sicer bo prepozno za ukrepanje.²⁸¹

6.3. Upori slovenskih vojakov v zaledju

Spomladi leta 1918 so vojaške oblasti zaznale poslabšanje discipline pri rezervnih enotah, nastanjenih v zaledju. Prve težave pri rezervnem bataljonu 17. pešpolka v Judenburgu²⁸² so nastopile že konec aprila 1917, ko se je moštvo bataljona pridružilo 131 povratnikov iz ruskega ujetništva. Vzdušje v bataljonu se je poslabšalo, disciplina je popustila.²⁸³ Upori slovenskih vojakov niso bili odmev na delavske stavke, saj se bi v tem primeru uprli tudi vojaki nemške narodnosti, ki so ostali pokorni.²⁸⁴ Pichlík je opozoril, da je potrebno predvsem pri slovenskih vojaki, poleg boljševidničnih idej in lakote upoštevati tudi močno razvito narodno gibanje znotraj slovenskega naroda in povezavo s socialnim gibanjem delavstva v mestih, kjer so upori izbruhnili.²⁸⁵ Predvsem

278 Perhauc, *Upor*, str. 35.

279 Prav tam, str. 45 – 46.

280 Prav tam, str. 60.

281 Plaschka, *Innere Front*, str. 146.

282 Narodnostna sestava 17. pehotnega polka leta 1918: 81% Slovencev, 11.5% Nemcev, 4.5% Srbov in Hrvatov, 0.7% Čehov, 0.6% Poljakov, 0.6% Romunov, 0.6% Italijanov, 0.5% Madžarov. Bösch, *Haltung*, str. 256.

283 Plaschka, *Innere Front*, str. 325.

284 Lojze Ude, *Upori slovenskega vojaštva v avstroogrski armadi*, v: ZČ 22 (1986), št. 3-4, str. 189.

285 Pichlík, *Iz ujetništva*, str. 76.

razvoj narodnega gibanja je močno vplival na miselnost slovenskega vojaka. V letu 1918 se je večina slovenskih političnih prvakov odvrnila od proavstrijske linije, ki jo je vodil Šušteršič, in se je začela nagibati k možnosti popolnega razhoda s habsburško monarhijo.²⁸⁶

Tudi vzdušje, v katerem so živele nadomestne formacije je bilo kot ustvarjeno za ekscese. Vsak dan je bil lahko zadnji dan pred odhodom na fronto, zato so vojaki na veliko popivali. Posebno v maju pa so se zaostri incidenti povzročeni v opitem stanju, ne le vojakov, temveč tudi podoficirjev.²⁸⁷

Paziti je treba tudi z uporabo izraza boljševistični upor in označevati vodje upora za boljševike. Tudi če so se ti sami označili za boljševike, to še ne potrjuje da so bili to tudi dejansko boljševiki. V Judenburgu so vojaki res kričali geslo: “Pokonci boljševiki, naj živi kruh!” Vendar so kričali tudi druga gesla, kot so bila: “Fantje ven, danes gremo domov! Kdor je Slovenec, pojde z nami! Dol z vojno! Zdaj se vojna mora končati! Naj nam dajo več jesti in naj se vojna konča!” Torej je šlo za mešanico najrazličnejših gesel v povezavi z mirom, pomanjkanjem in naveličanostjo nad vojaško službo. Konkretni pomen teh gesel so si lahko posamezniki, predvsem novinci, razlagali različno.²⁸⁸ Podobna mešanica revolucionarnih in internacionalističnih gesel (ki se deloma celo izključujejo) se ne pojavlja le v uporu v Judenburgu, temveč tudi v Murauu, kjer vojak Sebastian Olip vzklika internacionali in Jugoslaviji.²⁸⁹ Na nek način so se ti “duhovni očetje” uporov lahko imenovali boljševiki, saj so zmotno mislili, da je bistvo boljševistične revolucije sklenitev mira, kar so si vsi želeli. Natančnejših informacij o dogajanju v Rusiji vojaki takrat še niso imeli, saj tudi povratniki, ki so v tem času že bili vključeni v vojsko, niso doživeli v Rusiji kaj več kot sklenitev miru s centralnimi silami. Oblasti so znale razločevati med delavsko–proletarskim in nacionalnim gibanjem. Generalmajor von Kosel, poveljnik asistenčnih čet, je po uporu v Judenburgu in Murauu v poročilu ločeval med gibanjem nemškega delavstva in slovenskih vojakov. Prvo ima za “internationalistično”, drugo pa za “jugoslovansko” gibanje. Tudi nenaden izbruh splošnega nezadovoljstva pravilno pripiše bolj dejavnikom, kot so dolgotrajna vojna, draginja in pomanjkanje živeža. Za nezadovoljstvo obtožuje nacionalno hujskanje “Koroščeve stranke”, ki ga propagirajo sorodniki vojakov in slovensko časopisje, potem boljševistične ideje povratnikov in tistih, ki so navezali stike z ujetimi Rusi, ter končno neupoštevanje državnih oblasti in njenih predstavnikov.²⁹⁰

286 Pichlík, *Iz ujetništva*, str. 77.

287 Plaschka, *Innere Front*, str. 325 – 326.

288 Pichlík, *Iz ujetništva*, str. 80.

289 Prav tam, str. 90.

290 Prav tam, str. 90.

6.3.1. Upor v Judenburgu

Največji upor je izbruhnil 12. maja 1918 v Judenburgu, na Zgornjem Štajerskem, pri nadomestnem bataljonu 17. pehotnega polka. Mesto je bilo pomembno zaradi svoje jeklarne, delavstvo pa je leta 1918, po veliki stavki dunajskega delavstva, tudi tu veliko zborovalo ter zahtevalo sklenitev miru. Pri prizadevanjih za sklenitev miru bi slovenski vojaki lahko računali na podporo okolja v katerem so bili, ne pa tudi glede nacionalnih zahtev, kajti delavstvo je takrat še vedno podpiralo ohranitev stare državne skupnosti.²⁹¹ Kot vodja upora se omenja Anton Hafner, ki pa ne ustreza ravno profilu človeka, ki naj bi vodil "boljševistični" upor. Ni bil povratnik, pred vpoklicem je delal kot uslužbenec železnice. Uradno poročilo ga opisuje kot socialistično okuženega člana Jugoslovanske socialnodemokratske stranke (JSDS). Domneva se, da se je ob razkolu v stranki pomladi 1918 nagibal k mladi struji, zbrani okoli revije Demokracija. Njegov predpostavljeni, general Kosel, ga opisuje kot člana inteligentnejše skupine znotraj vojaštva, katerim so bili zato podeljeni podoficirski čini. Nagnjeni naj bi bili k nacionalno in socialno hujskaškimi teorijam in redni bralci časnikov. Bili naj bi tudi gostilniški politiki.²⁹² Hafner ni uporabljal boljševističnih gesel, temveč je le pozival vojake k odhodu domov in zahteval konec vojne. Kombinacija nacionalnih travm, naveličanja nad vojno in alkohola je obrodila sadove. Vojaki so razdejali kantino in četno pisarno, uničili so tudi sliki nemškega cesarja Wilhelma in Hindenburga, ne pa tudi cesarja Karla, kar kaže na to, koga so vojaki krivili za vojno in svoj beden položaj.²⁹³ Potem, ko so uspeli zavzeti nekaj pomembnejših stavb v mestu (ne pa tudi kasarne, kjer so bile spravljene strojnice) so se uporniki predali veseljačenju in izgubili veliko dragocenega časa za pobeg. Ranjeni Hafner ni mogel več nadzorovati položaja, prav tako ni želel zapustiti mesta, dokler je v njem še kaj mož, ki jih je popeljal v upor. Medtem so asistenčne čete že obkolile Judenburg in presekale upornikom pot na Kranjsko. Upornike so polovili, glavne iniciatorje upora (Hafner, Možina, Štefanič in Davtović) so postavili pred naglo sodišče in jih 16. maja 1918, po izreku smrtne obsodbe, ustrelili.²⁹⁴

6.3.2. Upor v Murauu

Nedaleč od Judenburga, v kraju Murau, je prišlo 14. maja 1918 do upora pri rezervni kompaniji 7. bataljona poljskih lovcev. Upor v marsičem spominja na tistega iz Judenburga. Ponovno so se uprli vojaki, že dodeljeni v formacijo za pohod na fronto, večinoma slovenskega rodu. Za razliko od

291 Ude, Upori, str. 195.

292 Prav tam, str. 194.

293 Plaschka, Innere Front, str. 327.

294 Ude, Upori, str. 199.

judenburškega pa je ta upor dejansko vodil povratnik iz Rusije, vojak Boštjan Olip iz Radovljice. Olip ni bil človek brez političnih izkušenj: V Rusiji je bil delegat ujetnikov v lokalnem sovjetu, tako da je poznal sovjetski sistem in ideje oktobrske revolucije. Večkrat naj bi izjavil, da brez revolucije ne gre in da se je vrnil domov zanetiti revolucijo.²⁹⁵ Pozneje so nekateri trdili, da je šlo pri upor v Murauu za odmev na upor v Judenburgu. Za kaj takega stvarnih dokazov ni, domneve pa tudi ni možno zanikati. Glede na to, da je nekaj upornikov iz Judenburga prišlo celo do Ljubljane in hotelo zanetiti upor pri 2. gorskem strelskem polku v Ljubljani, ni možno izključiti, da kakšna skupina upornikov ne bi prišla do Muraua, ki je Judenburgu veliko bližje. Možno pa je tudi, da sta bila upora nepovezana in so ju sprožile le iste razmere, ki so vladale v obeh garnizonih.²⁹⁶ Sam Olip naj bi se sicer zanašal na pripadnike 17. polka v Judenburgu, za katere je domneval, da so začeli s splošnim uporom vojaštva. V poslovilnem pismu poudarja, da je upor, ki so ga zadušili z lokalnim vojaštvom, začel zaradi ljubezni do slovenske domovine.²⁹⁷ Kljub svojim revolucionarnim načelom postavlja na prvo mesto ljubezen do domovine.

6.3.3. Upor v Radgoni

Pri upor vojakov 97. pehotnega polka v Radgoni so pomembno vlogo odigrali begunci iz Goriške, Trsta in Krasa, ki so jih oblasti evakuirale v zaledje. Nekateri izmed teh beguncev so bili celo sorodniki, ali vsaj znanci vojakov 97. pehotnega polka.²⁹⁸ Zato je vojaško vodstvo želelo odstraniti begunce iz Radgone, saj naj bi slabo vplivali na vojaštvo.²⁹⁹ Veliko je bilo tudi pritožb civilnih oblasti zaradi incidentov (ropov, fizičnih napadov), ki so jih pripisovali vojakom 97. pehotnega polka. Upor naj bi začel vodnik Melihen, ki je v gostilni "Ristl" z mize nagovarjal svoje tovariše z vzkliki: "Živeli Jugoslovani!" Poznejša sodna preiskava ga je zaradi tega razglasila za tistega, ki je 23. maja 1918 začel upor v Radgoni.³⁰⁰ Do polnoči so uporniki zavzeli kasarniško pisarno, kjer so uničevali dokumente in iz blagajne odnesli denar. Poroča se tudi o trganju cesarskih slik, kar do takrat še ni bila navada pri uporih. Pod vodstvom desetarja Ukovića so uporniki začeli z resnimi poizkusi, da zavzamejo mesto. Slišali so se klici: "Naj živi republika! Boljševiki naprej! Dol z Avstrijo!"³⁰¹ Upornikom se ni posrečilo, dokopati se do orožja, predvsem do strojnic, zato so bili poraženi, a jih je vsaj 1300 ušlo, tako da so oblasti zaprle le okoli 300 mož. Tudi sojenje upornikom se je spremenilo v politično dejanje. Na sodišču so obdolženci prepevali slovenske pesmi, slišali so

295 Ude, Upori, str. 199.

296 Pichlík, Iz ujetništva, str. 93.

297 Ude, Upori, str. 200.

298 Plaschka, Innere Front, str. 345.

299 Ude, Upori, str. 200.

300 Plaschka, Innere Front, str. 350.

301 Prav tam, str. 352.

se klici. "Naj živijo Slovenci in Hrvati! Dol z Avstrijo!" Še tik pred eksekucijo so dali svoj poslednji pozdrav domovini.³⁰²

6.4. Upori frontnih polkov

Proti koncu leta 1918 je prišlo do uporov tudi med frontimi polki, vendar so ti upori bolj posledica vojaških neuspehov na fronti - predvsem ponesrečene ofenzive na Piavi - kot pa političnih akcij med vojaki. Ti porazi, slaba gospodarska situacija in nacionalno-revolucionarna propaganda so omehčali vojaško oblast v monarhiji, kar je dalo možnost za tokrat večinoma uspešne upore polkov na fronti.³⁰³ Med prvimi se je uprl ljubljanski 2. gorski strelski polk, ki so ga k uporuhujskali že pobegli iz Judenburga, ko je polk še bival v Ljubljani. Ko se je 24. oktobra 1918 razvedelo, da se polk iz Furlanije odpravlja na bojišče, so se slovenski vojaki zagnali (oboroženi ali brez orožja) po ulicah Coidroipa in skandirali: "Dol z vojsko, dol z Avstrijo, živijo Jugoslavija!" Poročilo tudi omenja, da naj bi nekateri vzklikali "Živijo Italija!"³⁰⁴ Za zadušitev upora je divizijski poveljnik izrecno odredil dva nemška polka, ki sta po krajšem boju razorožila 2. gorski strelski polk. Ta isti polk je nato marširal na fronto, jo zopet zapustil in 6. novembra prispel v Gorico, kjer je prisegel zvestobo Jugoslaviji. Dne 8. novembra je moral na zahtevo Italijanov, a še vedno oborožen, zapustiti Gorico.³⁰⁵ Upirali so se tudi drugi polki, med drugim tudi celjski 87. pehotni polk. Tretji bataljon 27. črnovojniškega polka je 27. oktobra 1918 v Kladovu zavrnil odhod na položaje pri Brzi Palanki.³⁰⁶

302 Ude, Upori. str. 356.

303 Prav tam, str. 201.

304 Prav tam, str. 201.

305 Prav tam, str. 203.

306 Prav tam.

7. Dobrovoljci

“Jugoslovanski vojni dobrovoljci so se v prvi svetovni vojni borili proti Avstro-Ogrski za osvoboditev in združitve naših narodov. Bojevali so se na raznih bojiščih po Srbiji, Dobrudži, na solunski fronti, v Rusiji in drugod.”³⁰⁷ Tako strne bistvo dobrovoljskega gibanja Ernest Turk, sicer sam dobrovoljec. Začetek vojne je nekatere avstrijske južne Slovence zatekel v Srbiji (med drugim mnoge člane Sokola), kjer so vstopili v vrste srbske vojske in se borili proti Avstro-Ogrski. Večina dobrovoljcev je bila srbske narodnosti, med njimi pa najdemo tudi Hrvate, Slovence, Čehe, Poljake in nekaj muslimanov. Za našo temo sam izvor dobrovoljstva in njegove zgodovinske korenine niso tako pomembne kot politični motivi, ki so vodili slovenske vojake v vrste dobrovoljcev in politična misel, ki je prevladovala med njimi.

Slovinci niso bili množično zastopani med dobrovoljci. Turk omenja 2000 Slovencev, ki so se v teku vojne pridružili dobrovoljcem,³⁰⁸ vendar je številka pretirana in vsebuje najbrž tudi t.i. “silovoljce.” Za maloštevilnost Slovencev v dobrovoljskem gibanju sta obstajala dva razloga. Prvi razlog je bil, da so vse tri vodilne slovenske stranke (SLS, NNS, JSDS) iskale rešitev jugoslovanskega vprašanja znotraj Avstro-Ogrske, ker niso verjele v razpad monarhije. Ta miselnost je prevladovala tudi med slovenskimi vojnimi ujetniki v Rusiji, ki zato niso množično prestopali v vrste dobrovoljcev. Drugi razlog je bila avstrijska propaganda in nepriznavanje Jugoslovancev s strani uradnih carskih oblasti v Rusiji, ki so bile tudi sicer odklonilno nastrojene do združevanja Jugoslovancev.³⁰⁹ Med dobrovoljci najdemo tudi že omenjene “silovoljce”, ki niso prostovoljno pristopili k dobrovoljskem gibanju, temveč so jih mobilizirali v prepričanju, da se lahko državljanom bodoče jugoslovanske državne skupnosti naloži vojaška dolžnost. Ker pa so bili “silovoljci” vzgojeni v zvestobi do cesarja, jih tudi intenzivno prepričevanje dobrovoljcev o nujnosti boja proti Avstro-Ogrski, ni prepričalo. Mnogi slovenski vojni ujetniki pa so dobrovoljcem celo grozili, da jih bodo prijavili avstroogrskim oblastem.³¹⁰

Čeprav maloštevilni, so bili Slovenci kontinuirano zastopani med dobrovoljci od začetka vojne naprej. Že med prvimi boji leta 1914 v okolici Beograda je kot prva žrtev med slovenskimi dobrovoljci padel Viktor Deisinger, bančni uradnik iz Škofje Loke, v cerski bitki pa tudi Avgust Jenko, prepovedovec in “duhovni vodja slovenske omladine v borbi za Jugoslavijo.”³¹¹ Jenko je

307 Turk, Dobrovoljci, str. 5 – 6.

308 Prav tam, str. 151.

309 Prav tam, str. 11.

310 Prav tam, str. 25 – 26.

311 Turk, Zgodovinski oris pokreta jugoslovanskih vojnih dobrovoljcev v svetovni vojni, v: Dobrovoljci kladivarji

skupaj še z enim prepovedcem, Vladislavom Fabijančičem, pobegnil v Srbijo, saj jima je v Avstriji grozil sodni proces zaradi sodelovanja v tajni dijaški organizaciji. Jenkovo smrt je v svojem poročilu za poveljstvo Jugoahodne fronte iz dne 11. januarja 1916, omenilo kranjsko deželno predsedstvo.³¹²

Lep vpogled v profil slovenskih dobrovoljcev nam daje zbornik, ki so ga sami izdali leta 1936 in ga posvetili tedaj že preminulemu kralju Aleksandru I. Karađorđeviću.³¹³ Kot zgodovinski vir ga je potrebno uporabljati zelo previdno. Upoštevati je potrebno predvsem čas, v katerem je nastal. Nudi nam dober oris političnih preferenc, ki so jih imeli slovenski dobrovoljci. Stališča, ki jih izpovedujejo pisci v zborniku so izrazito unitaristična, s posebnim poudarkom na pomenu srbske kraljeve dinastije za končno zmago.

Med pisci spominskih zapisov v zborniku najdemo ljudi iz vseh slojev takratne družbe. Veliko dobrovoljcev, piscev prispevkov v zborniku, je bilo po vojni zaposlenih v državni upravi, kar si lahko razlagamo kot del nagrade za dobrovoljce po vojni.³¹⁴ Med pisci najdemo tudi kmete,³¹⁵ delavce,³¹⁶ posestnike,³¹⁷ in učitelje.³¹⁸ Večino med slovenskimi dobrovoljci so sestavljali dijaki in študentje, ki so bili po lastnih besedah že od malih nog vzgojeni v narodno zavednem duhu in so se že pred vojno udeleževali narodnih bojev. Za boj proti monarhiji so se odločili zaradi spoznanja, da je nadaljnji razvoj Slovencev možen le izven habsburške monarhije. Pri argumentiranju tega stališča niso vedno pozorni na realno stanje med Slovenci pred vojno. Turk tako kljub dobri razvitosti kulturnega življenja na Slovenskem pred prvo svetovno vojno trdi, da je bila slovenskemu narodu kratena pravica do duševnega in kulturnega razvoja.³¹⁹ Rado Lenard, član goriškega Sokola, pa je Avstrijo opisal kot Slovincem in ostalim nenemškim narodom sovražno državo.³²⁰

Jugoslavije, str. 43 – 44.

312 ÖStA / KA, AOK, Nabt. K. Nr. 1328/191: Politische Verhältnisse in Krain.

313 Dobrovoljci kladivarji Jugoslavije, str. 1.

314 Turk sicer zanika, da bi bili dobrovoljci po vojni deležni posebnih ugodnosti. Edina ugodnost naj bilo dvojno štetje let, ki so jih prebili na fronti, ob upokojitvi. Zaradi mladosti večina prostovoljcev te prednosti v kraljevini Jugoslaviji ni mogla izkoristiti. Turk tudi zapiše, da se razen dr. Draga Marušiča nihče izmed dobrovoljcev ni povzpel do visoke politične ali službene funkcije. Turk, Dobrovoljci, str. 162 – 164. Drago Marušič je že avgusta 1914 prebegnil v Galiciji na rusko stran in se kasneje pridružil srbski vojski. Po umiku na Krf pa je deloval kot član Jugoslovanskega odbora v Rimu in v ZDA. Po vojni je deloval v Slovenski kmetijski stranki, 1930 ga je kralj Aleksander imenoval za bana Dravske banovine. Leta 1935 je bil izvoljen za senatorja. Enciklopedija Slovenije, 7. knjiga, Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 13.

315 Prim. npr. Anton Kovačič, Pota dobrovoljca – kmeta, v: Dobrovoljci kladivarji Jugoslavije, str. 575 – 577. Zapis je v primerjavi z zapisi drugih piscev zelo kratek, tudi sam avtor na koncu pristavi: “Kaj več naj pa napišejo o tem tisti, ki so bolj učene glave kot jaz.”

316 Prim. npr. Julij Drešček, Od ruskega postiljona – do vojnega dobrovoljca, v: Dobrovoljci kladivarji Jugoslavije, str. 352 – 355.

317 Prim. npr. Josip Kolarič, Moja dobrovoljska pot, v: Dobrovoljci kladivarji Jugoslavije, str. 658 – 662.

318 Prim. npr. Jože Gole, Predhodniki majniške deklaracije, v: Dobrovoljci kladivarji Jugoslavije, str. 322 – 336.

319 Turk, Oris, str. 29.

320 Rado Lenard, Sokoli kot dobrovoljci, v: Dobrovoljci kladivarji Jugoslavije, str. 220.

Znaten del slovenskih dobrovoljcev so predstavljali dezertarji iz avstroogrške armade. Na fronto so se podali odločeni, da ob prvi priložnosti prebegnejo na nasprotno stran (rusko, manj pogosto srbsko). Lenard trdi, da je večina dezertarjev izhajala iz vrst Sokola, ki naj bi bila edina organizacija, ki je utrjevala v mladini in odraslih nacionalna čustva.³²¹ Predstave o Rusih in o njihovem razumevanju jugoslovanske problematike so bile idealizirane. Predvsem to velja za člane Sokola. Lenard prizna, da Sokoli v Rusiji niso našli tega razumevanja, kot so si ga zamišljali v svojem idealizmu. Spoznali so, da so Rusi premalo informirani o težnjah Jugoslovanov.³²² Ne le, da niso našli razumevanja med Rusi, tudi večina slovenskih vojnih ujetnikov v Rusiji se ni ogrela za ideje dobrovoljskega gibanja. Jože Gole se spominja, da so v taborišču za ujetnike v Kijevu največji nasprotniki dobrovoljske ideje bili prav Slovenci.³²³

Slovenski dobrovoljci v Rusiji so naklonjeni carski oblasti, čeprav imajo sprva nekaj težav s vojaškimi oblastmi, ki jih kot državljane Avstrije niso želele vključiti med dobrovoljce. V posebno čast pa si Gole šteje obisk ruskega carja Nikolaja II. pri 1. srbski dobrovoljski diviziji, 22. maja 1916. S tem naj bi jim car izkazal popolno zaupanje.³²⁴

Namen Srbije, da bi napravila iz dobrovoljcev bazo za dopolnjevanje srbske vojske je med dobrovoljci naletel na odpor. Če so slovenski dezertarji 1914 še želeli oditi v Srbijo kot vojaki srbske vojske, sedaj dobrovoljci iz vrst ujetih južnih Slovanov Avstro-Ogrske v Rusiji želijo preprečiti vsakršno hegemonijo, saj lahko po njihovem eksistira samo Jugoslavija, ne pa Velika Srbija, Hrvaška ali Slovenija. Izraz "jugoslovanski" je srbska vlada zavračala, ker se naj bi pod tem pojmom razumelo tudi Bolgare, ki so bili sovražniki.³²⁵ Iz protesta je iz dobrovoljskega korpusa v Rusiji, ki je bil ustanovljen v maju 1916 v Odesi in se je boril na fronti v Dobrudži, spomladi 1917 izstopilo mnogo Hrvatov in Slovencev. Predvsem so bili to "silovoljci", ki so se potem deloma zopet vrnil v ujetniška taborišča. Izstop večjega števila ljudi iz dobrovoljskega korpusa je pomenil vrh krize v korpusu, ki se je začela že ob koncu leta 1916. Pod vplivom februarske revolucije v Rusiji se je kriza še poglobila, znotraj korpusa pa se je oblikovalo disidentsko gibanje, katerega pristaši so izstopili iz korpusa. Vzroki za izstop so bili odpor proti velikosrbski ideji in izguba vere v ustanovitev nove južnoslovanske države, pa tudi ponižujoč odnos nekaterih oficirjev, ki so prišli

321 Lenard, Sokoli, str. 220. Sokoli so sicer res gojili močna domoljubna čustva, vendar je bila narodna zavest v tem času prisotna v vseh slovenskih strankah in društvih.

322 Lenard, Sokoli, str. 221.

323 Jože Gole, Predhodniki majniške deklaracije, v: Dobrovoljci kladivarji Jugoslavije, str. 325.

324 Gole, Predhodniki, str. 331. Dne 14. avgusta 1916 je 1. srbska dobrovoljska divizija odšla na fronto v Dobrudžo, da bi skupaj z ruskimi enotami podprla Romunijo, ki je vstopila v vojno na strani antante. Po velikih izgubah – od 19.000 mož divizije (med njimi tudi nekaj Slovencev) je bilo 8500 ubitih, ranjenih in pogrešanih – se je divizija vrnila v Odeso, kjer so jo – po hudi disidentski krizi – reorganizirali. Turk, Dobrovoljci, str. 7 – 8.

325 Turk, Dobrovoljci, str. 15 – 16.

iz Krfa, do dobrovoljcev, predvsem do Hrvatov in Slovencev, pri "silovoljcih" pa zlasti odpor zoper prisilno mobilizacijo.³²⁶

Izbruh boljševistične revolucije v Rusiji je seveda vplival tudi na dobrovoljsko gibanje. Dobrovoljci, ki so se znašli sredi revolucionarnega vrenja, so se izogibali spopadom z boljševiki in so zahtevali odhod na solunsko fronto, kar se je tudi zgodilo. Jeseni 1917 je prišla na solunsko fronto 2. dobrovoljska divizija, maja 1918 1. dobrovoljska divizija, julija 1918 pa še del dopolnilnega bataljona.³²⁷ Nekaj dobrovoljcev pa se je aktivno udeležilo revolucije. Od Slovencev gre izpostaviti Milana Gorupa, ki se je pridružil Rdeči armadi in zanjo vohunil v Jekaterinburgu, kjer so ga ujeli in usmrtili češkoslovaški legionarji, ter Franca Batagelja, ki je januarja 1918 zapustil dobrovoljce in prešel v Rdečo armado. Po končani državljanski vojni je ostal v Rusiji, kjer je postal 1940 žrtev Stalinovih čistk.³²⁸ Premišljevalo se je tudi o uporabi jugoslovanskih dobrovoljcev v kontrarevoluciji. Srbska vlada in vodilni srbski politični krogi niso imeli interesa za angažiranje dobrovoljcev v Sovjetski Rusiji dokler je vojna še trajala. Dobrovoljci naj bi bolje služili kot poglavitni vir za dopolnitev srbske vojske.³²⁹

Krfska deklaracija iz 20. julija 1917 je bila med slovenskimi dobrovoljci sprejeta pozitivno. Po podpisu deklaracije je na solunsko fronto³³⁰, k predhodnici dobrovoljskih enot (te so takrat večinoma še vedno v Rusiji in čakajo na prevoz na solunsko fronto), konec julija 1917 prispela delegacija Jugoslovanskega odbora, na čelu z predsednikom, dr. Trumbićem, od slovenskih članov pa je bil prisoten dr. Bogumil Vošnjak. Vošnjak je hotel rešiti zaplet, ki je nastal s prisego dobrovoljcev srbskemu kralju. Srbi so vztrajali, da mora vsak dobrovoljski oficir sprejeti srbsko državljanstvo in priseči kralju.³³¹ Vošnjak je v spomnih zabeležil, da so se temu uprli nekateri slovenski oficirji na čelu s Ferdom Čeplakom in Ernestom Aljančičem. Po njegovi intervenciji naj bi položili prisego,³³² čeprav Čeplak tega v svojem spominskem zapisu ne omenja. Zabeleži pa, da sta Vošnjak in Trumbić ob obisku popisala pritožbe slovenskih in drugih dobrovoljcev, ki sta jih nato predložila srbskemu prestolonasledniku Aleksandru.³³³

Slovenski dobrovoljci so imeli informacije o političnem dogajanju znotraj monarhije. Največ

326 Miroslava Grašič, Dobrovoljci, v: Enciklopedija Slovenije, 2. knjiga, Mladinska knjiga, Ljubljana 1988, str. 279.

327 Prav tam..

328 Turk, Dobrovoljci, str. 39 – 40 in 68 – 70.

329 Prav tam, str. 55.

330 Bojna sila dobrovoljcev na solunski fronti je v letih 1917/18 štela 40.000 mož, od tega več sto Slovencev, v Moravski diviziji pa je delovala enota samih Slovencev, pod slovenskim poveljstvom. Turk, Dobrovoljci, str. 106.

331 Ferdo Čeplak, Iz Odesa na solunsko fronto, v: Dobrovoljci kladivarji Jugoslavije, str. 376.

332 Vošnjak, U borbi, str. 278 – 279.

333 Čeplak, Odesa, str. 376.

pozornosti so namenili majniški deklaraciji, ki pa jo zavestno ali nezavestno napačno interpretirajo. Gole na primer meni, da so idejo majniške deklaracije sprožili dobrovoljci sami, in sicer z nastopom na bojnem polju v Dobrudži.³³⁴ Pri tem pozablja, da se predstave dobrovoljcev o Jugoslaviji in majniške deklaracije razlikujejo ne le pri priznavanju ali nepriznavanju habsburškega okvira. Medtem ko je majniška deklaracija zahtevala združitev južnih Slovanov monarhije v državno tvorbo pod žezlom Habsburžanov, so dobrovoljci v smislu krfske deklaracije hoteli integralno jugoslovansko združitev habsburških Jugoslovanov ter Srbije in Črne gore pod dinastijo Karađorđevićev. Razlika torej ni bila zgolj v državnem okviru, temveč tudi v geografskem obsegu bodoče jugoslovanske države.

Italija vsaj do spomladi 1918 ni bila naklonjena nastajanju bodoče jugoslovanske države onstran Jadrana in je zato nasprotovala tudi dobrovoljskem gibanju. Italijani so potencialne dobrovoljce zadrževali v taboriščih in v zavezniških in nevtralnih državah širili propagando proti dobrovoljcem. Italijanski politični in vojaški krogi so tudi zavirali prizadevanja Jugoslovanskega odbora, da bi se ustanovile dobrovoljske enote iz vrst ujetnikov južnih Slovanov habsburške monarhije, ki bi bile nato poslane na solunsko fronto. Dovolili so le ustanovitev prostovoljnega bataljona, pod vodstvom Ljudevita Pivka, ki so ga na raznih delih italijanske fronte uporabljali v propagandne namene.³³⁵ Sam Pivko želi svoje gibanje, na katero je Jugoslovanski odbor gledal z nezaupanjem, predstaviti kot dobrovoljsko in ga tako tudi imenuje.³³⁶ Po Pivkovih podatkih je bilo v vrstah njegovega bataljona v Italiji, ki je štel 900 Jugoslovanov, 130 Slovencev, od tega 41 s Kranjske, 34 s Štajerske, 4 s Koroške in 47 s Primorske (Istra, Trst, Gorica).³³⁷ Šele v maju 1918 je Italija dovolila vsaj koncentracijo ujetih jugoslovanskih oficirjev v taborišče Nocera Umbra. Ti protiavstrijsko usmerjeni in za vstop med dobrovoljce pripravljeni oficirji, so 15. junija 1918 naslovili na italijansko vlado izjavo, v kateri povdarjajo pripravljenost za boj proti Avstro-Ogrski na strani Srbije in pooblaščajo Jugoslovanski odbor, da jih zastopa pred italijansko vlado. Toda šele tik pred koncem vojne je iz tega taborišča na solunsko fronto dospelo 235 oficirjev in 80 vojakov, med temi 43 Slovencev, ki pa niso več posegli v boje na fronti.³³⁸

Dobrovoljci niso prihajali zgolj iz vrst ujetnikov in prebežnikov. Aktivirala se je tudi jugoslovanska diaspora v Ameriki. Med južnoslovanskimi izseljenci so se v letih 1915 in 1916 razmahnila gibanja, ki so zahtevala združitev Srbov, Hrvatov in Slovencev v eno državo. Sprva so se izseljenci omejili

334 Gole, *Predhodniki*, str. 336.

335 Grašič, *Dobrovoljci*, str. 279.

336 Ljudevit Pivko, *Naši dobrovoljci v Italiji*, str. 4 – 5.

337 Prav tam, str. 41.

338 Turk, *Dobrovoljci*, str. 90 – 91; *Dobrovoljci kladivarji Jugoslavije*, str. 722.

na izražanje politične podpore zedinjenju,³³⁹ šele z vstopom ZDA v vojno pa se je začelo tudi pošiljanje dobrovoljcev v Evropo. Iz Severne in Južne Amerike je prišlo na solunsko fronto okoli 10.000 dobrovoljcev, nekaj sto pa tudi iz Avstralije in Nove Zelandije.³⁴⁰

339 Turk, Dobrovoljci, str. 94.

340 Grašič, Dobrovoljci, str. 279 – 280.

8. Sklep

Večina slovenskih vojakov je med prvo svetovno vojno spremljala politične dogodke, tako v domovini kot po svetu. Več pozornosti namenjajo vojaki domači politiki, medtem ko so svetovni politični dogodki, ki jih omenjajo, povezani z domačimi temami (npr. samoodločba narodov, ena od Wilsonovih točk) ali s prizadevanji za mir. Politične dogodke spremljajo prek časopisov, pogosto si v dnevniko izpisujejo dele člankov, ki se jim zdijo pomembni in jih komentirajo. Pri sestavljanju lastne slike o politiki večinoma niso naivni in se ne pustijo, da bi jih vodile le informacije, ki so jih zajeli iz časopisov. Informacije skušajo preveriti in znajo v glavnem ločiti prave informacije od dezinformacij in propagande.

Po politični orientaciji se slovenski vojaki delijo na monarhiji naklonjene pisce (prohabsburško usmerjene, monarhiji zveste) in na monarhiji nenaklonjene pisce (prohabsburško usmerjene, monarhiji sovražne). Prohabsburško usmerjeni pisce predstavljajo večino med slovenskimi vojniki v prvi svetovni vojni, ne pa tudi med pisce dnevniške in spominske literature. Temu je botrovala založniška politika po končani prvi svetovni vojni. Objavljeni so bili predvsem spomini monarhiji nenaklonjenih avtorjev. So pa prohabsburško usmerjeni avtorji v večini med pisce dnevnikov, ki so veliko bolj verodostojen vir za politično mišljenje slovenskega vojaka v prvi svetovni vojni, kot kasneje pisani spomini. Prohabsburško usmerjeni pisce – v kolikor so sploh politično osveščeni – se sicer zavedajo težav, ki jih imajo Slovenci v monarhiji, vendar so prepričani, da se jih da razrešiti s preustrojem monarhije. Razmišljajo tudi o združevanju južnih Slovanov, vendar le v okviru monarhije in pod oblastjo Habsburžanov. Časopisne novice s politično tematiko večinoma sprejemajo kritično in jih poizkušajo preveriti. Lojalnost tega (večjega) dela slovenskih vojakov je v svojih poročilih večkrat omenilo tudi vrhovno armadno poveljstvo (AOK).

Monarhiji nenaklonjeni pisce spominov, se večinoma osredotočajo na notranjepolitično tematiko in vprašanje jugoslovanskega združevanja. Ta del slovenskih vojakov, ki odstopa od večinskega mnenja tako med slovenskimi vojniki kot med slovenskim prebivalstvom, si želi razbitja monarhije in združitev južnih Slovanov v habsburški monarhiji s kraljevino Srbijo. Ta je v njihovih zapisih predstavljena zelo idealizirano. Pri argumentiranju svoje usmeritve se ta del slovenskih vojakov pogosto zateka k posplošenim interpretacijam javnega mnenja med Slovenci (npr. predvojne simpatije za Srbijo med slovenskim prebivalstvom interpretirajo kot voljo ljudi za združitev s Srbijo) in slika razmere na Slovenskem pred in med vojno slabše kot so dejansko bile. Pri tem še

posebno izstopajo posamezniki, ki so se pridružili dobrovoljskem gibanju in so se aktivno vključili v boj za njihove ideale. Tudi pri informacijah iz časopisov so protihabsburško usmerjeni vojaki manj temeljiti pri preverjanju. Novice, ki so ugodne za njihovo opcijo sprejemajo kot brezpogojno resnico, neugodne vesti pa zavržejo kot manipulacijo avstroogrskih oblasti. Večkrat vključujejo v svoje spomine tudi informacije iz del, ki so nastala po prvi svetovni vojni in jih v času, ki ga opisujejo, niso mogli poznati. Monarhiji nenaklonjeni vojaki se pojavljajo v vojaških poročilih. Do Slovencev najbolj kritično poveljstvo Jugozahodne fronte pa predvsem opozarja na škodljiv vpliv slovenske inteligence na v veliki večini lojalni del slovenskega prebivalstva in v veliki večini lojalne slovenske vojake.

Slovenski vojaki so politiko večinoma le spremljali, le redki pa so bili v času vojaške službe politično aktivni. Tudi v vojaških uporih, kjer so sodelovali slovenski vojaki, je bila politika le ena od gonilnih sil in ne nujno najbolj pomembna.

9. Viri in literatura

9.1. Arhivski viri

Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA) / Kriegsarchiv (KA) , AOK, Nabt. K. Nr. 17.728 / III / 1915:

Haltung der Slovenen im Kriege.

ÖStA / KA, AOK , Nabt. K. Nr.1328 / 1916.

ÖStA / KA, Evb. K. Nr. 5895 / 1916: Die politischen Ziele der slowenischen Intelligenz

ÖStA / KA, B / 762: 1. Nachlaß Dr. Robert Nowak. Manuskript: Die Klammer des Reichs.

9.2. Tiskani arhivski viri

Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914 – 1917. Poročili vojaške in vladne komisije.

Pripravil dr. Janko Pleterški. Arhivsko društvo Slovenije, Viri 1, 2, Ljubljana 1980, 1982.

9.3. Objavljeni dnevniki in objavljene korespondence

Alojz in Tomaž Košar v pismih iz 1. svetovne vojne. Uredil, povezal in za tisk pripravil Janko Moder, v: Borec XLIV (1992), str. 47 – 78.

Holz Eva, Dnevnik Cirila Prestorja iz 1. svetovne vojne, v: Kronika 34 (1986), št.1-2, str. 72 –88.

Jagodič Karel, Med življenje in smrtjo. Iz dnevnika in pisem iz 1. svetovne vojne, v: Borec XL (1988), str. 659 – 766.

Kacin Dominik, Dnevnik iz avstrijsko–ruske fronte na Karpatih in spomini iz vojaške bolnišnice v Romuniji iz let 1917– 1918, v: Borec 555-556 (1997), str. 29 – 60.

Kernel Davor, Pisma avstroogrškega vojaka 1917–1918, v: Zgodovina za vse V (1998), št.1, str. 57 – 76.

Križaj Miomir, Pisma poročnika Jezerška iz soškega bojišča, v: Vojnogodovinski zbornik (VVZ) (2000), št. 4, str. 6 – 11.

Križaj Miomir, Še o poročniku Egonu Jezeršku in pisma njegovega brata Janka Jezerška, v: VVZ (2000), št.5, str. 29 – 42.

Križaj Miomir, Dopisovanje vojnega invalida, v: VVZ (2001), št. 7, str. 39– 44.

Malešič Matija, Vojni dnevnik 1914, v: VVZ (2001), št. 6, str. 28 – 43.

Mlakar Albin, Dnevnik 1914 – 1918. Turistična agencija K.C.K. d.o.o., Kobardid 1995.

Močnik Mitja, Dnevnik Edvarda Brankoviča 1915–17, v: VVZ (2000), št.5, str. 58 – 66.

Reberšek Franc, Pisma slovenskega vojaka iz 1. svetovne vojne, v: Borec XL (1988), str. 767 – 814.

Rueh Franc, Moj dnevnik 1915–1918. Slovenska matica, Ljubljana 1999.

Vadnjal Leopold, Zapiski vojaka 1914 – 1921. Borec XLI (1989), št. 12, str.1235 – 1407.

Zupančič Franc, Dnevnik 1914–1918. Slovenska matica, Ljubljana 1998.

9.4. Spominska literatura

Arnejc Franc, Od Dnjestra do Piave. Spomini iz prve svetovne vojne. Družba Sv. Mohorja, Celovec 1970.

Dobrovoljci kladivarji Jugoslavije 1912–1918. Sreske organizacije saveza ratnih dobrovoljaca kraljevine Jugoslavije v Ljubljani in Mariboru, Ljubljana 1936.

Gaberc–Gaberski Vinko V., Brez slave. Spomini na svetovno vojno. Samozaložba, Ljubljana 1935.

Grahek Anton, Spomini na prvo svetovno vojno in ujetništvo. Založba Mladika, Ljubljana 2001.

Jelenc Vitomir Feodor, 1914 – 1918. Spomini jugoslovanskega dobrovoljca. Učiteljska tiskarna, Ljubljana 1922.

Jeras Josip, Planina smrti, Ljubljana 1929.

Jurca Janez, V daljavi so želje. Mohorjeva družba, Celje 1974.

Lah Ivan, Druga knjiga spominov. Odbor za postavitvev nagrobnega spomenika dr. Ivanu Lahu, Ljubljana 1940.

Lubej Franjo, Za sokolskim praporom. Založba Borec, Ljubljana 1985.

Matičič Ivan, Na krvavih poljanah. Trpljenje in strahote z bojnih pohodov bivšega slovenskega planinskega polka. Učiteljska tiskarna, Ljubljana 1922.

Matičič Ivan, Skozi plamene prve svetovne vojne. Po neskončni poti s slovenskim planinskim polkom. Zavod Borec, Ljubljana 1966.

Pivko Ljudevit, Proti Avstriji. Slike iz borb Jugoslovanov na italijanski fronti proti Avstriji. Klub dobrovoljcev v Mariboru, Maribor 1923.

Pivko Ljudevit, Proti Avstriji. Carzano. Klub dobrovoljcev v Mariboru, Maribor 1924.

Pivko Ljudevit, Proti Avstriji. Rame ob ramenu. Klub dobrovoljcev Maribor, Maribor 1928.

Pivko Ljudevit, Naši dobrovoljci u Italiji. Klub dobrovoljaca u Mariboru, Maribor 1924.

Pivko, Ljudevit, Proti Avstriji, Založba Obzorja, Maribor 1991.

Podobirski Simon Kocjan, Iz svetovne vojne. Družba Sv. Cirila in Mohorja, celje 1936.

Zlobec Andrej, Za blagor očetnjave. Spomini od 1914 do 1945. Mladinska knjiga, Ljubljana 1981.

9.5. Enciklopedije, leksikoni, priročniki

Enciklopedija Slovenije, 2., 3., 6., 7., 8. in 10. knjiga, Mladinska knjiga, Ljubljana 1989-1996.

Ilustrirana zgodovina Slovencev, Mladinska knjiga, Ljubljana 1999.

Kronika 20. stoletja, 1910–1920. Mladinska knjiga, Ljubljana 1999.

Slovenski biografski leksikon, 1.del, Zadružna in gospodarska banka v Ljubljani, Ljubljana 1925-32.
Svetovna zgodovina, Cankarjeva založba, Ljubljana 1976.
Vojna enciklopedija, 10. knjiga, Beograd 1975.

9.6. Strokovna literatura

Adler Friedrich, Vor dem Ausnahmegericht, Jena 1923.
Ardelt Rudolf G., Der Prozeß gegen Friedrich Adler, v: Sozialistenprozesse. Politische Justiz in Österreich 1870 – 1936, ed. Karl R. Stadler, Wien/München/Zürich 1986.
Balkovec Bojan, Prva slovenska vlada 1918 – 1921, Ljubljana 1992.
Bonn Moritz-Julius, Was will Wilson, München 1918.
Bösch Reinhard Eugen, Die Haltung der südslawischen Soldaten des österreich–ungarischen Heeres im Ersten Weltkrieg. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades, Wien 1982.
Cassels Lavender, Der Erzherzog und seine Mörder. Sarajevo, 28. Juni 1914, Wien 1988.
Chickering Roger, Imperial Germany and the Great War, 1914-1918, Cambridge university press, Cambridge 1998.
Cvirn Janez, Obesiti za pete in scvreti nad ognjem. Slovenci in habsburška monarhija, v: Zgodovina za vse (1995) št. 2, str. 9 – 15.
Čelik Pavle, Slovenski stražniki 1918 – 1941. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana 2002.
Čulinović Ferdo, 1918 na Jadranu, Glas rada, Zagreb 1918.
Dedijer Vladimir, Sarajevo 1914, DZS, Ljubljana 1966.
Gray Randal, Argyle Christopher, Cronicle of the First World War I., London 1990.
Grdina Igor, Nekronani vojvoda kranjski – dr. Ivan Šušteršič, v: Zgodovinski časopis (ZČ) 50 (1996), str. 369 – 382.
Grdina Igor, Nekaj opazk o Šušteršičevi politiki pred in med prvo svetovno vojno, v: ZČ 53 (1999), str. 352 – 356.
Hantsch Hugo, Die kritischen Wochen vom Thronfolger Attentat bis zum 28. Juli 1914, v: Österreichische Militärische Zeitschrift 1964, Sonderheft 2.
Janković Dragoslav, Jugoslovensko pitanje i Krfska deklaracija 1917 godine, Beograd 1967.
Klavora Vasja, Koraki skozi meglo. Soška fronta – Kobarid – Tolmin 1915 – 1917. Mohorjeva družba, Celovec – Ljubljana – Dunaj 1994.
Lodgman von Auen Rudolph, Die Autonomie und ihre Bedeutung für Österreich-Ungarn, Prag 1918.
Lukan Walter, Janez Evangelist Krek in slovensko nacionalno vprašanje, v: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXII (1982), št. 1-2, str. 25 - 53.

- Lukan Walter, Die Habsburgermonarchie und die Slowenen im Ersten Weltkrieg, Manuskript.
- Mavsar Sonja, Slovenski vojak v prvi svetovni vojni. Analiza dnevnikov, spominov in pisem vojakov izdanih po 1945. Diplomaska naloga na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, Ljubljana 2004.
- Moll Martin, Erster Weltkrieg und politische Justiz in Österreich–Ungarn. Empirische Befunde aus der slowenischen und deutschsprachigen Steiermark, v: Zbornik Janka Pleterškega, ZRC SAZU, Ljubljana 2003, str. 253 – 283.
- Molisch Paul, Geschichte der deutschnationalen Bewegung in Oesterreich von den Anfängen bis zum Zerfall der Monarchie, Jena 1926.
- Patemann Reinhard, Der Kampf um die preußische Wahlreform im Ersten Weltkrieg, Düsseldorf 1964.
- Paulová Milada, Jugoslavenski odbor, Prosvjetna nakladna zadruga, Zagreb 1925.
- Perhauc Rafael, Upor mornarjev v Boki Kotorski. Partizanska knjiga, Ljubljana 1976.
- Perovšek Jurij, Slovenska osamosvojitve v letu 1918, Modrijan, Ljubljana 1998.
- Pichlik Karel, Iz ruskega ujetništva v boj proti vojni. Zavod Borec, Ljubljana 1968.
- Piekalkiewicz Januzs, Prva svetovna vojna, DZS, Ljubljana 1996.
- Plaschka Richar Georg, Haselsteiner Horst, Suppan Arnold, Innere Front. Militärassistentz, Widerstand und Umsturz in der Donaumonarchie 1918. Erster Band: Zwischenn Streik und Meuterei. Verlag für Geschichte und Politik, Wien 1974.
- Plaschka Richard Georg, Der Fall Pivko, v: Beiträge zur Zeitgeschichte (St. Pölten 1976), str. 37 – 44.
- Pleterski Janko, Dr. Ivan Šušteršič. ZRC SAZU, Ljubljana 1998.
- Pleterski Janko, Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo. Slovenska matica, Ljubljana 1971.
- Rahten Andrej, Pozabljeni slovenski premier. Politična biografija dr. Janka Brejca (1869 – 1934), v: Studia Carinthia XX, Celovec / Dunaj / Ljubljana 2002.
- Rahten Andrej, Zadnji slovenski austrijakant: Prispevek k politični biografiji dr. Ivana Šušteršiča, v: ZČ 53 (1999), str. 195 – 208.
- Renouvin Pierre, Evropska kriza i prvi svijetski rat, Naprijed, Zagreb 1965.
- Stavbar Vlasta, Izjave v podporo Majniške deklaracije, v: ZČ 46 (1992), str. 357 – 381, 497 – 507; 47 (1993), str. 99 – 106.
- Stegar Rok, “Politični cilji slovenske inteligence.” Nekaj drobcev o vohunih in vojaki, v: Zgodovina za vse V (1998), št.1, str. 21 – 29.
- Svoljšak Petra, Prva svetovna vojna in Slovenci. Oris slovenskega zgodovinopisja, publicistike in spominske literature o prvi svetovni vojni, v: ZČ 47 (1992), št. 2, str. 263.

Švajncer Janez J., Albin Mlakar – pozabljeni vojak, v: Kronika 38 (1990), str. 50 – 56.

Taylor Allan J. P., Habsburška monarhija 1809 – 1918, Znanje, Zagreb 1990.

Turk Ernest, Dobrovoljci proti Avstro–Ogrski. Med prvo svetovno vojno 1914 – 1918. Založba Borec, Ljubljana 1978.

Ude Lojze, Deklaracijsko gibanje pri Slovencih, v: ZČ 24 (1970), str. 191 – 207.

Ude Lojze, Upori slovenskega vojaštva v avstroogrski armadi, v: ZČ 22 (1986), št. 3-4, str. 188 – 203.

Vošnjak Bogumil, U borbi za ujedinjeno narodnu državu, Tiskovna zadruga u Ljubljani, Ljubljana 1928.